

**МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ИЛМ ВА АМНИЯТ»-И МАКТАБИ ОЛИИ
КДАМ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
№ 1, 2022**

МУАССИС – Мактаби олии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи қайд: № 253/МҶ-97 аз 21 июни соли 2022. Маҷалла аз соли 2018 бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Раиси Шӯрои мушавара:

Ятимов С.С. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсатшиносӣ, профессор.

Ҳайати Шӯрои мушавара:

Меликзода М.Э., Валиев Н.М., Ҳамробоев Ф.М., Бегназаров А.С., Йигитов Р.Т., Шарипов И.З., Назаров У.Қ., Ҳамидов Ҳ.С.

Сармуҳаррир:

Салихов Р.С.

Муовини сармуҳаррир:

Абдуллоев А.А.

Ҳайати таҳририя:

Ахмедов П.У., Боев З.У., Сафоев А.А., Амонов А.Г., Рачабов А.С., Салимов Б.А., Давлатов С.И., Зарифов Ф.Б., Саидов К.И., Аминов Ф.А., Гуломова Ф.А., Худойназарова З.Ҷ., Назарова П.А.

Муҳаррири техникӣ: Раҳмонов Н.А.

Масъули нашр: Камолов С.А.

©Мактаби олии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.

** Назари ҳайати таҳририя метавонад ба ақидаи муаллифон мувофиқ набошад. Барои мазмуни мақолаҳо ва маълумоти пешниҳодшуда муаллифон масъул мебошанд. Ҳангоми пурра ё қисман чоп намудан, истифода бурдан, истинод ба сарчашма ҳатмист.*

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «НАУКА И БЕЗОПАСНОСТЬ» ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ ГКНБ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
№ 1, 2022**

УЧРЕДИТЕЛЬ – Высшая школа Государственного Комитета национальной безопасности Республики Таджикистан. Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 253/ЖР-97 от 21 июня 2022 года. Журнал издается с 2018 года на таджикском, русском и английском языках.

Председатель редакционной коллегии:

Ятимов С.С. – член-корреспондент НАНТ, доктор политических наук, профессор, генерал-полковник.

Члены редакционной коллегии:

Меликзода М.Э., Валиев Н.М., Хамробоев Ф.М., Бегназаров А.С., Йигитов Р.Т., Шарипов И.З., Назаров У.К., Хамидов Х.С.

Главный редактор:

Салихов Р.С.

Заместитель главного редактора:

Абдуллоев А.А.

Редакционная коллегия:

Ахмедов П.У., Боев З.У., Сафоев А.А., Амонов А.Г., Раджабов А.С., Салимов Б.А., Давлатов С.И., Зарифов Ф.Б., Саидов К.И., Аминов Ф.А., Гуломова Ф.А., Худойназарова З.Ч., Назарова П.А.

Технический редактор: Рахмонов Н.А.

Ответственный по печати: Камолов С.А.

©Высшая школа ГКНБ Республики Таджикистан, 2022

** Взгляды редакционного состава могут не соответствовать с мнением авторов. Авторы несут ответственность за содержание статей и представленных сведений. В случае полной или частичной печати и пользования, ссылка на источник обязательна.*

**SCIENTIFIC JOURNAL OF «SCIENCE AND SECURITY» OF HIGH SCHOOL OF THE
SCNS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

№ 1, 2022

FOUNDER – High school of the State Committee for National Security of the Republic of Tajikistan. Journal has been registered by Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate of registration No. 253/MF-97 dated June 21, 2022. Journal is published since 2018 in Tajik, Russian and English languages.

Chairman of consultation board:

Yatimov S.S. – the corresponding member of National Academy of Sciences of Tajikistan, doctor of political sciences, professor, colonel general.

The member of consultation board:

Melikzoda M.E., Valiev N.M., Hamroboev F. M., Begnazarov A.S., Yigitov R.T., Sharipov I.Z., Nazarow U.Q., Hamidov H.S.

Chief Editor:

Salikhov R.S.

Deputy Chief Editor:

Abdulloev A.A.

Editorial board:

Akhmedov P.U., Boev Z.U., Safoev A.A., Amonov A.G., Rajabov A.S., Salimov B.A., Davlatov S.I., Zaripov F.B., Saidov K.I., Aminov F.A., Ghulomova F.A., Khudoynazarova Z.Ch., Nazarova P.A.

Technical editor: Rahmonov N.A.

Responsible of publish: Kamolov S.A.

© High school of SCNS of the Republic of Tajikistan, 2022.

** The opinion of editorial board cannot be suitable to the persuasion of authors. Authors are responsible for the contents of articles and proposed information. During full or partly publishing, using, reference on the source is necessary.*

МУНДАРИЧА

1. Зарифов Ф.Б. Муборица бар зидди тахрибкори и идеологии терроризми муосир – вазифаи аввалиндараҷаи бахшҳои иттилоотӣ-идеологии кишвар.....	7
2. Салимов Б.А. Мафҳум ва аҳамияти иттилооти рақамӣ дар криминалистика.....	16
3. Мирзохоҷаев И.Х. Преюдитсияи маъмурӣ: мафҳум, аломатҳо ва аҳамияти он дар ҳуқуқи ҷиноятӣ.....	25
4. Досов Х.С. Мафҳуми криминологии ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта дар муассисаҳои ислоҳӣ.....	35
5. Гуломова Ф.А. Хусусияти ҷумлаи бешаҳс дар забонҳои муқоисашаванда-тоҷикӣ ва олмонӣ.....	44
6. Саидов К.И. Танқиди ришва ва ришваситонӣ дар осори адибони тоҷик.....	55
7. Маҳмадёрв Б.М. Терроризм: моҳият, сабаб ва таҳаввулоти таърихии он.....	73
8. Аминов Ф.А., Наимов Н.А. Неолиберализм, исломгароӣ ва фоҷиаи инсон дар фазои моҷароҳои сиёсии кишварҳои Шарқи Миёна.....	91
9. Нуров С.Р. Инъикоси рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир дар масъалаи ҳамроҳ намудани Осиеи Миёна дар осори О.Б. БОҚИЕВ.....	108

СОДЕРЖАНИЕ

<i>1. Зарифов Ф.Б. Борьба с идеологической диверсией современного терроризма – одна из приоритетных задач политико идеологического аппарата страны.....</i>	<i>7</i>
<i>2. Салимов Б.А. Понятие и значение цифровой информации в криминалистике.....</i>	<i>16</i>
<i>3. Мирзоходжаев И.Х. Административная преюдиция: понятие, признаки и значение в уголовном праве.....</i>	<i>25</i>
<i>4. Досов Х.С. Криминологическая концепция насильственных преступлений в исправительных учреждениях.....</i>	<i>35</i>
<i>5. Гуломова Ф.А. Специфика безличных предложений в сопоставляемых - таджикском и немецком языках.....</i>	<i>44</i>
<i>6. Саидов К.И. Критика взятки и взяточничества в произведениях таджикских литераторов</i>	<i>55</i>
<i>7. Махмадёрв Б.М. Терроризм: сущность, причина и историческая эволюция.....</i>	<i>73</i>
<i>8. Аминов Ф.А., Наимов Н.А. Неолиберализм, исламизация и трагедия человека в пространстве политических конфликтов в странах Среднего Востока.....</i>	<i>91</i>
<i>9. Нуров С.Р. Изучение соперничества между царской Россией и Великобританией в Средней Азии в трудах О.Б. БАКИЕВА.....</i>	<i>108</i>

CONTENT

<i>1. Zarifov F.B. Countering the ideological sabotage of modern terrorism is a priority task for the country's ideological information services.....</i>	<i>7</i>
<i>2. Salimov B.A. Concept and meaning digital information in criminalism.....</i>	<i>16</i>
<i>3. Mirzokhojaev I.H. Administrative prejudice: concept, features and significance in criminal law.....</i>	<i>25</i>
<i>4. Dosov Kh.S. Criminological concept of violent crimes in prison institutions.....</i>	<i>33</i>
<i>5. Gulomova F.A. Impersonal sentences in Tajik and German languages.....</i>	<i>44</i>
<i>6. Saidov K.I. Criticism of bribe and bribery in the works of Tajik writers.....</i>	<i>55</i>
<i>7. Mahmadyorov B.M. Terrorism: essence, cause and historical evolution.....</i>	<i>73</i>
<i>8. Aminov F.A., Naimov N.A. Neoliberalism, islamization and human tragedy in the space of political conflicts in the countries of the Middle East.....</i>	<i>91</i>
<i>9. Nurov S.R. Review of the competition between kingdom Russia and Great Britain on the integration of Central Asia in the works of O.B. BOKIEV.....</i>	<i>108</i>

**МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ТАХРИБКОРИИ ИДЕОЛОГИИ
ТЕРРОРИЗМИ МУОСИР – ВАЗИФАИ АВВАЛИНДАРАЧАИ
БАХШҶОИ ИТТИЛООТӢ – ИДЕОЛОГИИ КИШВАР**

**БОРЬБА С ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИЕЙ СОВРЕМЕННОГО
ТЕРРОРИЗМА – ОДНА ИЗ ПРИОРИТЕТНЫХ ЗАДАЧ ПОЛИТИКО
ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО АППАРАТА СТРАНЫ**

**COUNTERING THE IDEOLOGICAL SABOTAGE OF MODERN TER-
RORISM IS A PRIORITY TASK FOR THE COUNTRY'S IDEOLOGICAL
INFORMATION SERVICES**

**Зарифов Ф.Б.
Zarifov F.B.**

*Сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии Мактаби олии
КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковник.*

*Начальник кафедры общественных дисциплин Высшей
школы ГКНБ Республики Таджикистан, подполковник.*

*Head of the Department of Social Sciences of the High School
of the State Committee for National Security of the Republic of
Tajikistan, Lieutenant Colonel.*

*Тақриздиханда: Аминов Ф.А. – Мудири кафедраи фалсафаи Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои фалсафа, дотсент.*

*Рецензент: Аминов Ф.А. – Заведующий кафедры философии Таджикского
национального университета, кандидат философских наук, доцент.*

*Reviewer: Aminov F.A. – Head of the Department of Philosophy, Tajik Na-
tional University, Candidate of Philosophical Sciences, docent.*

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф ба назари шахсиятҳои бузурги таърихӣ В. И. Ленин, В. Ф. Гегел, инчунин таҷрибаи муборизаи ватанӣ ва ҷаҳонӣ тақия намуда, зарурату муҳимияти муборизаро аз маҷкаи миллату давлат, ҳар як аъзои он бар зидди тахрибкории идеологии душман дар мадди аввал гузошта, таҳдиди асосии идеологӣ, мақсади мубориза бо он, камбудию норасоӣҳо ва роҳҳои ҳалли босамари ин муборизаро муайян кардааст. Дуруст ва мақсаднок ташкил кардани муқобилияти идеологӣ ва ба даст овардани ғалаба дар он имкон медиҳад, ки сатҳи баланди шуурнокии сиёсӣ ва омодагии идеологии омма ба манфиати рушди босуботи миллату давлат таъмин гардад.

Калидвожаҳо: миллат, давлат, манфиат, идеология, воқеият, тахрибкорӣ, терроризм, ислом, сиёсат, толиб, геополитика, абарқудратон.

Аннотация: В данной научной статье автор использует, взгляды выдающихся мыслителей В.И. Ленина и В.Ф. Гегеля, а также опираясь на практику отечественной и зарубежной борьбы, показал важность

и необходимость борьбы с идеологической диверсией современного терроризма с позиций нации, государства, каждого его члена, и в этом контексте определил главную идеологическую угрозу, цель, задачи, основные недостатки и пути эффективной борьбы с этим негативным проявлением.

Правильная и целесообразная организация идеологической борьбы с подрывной идеологической деятельностью религиозно-экстремистических организаций способствует развитию политической зрелости и активности народа в интересах достижения стабильного развития страны.

Ключевые слова: нация, государство, интерес, идеология, реальность, диверсия, терроризм, ислам, политика, талиб, геополитика и т.д.

Annotation: In this article, the author considers the great personalities of the history of V.I. Lenin, V.F. Hegel also relied on the experience of national and international struggle, emphasizing the necessity and importance of the struggle from the position of the nation and the state, each of its members against the ideological sabotage of the enemy, outlined the main ideological threat, the goal of the struggle. The fight against it and its solutions. The correct and purposeful organizing of ideological resistance and the achievement of victory will ensure a high level of political consciousness and ideological readiness of the masses in the interests of the sustainable development of the nation and state.

Key words: nation, state, interest, ideology, reality, sabotage, terrorism, Islam, politics, Taliban, geopolitics, superpowers.

Зарурату муҳимияти тадқиқи мавзӯи мазкурро нақши калони идеология дар тарбия ва муттаҳидкунии ҷомеа, батартибдорории муносибатҳои ҷамъияти ба ғоидаи амалигардонии манфиатҳои миллӣ, рушди босуботи давлат пешаки муайян кардааст.

Барои ҳар як ҷомеае, ки ҳудро дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун миллат ва давлат муаррифӣ мекунад, дар баробари доштани ҳудуд, забон, тарзи ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳанг, мавҷудият ва амалкунии идеологияи ягона ва муттаҳидкунандаи ҷомеа, аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Ҷомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, сохторҳои сиёсӣ дар рафти инкишофи таърихӣ худ ҳама вақт ба як маҷмуи ақидаҳо, идеяҳо, нишондодҳо ва назарияҳои

ба расмият даровардашуда, ки ифодагари манфиатҳои онҳо мебошанд, эҳтиҷманд буданд. Бе ин давлат ва ҷомеа барои пешравӣ ва азнавсозӣҳои ҷиддӣ қобилият дошта наметавонад.

Олимон, ҷомеашиносон, сиёсатмадорон барои раҳӣ додани ҷомеа аз бухрон ва талафоти калон ҳамеша ба сатҳи маънавӣ - идеологияи ҷомеа диққати асосӣ медиҳанд. Мусаллам аст, ки қувату қудратро на танҳо силоҳу муҳиммоти ҷангӣ инчунин, дараҷаи баланди омодагии сиёсӣ - идеологияи ҷомеа низ муайян мекунад.

Асосгузори Иттиҳоди абарқудрати Шӯравӣ В. И. Ленин устувории давлатро дар тарбия намудани оммаи шуурнокии

сиёсиаш баланд ва аз ҷиҳати идеологӣ мустаҳкам мегид [1, 44]. Файласуфи машҳури немис В.Ф. Гегел асоси мавҷудияти оламу одам, тараққиёти ҷомеаро ҳамчун ҳаракати мустақимулхати ақидаҳо, муборизаи ақидаҳо муайян карда буд. Идеология ҳамчун соҳаи фаъолияти бошууроани ҷомеа ҳамеша дар ин раванд, ба муттаҳидшавии омма дар атрофи идея-арзишҳои ҳаётан муҳимми сиёсӣ, ба самаранокии идоракунии давлат ва рушди манфиатҳои миллӣ таъсир мерасонад [1].

Аз ин ҷост, ки қувваҳои гуногуни душман ва манфиатҷӯ барои расидан ба ҳадафҳои нопоку фарзнокӣ сиёсии худ ба муборизаи идеологӣ, гузаронидани чораҳои таҳрибии идеологӣ (бадном кардан, зери шубҳа гузоштани арзишҳои сиёсӣ-маънавӣ ва ворид намудани мақсадҳои идеологии худ) диққати махсус медиҳанд. Ҳадафи фаъолияти таҳрибӣ-идеологии душман вайрон кардани ягонагии маънавӣ, эҷод кардани монеа ба муттаҳидшавии ҷомеа ва давлат, роҳ надодан ба сарҷамъии ҳамаи аъзои он дар атрофи арзишҳои афзалиятдоштаи миллӣ мебошад. Одамро бе ҷомеа, ҷомеаро бе миллату давлат ва охириро бе идеологияи миллӣ тасаввур кардан номумкин аст. Баъди ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) масъалаи муайян кардани идеологияи миллӣ дар ҳаёти сиёсӣ-ҷамъиятии кишвар ҷойи асосиро ишғол кард ва системаи арзишҳои идеологии кишвар, ки манфиатдории миллату давлати тозабунёди моро ифода мекунанд, аввалин маротиба дар Иҷлосияи

тақдирсози 16-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муайян карда шуданд. Дар Паёми худ 21-уми декабри соли 2021 Сарвари давлат қайд намуданд: **«Ман ханӯз дар рӯзҳои аввали Иҷлосия иброз дошта будам, ки ҷонибдори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҳастам»** [6, 6]. Ин идея-арзишҳо асоси идеологияи миллиро ташкил медиҳанд, ифодагари илмии манфиатҳои аслии миллату давлати тоҷик мебошанд. Онҳо дар натиҷаи ҷамъоварӣ ва таҳлили назариявии таҷрибаи гузашта имруза ва пешбини ояндаи давлатдории тоҷикон муайян шудаанд. Зери шубҳа гузоштан, бадном кардан ва дигар кардани онҳо боиси сар задани бухрони ҷиддӣ ва гумроҳӣ дар ҷомеа мегардад.

Дар марҳилаи кунунӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи асосие, ки бо фаъолияти зараровари идеологии душман алоқаманд аст, ин таҳдиди терроризми муосир мебошад, ки аз тарафи қувваҳои муайян ташкил ва ба амал бароварда мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таҳрибкории идеологии терроризми муосир дар ду шакл зоҳир мегардад: **кушода** ва **пӯшида**.

Таҳдиди ҷиддии шакли кушодаи фаъолияти таҳрибкории идеологии терроризми муосир дар он зоҳир мегардад, ки ташкилот, равия ва ҷараёнҳои сершумори сиёсӣ-исломӣ имрӯз кушоду равшан дини исломро ҳамчун

силоҳи идеологӣ барои асоснок кардани фаъолияти экстремистӣ-террористӣ, сафед кардану содир намудани амалҳои худ истифода мебаранд.

Аммо таҳдиди ҷиддиро ба сулҳу амнияти инсон, ба давлатҳои алоҳидаи миллии шакли пӯшидаи таҳрибории идеологии терроризми муосир, ки аз тарафи бозигарони асосии геополитикӣ роҳандозӣ мегардад, ба вучуд овардааст. Терроризми муосири байналмилалӣ аз тарафи онҳо дар асл ҳамчун як омили муташанниҷкунандаи вазъият, як усулу воситаи мубориза, як олоти таъсиррасон барои ба даст овардани манфиатҳои геополитикӣ ва геоиқтисодиашон дастгирӣ меёбад, идора ва назорат карда мешавад. Мо дар ин ҷо иттиҳоди Ғарб ва иттиҳодчиёнашро бо кишварҳои арабӣ ва исломӣ мебинем. Ин усулест, ки дар натиҷа на исломгароён хилофат месозанд ва на давлатҳои рӯ ба тараққӣ ба демократия мерасанд. Ба ибораи дигар, абарқудратон аз як тараф ҷаҳони мусулмоннишинро маҷбур мекунанд, ки демократия созанд, аз тарафи дигар бунёдгароёни исломиро дастгирӣ мекунанд, ки ба бунёди ҷомеаи демократӣ роҳ надиханд. Ин усул фақат ихтилоф, бесуботӣ, бесарусомонӣ ва номуайяниро дар ҷомеа ба вучуд меорад. Онҳо комёбии худро дар ноқомии дигарон, устувории худро дар ноустувории дигарон, суботи худро дар бесуботии дигарон, тараққиёти худро дар сатҳи пасти рушди дигарон

мебинанд. Чунки номуваффақиятӣ ва сатҳи пасти тараққиёти чунин ҷомеаҳо вобастагии онҳоро аз абарқудратҳо зиёд мекунад. Назария ва амалияи исломи сиёсӣ (исломгароӣ), ин ҳамон воситаест, ки муваффақияти ҳамаи қувваҳои пурзӯри манфиатҷӯро дар роҳи муташанниҷ гардонидани ҷомеаи ҷаҳонӣ ва расидан ба мақсадҳои геополитикии худ таъмин мекунад. Чунки онҳо дар исломи сиёсӣ ҳама он чизеро ки муваффақияти онҳоро метавонад таъмин кунад, дарёфт менамоянд. Дар ин масъала профессор Ятимов С. С. қайд мекунанд: «... ислом ба манфиати на уммати мусулмон, балки барои гурӯҳе, ҳизбе, ки ба ҷавҳари он бегона аст, хизмат мекунад. Дар ҷаҳорҷӯбаи нақшаҳои геополитикӣ он воситаи таъмини манфиатҳои сирф ғаразҷӯёна, ба хоҳири даст доштан дар сиёсати глобалӣ ва минтақавӣ, даҳлат кардан ба қорҳои дохилии давлатҳои мавриди ҳадаф қароргирифта, ... хизмат мекунад. Бадбахтӣ он аст, ки дар ин масир, ҳадамоти махсуси кишварҳои мавриди назар аз имконоти ҳуди мусулмонон истифода мекунанд» [8, 26]. Дар пиёда сохтани нақшаҳои геосиёсии худ абарқудратҳо бештар аз фарқияту ихтилофҳои фирқавӣ-мазҳабии мусулмонон истифода намуда, ҳизбу созмон ва ҳаракатҳои ғайрисуннатии исломиро бо дасти ҳуди мусулмонон таъсис медиҳанд [9, 48]. Ташвишовар он аст, ки ҳуди бозигарони асосии харитаи сиёсии ҷаҳон, сарварони ташкилотҳои террористии байналмилалӣ аз

мақсадҳои ниҳой, ғаразнокӣ сиёҳу сиёсии худбоистифода аз ислом оғаҳастанд, аммо ҷанговарони қаторӣ, мусулмонони одӣ (қурбонӣ) беҳабар аз онанд, ки исломгароӣ ҳамчун абзори таназзул, барои аз тараққиёт мондан, қафо партофтани ҷомеаҳои миллӣ истифода мешавад.

Вақте ки исломгароён амалҳои террористӣ, яъне зӯрваронаро бар зидди инсон аз нигоҳи ислом, бо ибораҳои махсус асоснок мекунанд, онро бо шиори «Аллоҳу акбар!» содир менамоянд ва одамонро ба ин роҳ ҳидоят намуда, барои ҳамагуна кирдори зидди инсонӣ аз ҷавобгарӣ озод карда, баъд аз марг бихиштро ваъда медиҳанд, пас мубориза бар зидди терроризми муосир, дар воқеъ муборизаи идеологист, ки аз тарафи қувваҳои дар боло қайдшуда роҳандозӣ шудааст.

Баъди тарқишҳои фочеабор дар Лондон ва Мадрид, воқеаҳои моҳи сентябри соли 2001 дар ИМА, гаравгон гирифтани мактаббачагон дар Беслан дар соли 2004 ва тамошобинони театри «Дубровка» дар ФР ва як қатор тарқишҳои фочеабори дигар дар олам, ки то ҳол хотима намеёбанд, олимон, ҷомеашиносон, сиёсатмадорон ба муборизаи ғоявӣ бар зидди терроризм диққати махсус медиҳанд.

Имрӯз дар сиёсати дохилию хориҷии аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқовимат бар зидди асосҳои идеологии терроризми муосир ҳамчун вазифаи аввалиндараҷа муайян шудааст. Дар шароити

ҳозира, вақте ки намоёндагони терроризми муосир (исломгароён), ҳиссиёти динии одамонро истифода бурда, амалҳои зӯрваронаи худро кори муқаддас дар роҳи ҳифзи дин, вазифа ва қарзи мусулмонон дар назди Худо маънидод мекунанд, муқовимат бар зидди чунин шиорҳо, даъватҳо, ваъдаҳо, суҳанрониҳо, ба ибораи дигар, фош кардан, исбот намудани беарзишии чунин фикру ақидаҳо яке аз роҳҳои асосии ғимоя кардани ҷомеа аз харобоварӣ ва талафоти инсонҳо ба ҳисоб меравад.

Ягон ҳалқу миллати дунёро бе дину эътиқод тасаввур карда намешавад. **Пас, ҳадафи стратегӣ ва тактикий мо дар мубориза бар зидди идеологияи зараровари терроризми муосир, ки ба таълимоти бунёдгароёна - ифротии динӣ асос меёбад, Худо, дин ё ислом не, балки исломи сиёсӣ мебошад ва омма бояд мазмуну моҳияти онро дарк кунад, вагарна, онҳо дар пояи донишу фаҳмиши нокифоя, ҷаҳонбинии танг ҳар як амалро бар зидди дин ва Худо қабул мекунанд.** Таҳдиду хатари чунин олудашавиро дар ду - се даҳсолаи охир инсоният бараъло мушоҳида кард ва аз сар гузаронида истодааст. Исломи сиёсӣ ва ҷиҳод ҳамчун як унсури тарқибӣ ва ҷудоинопазири он, ифодагари манфиатҳои миллӣ нест. Ҷиҳоди муосирро мақсадҳои сиёсӣ ба вуҷуд овардаанд. Агар ҷиҳод ва ислом дар шакли аввалааш ифодагари манфиатҳои тоҷикон мебуд, зарурати пайдоиши мазҳаби Имоми Аъзам ҳанӯз дар марҳилаи аввалаи пайдоиши ислом ба миён намеомад.

Бинобар ҳамин, натиҷаи мубориза бар зидди терроризми муосир ин даст кашидан аз таълимоте мебошад, ки исломро нодуруст, бар зидди манфиатҳои миллӣ, динӣ-мазҳабӣ шарҳ медиҳанд. Имрӯз вақти он расидааст, мусулмоние, тобиши сиёсӣ дорад, аз мусулмони дорои хислатҳои инсондӯстона, таҳаммулпазирона, фарқ карда шавад. Маънавиёти динӣ-исломӣ ба талаботи ахлоқ, пешрафти манфиатҳои миллӣ мутобиқ бошад. Ва ҳамаи ин дар натиҷаи муборизаи шадиди идеологӣ бар зидди исломи сиёсӣ ба даст меояд.

Қайд кардан лозим аст, ки муборизаи мо бар зидди исломи сиёсӣ, ин:

– мубориза бар зидди бесаводӣ, тафаккури носолим, гумроҳӣ, ҷаҳонбинии танг ва ҷаҳолату хурофот аст;

– мубориза бар зидди бегона-парастӣ мебошад;

– мубориза бо нафароне мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои нопоку ғаразноки сиёсии худ аз дин, ислом, аз ҳиссиёт, бовар ва этиқоди динии одамон суиистифода мекунанд;

– мубориза баҳри ҳифзи идея-арзишҳои миллӣ аст.

Афзалият додан ба муборизаҳои идеологӣ асосҳои терроризми муосир дар замони нав пеш аз ҳама, аз сиёсати дурусти ҳар як давлат бо ин падидаи номатлуби иҷтимоӣ шохидӣ медиҳад. Яъне, қонуни мо, пеш аз он ки одамон бо терроризм майл кунанд, сараввал онҳоро бо идеяҳои афзалиятдоштаи миллӣ шинос карда, дар руҳияи

эҳтиром ба арзишҳои миллӣ тарбия мекунанд, то огаҳ бошанд, фирефтаи ақидаҳои бегона нашаванд. Усули асосии идоракунии ҷомеа - ин бовармандкунонии омма аст, ки он дар раванди корҳои идеологӣ амалӣ мегардад [4, 65].

Албатта, мубориза бар зидди асосҳои идеологии терроризми муосир воситаи ягона дар муборизаи умум бо терроризм нест. Аммо дар вазъияти кунунӣ фаҳмо мегардад, ки барои аз байн бурдани таъсири мутаассибони исломӣ ва паст кардани таҳдиди онҳо, ба мо зарур аст, ба ҷомеа ба фоидаи амалигардонии манфиатҳои миллӣ таъсири мусбӣ расонем. Дар ҳолати ба даст овардани ғалабаи идеологӣ дастгирии аҳоли аз сиёсати давлатӣ зиёд мешавад, шумораи хайрхоҳони терроризм ва дастгирии молиявии террористон кам мешавад, тамоюли ҷалбшавӣ ба ташкилотҳои террористӣ ба нестӣ мерасад. Дар ҳолати ба даст овардани ғалабаи идеологӣ шаҳрвандон ҳар як амали давлат, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқро бар зидди террористон ва гурӯҳҳои хайрхоҳ дастгирӣ мекунанд. Ва аз ҳама муҳим, қувваҳои пурзӯри таҳрибкор аз имконияти истифода бурдани шаҳрвандони мо дар фаъолияти таҳрибкоронашон маҳрум мегарданд.

Вақте ки сухан дар бораи мубориза бар зидди идеологияи терроризми муосир меравад, ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки давлати мо ба қатори кишварҳои дохил мешавад, ки идеологияи он демократӣ ва дунявӣ мебошад. Ҷомеа ва давлати мо дар

мустваҳкам намудану нигоҳ доштани ҷомеаи соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ манфиатдор ҳаст. Идеологияи терроризми муосир, ки ба фикру ақидаҳои бунёдгароёна ва радикалии динӣ асос ёфта, аз тарафи қувваҳои пурзӯр дастгирӣ меёбад, маҳз ба моҳияти соҳибхитиёрӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва ягонагии давлати мо, ба идея-арзишҳои ватандӯстӣ, инсондӯстӣ ва динии кишвар муҳолифат мекунад. Ин идеология ҳам дар шакли кушод ва ҳам пӯшидааш имрӯз ба як омили таҳдидкунанда ба амнияти миллӣ-давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал гаштааст.

Қайд кардан лозим аст, ки бахшҳои иттилоотӣ-идеологии кишвар, пеш аз ҳама, аҳли зиё дар мубориза бар зидди ҳамагуна идеологияи душманона, аз ҷумла, идеологияи зараровар ва вайронкунандаи терроризми муосир, ки решаи динӣ дорад, нақши асосиро мебозанд. Иҷрои ин вазифа ба осонӣ ба даст намеояд, чунки он донишу ҷаҳонбинии хеле васеъ, ирода ва ҷасорати қавии аҳли зиёро дар мубориза бар зидди исломи сиёсӣ талаб мекунад. Ирода, ин бо донишу маҳорати баланд, нотарсона коре, амалеро иҷро кардан, қарореро қабул кардан мебошад. 27-уми ноябри соли 2021 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Раиси КДАМ ҚТ генерал-полковник Ятимов С.С. дар конференсияи илмӣ зиёён-қормандони илм ва маорифчиёни ҷумҳурӣ дар мавзӯи «Ҷазои иттилоотии кишвар, ҳимояи

дастовардҳои замони истиқлолият ва таъмини амнияти миллӣ» ба аҳли зиё муроҷиат карда, чунин қайд намуд, ки «...фурсатҷӯӣ ва бетарафиро як сӯ монда, аз арзишҳои миллӣ, тафаккури илмӣ дифоъ намоянд ва ошкоро бар зидди ифротгарӣ, таассуби динӣ, хурофот, муқовимати босамар намоянд. Агар чунин амал сурат нагирад, аз байн рафтани давлатдории миллӣ ногузир фаро мерасад».

Яке аз махсусиятҳои асосии муборизаи идеологӣ аз он иборат аст, ки ҳар як далелу рақам, рӯйдод, ҳар як тараф, ҷиҳат ва паҳлу дар муқовиматҳои идеологӣ ба фоидаи пешравиҳои манфиатҳои миллӣ бояд маънидод карда шавад. Идеология тафсири воқеият аст. Он бояд воқеияти миллиро ба он дараҷае шарҳ диҳад, ки дурустии суханҳо дар шуури ягон нафар шубҳа ба вучуд наоранд, бараъқс, илҳомбахш ва роҳбалад бошанд, суханро бурротар ва таъсирноктар кунанд, иродаро қавӣ гардонанд ва дастурҳои идеологҳо натиҷаҳои амалӣ диҳанд.

Таъкид кардан зарур аст, ки то ба идеология ва масъалаҳои идеологӣ дар мубориза бар зидди терроризме, ки аз дин суиистифода мекунад, сарфаҳм наравем, худогоҳу ватандӯсти комил шуда наметавонем, аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои дар наздамон гузошташуда намебароем ва оммаро аз ақидаҳои шахшудаи хурофотӣ раҳо дода наметавонем.

Дар ҷараёни муқобилияти идеологӣ дараҷаи мафкуравии

ҷомеа, сатҳи маънавӣ-ахлоқии халқ то он андозае бояд баланд бардошта шавад, ки аҳоли ҳар як фикру ақида, мақсад ва амали бегонаро тез пайҳас кунад, дурустии онро зери шубҳа гузорад ва дар зери идеологияи ягона ва муттаҳидкунандаи ҷомеа ва давлат бар зидди душманони ғоявӣ сарчамъ шуда муқобилияти фаъол нишон диҳанд. Яъне «сатҳи маърифатнокии ҷомеа бояд то ҳадде боло бурда шавад, ки мардум дар паси ҳар шиор, ваъда, пешниҳод, даъват ва суҳанронӣ пурра эҳсос карда тавонад ва дарк намояд, ки ин суҳанбозиҳо манфиати киро, кадом гурӯҳро ҳимоя мекунад. Иқтисодии мутобиқати онҳоро ба манфиатҳои миллӣ-таъминӣ сулҳу субот ва рушди давлатдорӣ мо сарфаҳм равад» [6, 26].

Хулоса, бо дарназардошти зарурату муҳимияти идеология ва нақши калони он дар татбиқи манфиатҳои миллӣ, душманон ва рақибон ба гузаронидани амалҳои таҳрибии идеявӣ диққати махсус медиҳанд. Ин амри воқеъ назоратро аз болои идеология талаб мекунад. Тибқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ҳифзи фазои иттилоотӣ-

идеологияи кишвар ба уҳдаи КДАМ Чумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст ва он ду самти корро дар бар мегирад. Якум, роҳ надодан ба воридшавии ғояҳои зараровари душманона ба ҷомеа, назорати фаъолияти бахшҳои идеологияи кишвар, саривақт ошкор ва пешгирӣ намудани ҳаракатҳои душман, дуюм, назорати мутобиқатӣ, ҷавобгӯии фаъолияти бахшҳои идеологияи кишвар ба пешравии идеологияи сиёсӣ-давлатӣ ва расонидани таъсири мусбӣ ба вазъият ба манфиати ҳалли масъалаҳои идеологӣ дар мубориза бар зидди идеологияи ғайр ва муттаҳидшавии ҷомеа дар атрофи идеологияи ягонаи давлатӣ.

Идеология ҳамеша ба ақл, хирад ва шуур таъяс ва муроҷиат менамояд, бинобар ҳамин, мазмуну мундариҷаи худро аз илм кашида мегирад ва ин моро водор мекунад, ки имрӯз дар пояи донишу фаҳмиши илмӣ ақли солихро ба кор бурда, идеологияи хоси миллии худро ба нафъи давлату миллати худ такмил диҳем, аз ҳамлаҳои харобиовари андеша ва ақидаҳои бегона ҳифз намоем.

РҶЙҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
2. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҚТ», таҳти № 362 аз 20.03.2008.
3. Паёми Президенти Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии чумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 21 декабри 2021.
4. В. И. Ленин. Асарҳо. Нашриёти 4-ум. Ҷ.2. – С.244.
5. В. Ф. Г. Гегел. Феноменология духа.
6. С. С. Ятимов. Идеология ва манфиати миллӣ. Нашриёти Ганҷ.– Душанбе 2015. – 191 с.
7. С. С. Ятимов. Маводи конференсияи илмии зиёиён-кормандони илм ва маорифчиёни чумҳурӣ дар мавзӯи «Фазои иттилоотии кишвар, ҳимояи

дастовардҳои замони истиқлолият ва таъмини амнияти миллӣ», шаҳри Душанбе, 27-уми ноябри соли 2021.

8. С. С. Ятимов. Илм ва амният. – Душанбе: Нашриёти ганҷ, 2019. – 191с.

9. Қ. Нурулҳақов. Салафияи ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он. – Душанбе, 2018. – 148 с.

10. Баротзода Ф. Барҳӯрди ифротгароии салафӣ бо мактабҳои суннатии динию мазҳабӣ дар Тоҷикистон. (Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Ифротгароии салафӣ: масъалаҳои давлатдории дунявӣ ва ҳифзи ҳувиёти миллӣ», шаҳри Душанбе, 27-уми майи соли 2015) – Душанбе: Дониш, 2015.

**МАҒҲУМ ВА АҲАМИЯТИ
ИТТИЛООТИ РАҚАМӢ ДАР КРИМИНАЛИСТИКА**

**ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ
ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В КРИМИНАЛИСТИКЕ**

**CONCEPT AND MEANING
DIGITAL INFORMATION IN CRIMINALISM**

**Салимов Б.А.
Salimov B.A.**

Муовини сардори кафедраи махсуси №4-и Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, подполковники адлия.

Заместитель начальника спецкафедры №4 Высшей школы ГКНБ Республики Таджикистан, соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета, подполковник юстиции.

Deputy Head of the special Department №4 of the High School of the State Committee for National Security of the Republic of Tajikistan, Applicant for the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University, Lieutenant Colonel of Justice.

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 – криминалистика; фаъолияти судӣ-экспертӣ; фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.

Научная специальность: 12.00.12 – криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность.

Scientific specialty: 12.00.12 – criminalistics; forensic activities; operational investigative activities.

Тақриздиханда: Назаров А. – мудири кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ.

Рецензент: Назаров А. – Заведующий кафедрой криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук.

Reviewer: Nazarov A. – Head of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University, Doctor of Law.

Аннотатсия: Дар ин мақола хусусият ва аҳамияти криминалистии иттилооти рақамӣ баррасӣ карда мешавад. Назарҳои гуногун оид ба мағҳумҳои «иттилоот», «иттилооти рақамӣ» ва «ҳомии иттилооти

электронӣ», инъикоси онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳлил гардида, инчунин дар хусуси такмили қонунгузории ҷиноятӣ ва мурофиавии ҷиноятӣ оид ба масъалаи баррасишаванда пешниҳодҳои асоснок матраҳ шудаанд.

Калидвожаҳо: иттилоот, компютерӣ, рақам, сигналҳо, фосила, (дискретӣ), ҳомил, электронӣ, технологияҳо, бақайдгирӣ, далел.

Аннотация: В данной статье рассматривается криминалистическая сущность и значение цифровой информации. Анализируются различные точки зрения на понятия «информация», «цифровая информация» и «электронные носители информации», их отражение в нормативно-правовых актах, а также высказываются обоснованные предложения по совершенствованию уголовного и уголовно-процессуального законодательства относительно рассматриваемого вопроса.

Ключевые слова: информация, компьютерная информация, цифровая информация, дискретные сигналы, электронные носители информации, информационные технологии, фиксация, доказательство.

Annotation: This article examines the forensic nature and significance of digital information. Various points of view on the concepts of «information», «digital information» and «electronic media» are analyzed, as well as their reflection in regulatory legal acts, as well as substantiated proposals for improving the criminal and criminal procedural legislation regarding the issue under consideration.

Key words: information, computer information, digital information, discrete signals, electronic media, information technology, fixation, proof.

Исследование вопроса, понятие и значение цифровой информации в криминалистике обусловлено стремительным развитием информационных технологий и их использованием, в том числе, в преступной деятельности. Произошедшее в последние два десятилетия технологическое развитие внесло определённые коррективы в жизнь современного человека и предоставило ему новые возможности. Самым важным достижением в данном направлении стало использование сети Интернет в различных сферах деятельности государства и повседневной жизни человека. Она превратилась в глобальную базу хранения и источник

распространения информации, в том числе, криминалистической, имеющей большое значение при расследовании правонарушений.

Ежегодно увеличивается количество правонарушений, совершаемых с использованием компьютерных технологий в сети Интернет. Нередко хранящиеся здесь и на других электронных носителях данные выступают основанием для возбуждения уголовного дела и в дальнейшем становятся доказательствами по делу.

Вместе с тем, органы следствия и дознания испытывают определённые трудности при выявлении и раскрытии преступлений данной категории. Это обусловлено, прежде всего, особым характером

соответствующей электронной информации, своевременное обнаружение и правильная фиксация которой имеет большое значение для установления и привлечения к уголовной ответственности виновных лиц. Когда совершается преступление с использованием информационных технологий, его следы остаются на электронных носителях в виде цифровой информации, а не на конкретных предметах в материальном виде. Для того, чтобы использовать цифровые данные при доказывании необходимо придать им процессуальную форму.

Прежде всего, для определения сущности «цифровой информации» и её всестороннего анализа необходимо определиться с базовым понятием «информация».

Слово «информация» происходит от латинского «infor-mation» - разъяснение, изложение. В толковом словаре русского языка под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой даны следующие определения этого термина: «1. Информация - сведения об окружающем мире и протекающих в нём процессах, воспринимаемых человеком или специальным устройством. 2. Информация - сообщения, осведомляющие о положении дел, о состоянии чего-нибудь». Также, в словаре информация раскрывается через понятие «сведенье», что означает познания в какой-нибудь области, известия, сообщения, знания, представление о чём-нибудь [14,

с.250, 699].

Основным законом, регулирующим отношения в информационной сфере, является Закон Республики Таджикистан «Об информации» от 10.05.2002 г., №55. В соответствии со ст. 1 этого Закона, информация – это сведения о лицах, предметах, событиях, явлениях и процессах, независимо от формы их представления [6].

Все перечисленные определения информации в той или иной степени охватывают её свойства и качества, а также раскрывают сущность данного термина. Вместе с тем, наиболее удачно и всесторонне, на наш взгляд, или понятие «информация» изложил И.И. Салихов, по мнению которого «информация – нематериальные по своей сути, неразрывно связанные с конкретным материальным носителем, обладающие количественными и качественными характеристиками сведения о социальной форме движения материи и обо всех других её формах в той мере, в какой они используются участниками общественных отношений, вовлечены в орбиту общественной жизни» [11, 17].

Следует отметить, что передача информации происходит посредством сигналов. Сигналы бывают аналоговыми и дискретными. Примером аналогового сигнала в криминалистике служат устные показания очевидца преступления, которые в последующем

преобразуются в дискретные сигналы в виде протокола допроса.

Информация в дискретном виде хранится, обрабатывается и передаётся посредством компьютерных устройств и информационно-телекоммуникационных систем. В криминалистике подобного рода информация получила названия машинной, компьютерной, электронной или цифровой. Это связано, прежде всего, с развитием информационных технологий. Нет единой терминологии применительно к информации данной категории. Первоначально такая информация имела название «машинной», так как обрабатывалась посредством электронно-вычислительных машин (ЭВМ). Позже, данное название трансформировалось в «компьютерную», поскольку на смену названия ЭВМ пришёл термин «компьютер», а в последующем - на «электронно-цифровую».

В Уголовном кодексе Республики Таджикистан одна из глав посвящена защите компьютерной информации от преступных посягательств. Вместе с тем, в Кодексе отсутствует определение «компьютерной информации», как предмета преступного посягательства. Однако анализ отдельных статей главы 28 УК РТ (98, 299, 301) позволяет сделать вывод о том, что под «компьютерной информацией» в уголовном законе понимается информация, хранящаяся в компьютерной системе, сети или на

машинных носителях [15].

Отсутствие чёткого уголовно-правового определения компьютерной информации и единого понимания её сущности привело к тому, что различные учёные трактуют понятие «компьютерной информации» по-разному. К примеру, В.А. Мещеряков под ней понимает информацию, представленную в специальном виде [9, 46]. По сути, близка к данному определению и точка зрения М.В. Старичкова. По его мнению, компьютерная информация - это зафиксированные на материальном носителе сведения, представленные в виде, пригодном для обработки с использованием компьютерных устройств, и предназначенные для использования в таких устройствах [13, 20].

Между тем, некоторые научные круги считают необходимым исключить слово «компьютер» из определения «компьютерная информация» и взамен предлагают использовать понятие «электронно-цифровая информация». Так, П.Г. Смагин считает, что если информация была создана не на компьютере, а, к примеру, на цифровом фотоаппарате, то она уже не является компьютерной, но все равно зафиксирована в цифровом виде и при передаче её на компьютер никакого искажения не произойдет. Он полагает, что с появлением огромного количества цифровых устройств (сотовых телефонов, цифровых диктофонов, DVD-камер) понятие «компьютер»

необходимо исключить из оборота в соответствующих нормативно-правовых актах, так как здесь можно говорить только о цифровом устройстве [12, 80]. Пожалуй, следует согласиться с данной точкой зрения.

В уголовно-процессуальном законе, понятие «цифровой информации» законодательно не закреплено, и этот термин упоминается лишь в одной норме, в ч. 5 ст. 199 (Общие правила производства допроса) УПК РТ: «если показания связаны с цифровыми данными или иными сведениями, которые трудно удержать в памяти, допрашиваемый вправе пользоваться документами и записями...».

Наиболее точно определил понятие «цифровой информации» Н.А. Иванов, по мнению которого «цифровая информация» - информация, вводимая, обрабатываемая и хранящаяся в устройствах памяти средств компьютерной и иной микропроцессорной техники или передаваемая по каким-либо каналам связи, имеет вид или зафиксирована (представлена) в виде дискретных сигналов, т.е. сигналов, имеющих конечное число значений [7, 96].

В уголовном процессе дискуссионным является вопрос отнесения цифровой информации к тем или иным видам доказательств и по этому поводу существует несколько точек зрения.

Первая из них заключается в том, что цифровая информация относится к распространённым

видам доказательств, а именно к иным документам или вещественным доказательствам. Подобную позицию занимает С.П. Ворожбит, считающий что, если доказательственное значение имеют материальные свойства предмета, то такой предмет следует относить к вещественным доказательствам, если же криминалистическое значение имеет смысловое содержание предмета, то его следует определить как иной документ [3, 25].

Сторонники другой точки зрения, считают, что цифровой информации присущи особые свойства, которые отличают её от иных документов и вещественных доказательств, и поэтому предлагают признать её новым видом доказательств [8, 99-103]. Полагаем, что данная точка зрения является состоятельной, так как цифровая информация, в отличие от традиционных документов, не составляется человеком, а создаётся путём набора определённых команд или записи процессов, протекающих в окружающем мире, посредством технических устройств. Цифровую информацию невозможно воспринимать без использования технических средств, тогда как документ и вещественное доказательство доступны для непосредственного восприятия человеком.

Кроме того, существует точка зрения, согласно которой существование цифровой информации в качестве доказательства в уголовном

процессе категорически отрицается. Так, А.М. Баранов считает, что цифровые доказательства – это лишь иллюзия, фантазии авторов. Единственным источником (носителем) доказательств в уголовном процессе всегда является человек. Доказательство (информация) существует только в сознании человека. Протоколы следственных действий, иные документы и вещественные доказательства не являются носителями (источниками) информации, а считаются её хранителями. Электронная среда, в том числе Интернет, электронные средства сохранения и передачи информации служат хранителями информации, а не вещественными и электронными доказательствами. А источником является лицо, которое хранит их на электронном устройстве или получило из электронной среды либо электронного прибора [2, 64-69]. Пожалуй, не стоит соглашаться с мнением А.М. Баранова, ибо источником цифровой информации, кроме человека, могут выступать, например различные юридические лица, предприятия и учреждения.

И так, можно констатировать, что основной отличительной чертой электронно-цифровой информации является наличие у неё электронного носителя, без которого она не может существовать.

В УПК Республики Таджикистан термин «электронные носители информации» не

встречается. Вместо него используется выражение «электронные источники информации». В соответствии с ч. 2 ст. 82 Кодекса, электронные источники информации отнесены, как один из видов доказательств, к иным документам, что, на наш взгляд, не совсем верно. Также, положения данной статьи уголовно-процессуального закона не исключают возможности признавать их вещественными доказательствами.

Так, согласно ч.3 ст. 82 УПК РТ в случаях, когда документы обладают всеми признаками, указанными в статье 78 настоящего Кодекса, они считаются вещественными доказательствами. В статье 78 речь идёт о вещественных доказательствах и обстоятельствах, при которых определённые предметы могут признаваться таковыми. То есть, если предметы послужили орудием преступления, средством к выявлению преступления, установлению фактических обстоятельств дела, выявлению виновных либо опровержению обвинения или смягчения ответственности, сохранили на себе следы преступления и стали объектами преступных действий, то они признаются вещественными доказательствами.

В связи с тем, что законодательного определения понятия «электронного носителя (источника) информации» не существует, в юридической литературе имеются разногласия

на этот счёт.

Например, А.А. Балашова в диссертационной работе сформулировала собственное определение данной терминологии применительно к уголовно-процессуальной деятельности. Она считает, что «электронный носитель информации – это техническое средство, конструктивно предназначенное для хранения информации в электронно-цифровой форме, доступной для обработки с использованием средств вычислительной техники» [1, 28]. На наш взгляд, в целом приведённое понятие раскрывает сущность рассматриваемого предмета, однако данное определение не охватывает всю совокупность функций электронного носителя информации по записи, передаче и воспроизведению сведений.

Р.И. Оконенко выделяет следующие свойства электронного носителя информации:

- наличие значительного объёма памяти;
- простота передачи и копирования сведений с одного электронного носителя информации на другой;
- возможность удалённого доступа к содержанию электронного носителя и информационно-телекоммуникационным системам (в частности к сети Интернет);
- относительность и неочевидность содержания [10, 120-124].

Вместе с тем, В.Н. Григорьев и О.А. Максимов определяют «электронный носитель информации» как «предмет,

содержащий значимую для уголовного дела информацию, созданную не в процессе расследования уголовного дела, восприятие которой невозможно без использования электронно-вычислительных средств» [5, 40]. Полагаем, что здесь слова «созданные не в процессе расследования уголовного дела» являются излишними и сужающими понятия исследуемого устройства. Ибо не исключена возможность получения криминалистически значимой информации, образовавшейся в ходе расследования уголовного дела, с технических устройств. Например, сведения, полученные при прослушивании и записи переговоров, произведённых в рамках расследования уголовных дел в порядке ст.196 УПК Республики Таджикистан.

По нашему мнению, с точки зрения криминалистической науки удачно сформулировал определение «электронного носителя информации» Ю.В. Гаврилин, который понимает под ним устройство, конструктивно предназначенное для постоянного или временного хранения информации в виде, пригодном для использования в электронных вычислительных машинах, а также для ее передачи по информационно-телекоммуникационным сетям или обработки в информационных системах [4, 48].

Таким образом, учитывая рассмотренные теоретические аспекты понятия и значения цифровой информации, можно сделать следующие выводы.

Термины «цифровая информация», «электронно-цифровая информация» и «компьютерная информация» являются тождественными понятиями, имеют одинаковое значение в криминалистической науке. Поскольку, всем им присуще наличие материальных носителей, представлены они в форме электрических сигналов, воспроизводятся и обрабатываются посредством технических устройств.

При совершении преступлений с использованием информационных технологий, их следы остаются на электронных носителях в виде цифровой информации, а не на конкретных предметах материального мира. От своевременного обнаружения и грамотной фиксации криминалистически значимой цифровой информации зависит раскрываемость преступлений.

Вместе с тем, работа с электронно-цифровой информацией вызывает определённые сложности у органов предварительного следствия. Это связано, прежде всего, с особенностью образования цифровых следов, отсутствием специальных технических знаний у сотрудников, а также недостаточным правовым регулированием данного вопроса.

В связи с изложенным, полагаем, что в условиях постоянного развития информационных технологий и их широкого использования в преступной

деятельности, сотрудникам органов дознания и следствия необходимо совершенствовать свои знания в области цифровой информации, изучать опыт зарубежных коллег по выявлению, изъятию и хранению цифровой информации, проводить процессуальные действия по осмотру и фиксации доказательственной информации, сопряженной с ресурсами сети Интернет, с обязательным участием специалиста, так как последний знаком с техническими особенностями компьютерных систем и сетевого интернет-пространства и не допустить утери доказательств.

Кроме того, считаем, что назрела объективная необходимость в проработке вопроса о внесении соответствующих изменений и дополнений в законодательство Республики Таджикистан в целях правового регулирования рассматриваемой проблемы. В частности:

а) определить электронно-цифровую информацию как отдельный вид доказательств и включить её в ст.72 УПК РТ;

б) в статьях главы 28 УК РТ (Преступления против информационной безопасности) слова «компьютерная информация» заменить на «электронно-цифровую информацию»;

в) статью 298 указанной главы дополнить примечанием, где определить понятие «электронно-цифровой информации».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Балашова А.А. Электронные носители информации и их использование в уголовно-процессуальном доказывании: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 /А.А.Балашова – Москва, 2020. – С.28.

2. Баранов А. М. Электронные доказательства: иллюзия уголовного процесса XXI в. / А. М. Баранов // Уголовная юстиция. – 2019. – № 13. – С. 64-69.
3. Ворожбит С. П. Электронные средства доказывания в уголовном и гражданском процессе: автореф. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.15 / С. П. Ворожбит. – Санкт- Петербург, 2011. – С. 25.
4. Гаврилин Ю.В. Электронные носители информации в уголовном судопроизводстве. /Ю.В. Гаврилин// Труды Академии управления МВД России. 2017. № 4 (44). – С. 48.
5. Григорьев В.Н. Понятие электронных носителей информации в уголовном судопроизводстве. /В.Н. Григорьев, О.А. Максимов// Вестник Уфимского юридического института МВД России. 2019. № 2 (84). – С. 40.
6. Закон Республики Таджикистан «Об информации». Действующий закон. Дата принятия: 10.05.2002 г.// В редакции закона от 03.07.2012г. №848.
7. Иванов Н. А. О понятии «цифровые доказательства» и их месте в общей системе доказательств // Проблемы профилактики и противодействия компьютерным преступлениям: материалы Международной научно-практической конференции (г. Челябинск, 30 мая 2007 г) и «круглого стола» (г. Челябинск, 18 мая 2007 г.) – Челябинск: Челябинский центр по исследованию проблем противодействия организованной преступности и коррупции, 2008. – С. 96.
8. Карташов И. И. Проблемы формирования доказательств в уголовном судопроизводстве на основе цифровой информации / И. И. Карташов // Юридическая наука, 2018, № 3. – С. 99-103
9. Мещеряков В. А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования./А.В. Мещеряков// Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – С. 46.
10. Оконенко Р. И. Электронные доказательства как новое направление совершенствования российского уголовно-процессуального права./ Р.И.Оконенко // Актуальные проблемы российского права, 2015, № 3. – С. 120-124.
11. Салихов И.И. Информация с ограниченным доступом как объект гражданско-правовых правоотношений: автореф. дис. канд. ... юрид. наук./ И.И.Салихов// – Казань, 2004. – С. 17.
12. Смагин П.Г. О понятии «компьютерной информации» и особенностях ее использования при расследовании преступлений в ОВД. /П.Г. Смагин // Вестник Воронежского института МВД России. – 2008. № 1. – С. 80.
13. Старичков М.В. Понятие «компьютерная информация» в российском уголовном праве./М.В.Старичков// Вестник Восточно-Сибирского института МВД России, 2014, № 1. – С. 20.
14. Толковый словарь русского языка / под ред. С.И. Ожегова С.И. и Н.Ю. Шведовой. – М., 2010. – С. 250, 699.
15. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Действующий кодекс. Дата принятия: 21.05.1998 // Ахбор Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2020 г., №1, ст.8, ст.9.

ПРЕЮДИТСИЯИ МАЪМУРӢ: МАФӢУМ, АЛОМАТӢО ВА
АӢАМИЯТИ ОН ДАР ӢУҚУКИ ЧИНОЯТӢ

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ПРЕЮДИЦИЯ: ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И
ЗНАЧЕНИЕ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

ADMINISTRATIVE PREJUDE: CONCEPT, FEATURES AND SIGNIFI-
CANCE IN CRIMINAL LAW

Мирзохочаев И.Ӣ.
Mirzokhojaev I.N.

Муаллими калони кафедраи махсуси №4-и Мактаби олии ҚДАМ ӢумӢурии Тоҷикистон, унвонӢӯи кафедраи криминалистика ва фаӢолияти экспертизаи судии факултети Ӣуқуқшиносии ДонишгоӢи миллии Тоҷикистон, подполковники адлия.

Старший преподаватель спецкафедры №4 Высшей школы ГКНБ Республики Таджикистан, соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета, подполковник юстиции.

Senior lecturer of the special Department №4 of the High School of the State Committee for National Security of the Republic of Tajikistan, Applicant for the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University, Lieutenant Colonel of Justice.

ИӢтисоси илмӢ: 12.00.12 - криминалистика; фаӢолияти судӢ-экспертӢ; фаӢолияти оперативӢ-ӢустуӢӢӢ.

Научная специальность: 12.00.12 - криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность.

Scientific specialty: 12.00.12 - criminalistics; forensic activities; operational investigative activities.

Тақриздиҳанда: Назаров А. - мудири кафедраи криминалистика ва фаӢолияти экспертизаи судии факултети Ӣуқуқшиносии ДонишгоӢи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои Ӣуқуқ.

Рецензент: Назаров А.- Заведующий кафедрой криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук.

Reviewer: Nazarov A. - Head of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University, Doctor of Law.

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф институти преюдитсияи маъмуриро дар илми Ӣуқуки ӢиноятӢ мавриди таӢқиқи амик қарор додааст.

Байни олимон оид ба моӢияти преюдитсияи маъмури, имконпазири

ва самаранокии истифодаи он дар қонунгузории ҷиноятӣ андешаи ягона мавҷуд нест, ки муаллиф дар мақола муфасссал истода мегузарад. Ба ақидаи муҳолифони татбиқи преюдицияи маъмурӣ, эътирофи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳамчун кирдори ҷиноятӣ бо сабаби такрори он, ба принсипи қонуни ҷиноятӣ зиддият дорад. Мувофиқи ақидаи онҳо, чанд маротибае, ки ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ такрор шавад, он аломатҳои ҷиноятро доро намегардад. Преюдицияи маъмурӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ боиси омехта шудани ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ шуда метавонад, ки дар натиҷа ҳудуди ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмуриро аз байн мебарад.

Калидвожаҳо: преюдиция, ҷавобгарӣ, маъмурӣ, ҷиноят, кирдор, ҳуқуқвайронкуни, криминализатсия, декриминализатсия, ҷазо, таркиб, ҷамъият, хавфнок.

Аннотация: В статье автор проводит углубленное исследование института административной преюдиции в уголовном праве.

Среди ученых нет единого мнения о природе административной преюдиции, его возможности и эффективности в уголовном праве, что подробно обсуждается автором в статье. Противники применения административной преюдиции утверждают, что признание административного правонарушения уголовным преступлением в связи с его повторением противоречит принципам уголовного права. По их мнению, повторные административные правонарушения не являются преступлением. Административная преюдиция в уголовном праве может повлечь за собой сочетание преступлений и административных правонарушений, что исключает сферу уголовной и административной ответственности.

Ключевые слова: преюдиция, административный, ответственность, преступление, деяние, правонарушение, криминализация, декриминализация, наказание, состав, опасность, общество.

Annotation: In the article, the author conducts a deep study of the institute of administrative prejudice in criminal law.

There is no consensus among scholars on the nature of administrative prejudice, its feasibility and effectiveness in criminal law, which the author discusses in detail in the article. Opponents of the application of administrative prejudice argue that recognizing an administrative offense as a criminal offense due to its recurrence is contrary to the principles of criminal law. In their view, repeated administrative offenses do not constitute a crime. Administrative prejudice in criminal law can lead to a mixture of crimes and administrative offenses, which eliminates the scope of criminal and administrative liability.

Key words: prejudice, administrative liability, crime, action, offense, criminalization, decriminalization, administrative punishment, composition, danger to society.

Дар қонунгузории ватанӣ эҳё шудани институти преюдицияи маъмурӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам

барои пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ, криминализатсия ва ҳам барои декриминализатсия намудани кирдор чораҳои муассир

андешида мешавад.

Ба фикри аксари муҳаққионе, ки оид ба мавзуи мазкур тадқиқотҳо анҷом додаанд, дар қонунгузорию ҷиноятӣ бояд преюдитсияи маъмурӣ васеътар истифода гардад. Тибқи моҳияти мафҳуми преюдитсияи маъмурӣ, шахс танҳо дар он сурат ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, ки дар муҳлати муайяннамудаи қонун тақроран ҳуқуқвайронкунии шабеҳро содир намуда бошад.

Вобаста ба ин мавзӯ аз ҷониби олимони Безверхов А.Г. [2, 6-19]. Малков В.П., [11, 195-198]. Чемеринский К.В. [15, 82-89]. Иванчин А.В. [4, 4], Колосова Н.Ф. [6, 246-254] ва дигарон як қатор тадқиқотҳои пуарарзиш анҷом дода шуда, дар маҷмуъ, оид ба имконпазирии татбиқи преюдитсияи маъмурӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, андешаҳои судманд иброс шудаанд.

Ҳамзамон, дар байни олимони дар бораи моҳияти преюдитсияи маъмурӣ, имконпазирӣ ва самаранокии ворид намудани ин институти ҳуқуқӣ ба қонунгузорию ҷиноятӣ андешаи яқсон вучуд надорад. Олимони болозикр тарафдори татбиқи васеи институти преюдитсияи маъмурӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд. Қисми дигари олимони ба монанди Лопашенко Н.А. [8, 64-71]. Тарбагаев А.Н. [13, 62-68]. Н.Ф.Кузнетсова [7, 51-59]. баръакс, муҳолифи татбиқи институти мазкур дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошанд.

Мавриди қайд аст, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ғояи

меъёрҳои преюдитсияи маъмурӣ борҳо танқид шудааст. Масалан, Лопашенко Н.А., ки мавҷудияти преюдитсияи маъмуриро дар қонуни ҷиноятӣ қатъиян наменпазирад. Қайд менамояд, ки ягона фарқи байни ҷиноят бо таркиби преюдитсияи маъмурӣ аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки заминаи ҷиноят гардидааст, дар тақроран содир намудани ҷунин кирдор ва таъини ҷазои маъмурӣ дар муҳлати муайян барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии аввала зоҳир меёбад. Вай ҷунин табиати қонунгузорию ҷиноятиро нисбат ба қонунгузорию маъмурӣ танқид мекунад, зеро он бо табиати бисёрсоҳавии қонунгузорию маъмурӣ ва ҷиноятӣ муҳолифат мекунад.

Инчунин, Лопашенко Н.А. нуқтаи назари худро бо он асоснок мекунад, ки истифодаи сохтори таркиб бо преюдитсияи маъмурӣ боиси яққояшавии сунъии ҳуқуқвайронкунии муस्ताқили маъмурӣ ба як ҷинояти мураккаб мегардад ва бо ҳам иртибот, мазмун ва натиҷаи ягона надорад. Гузашта аз ин, ин ҳуқуқвайронкунии муस्ताқили маъмурӣ қасди ягона надошта, қасди ҳар як ҳуқуқвайронкунии алоҳида ба вучуд меояд ва дар ниҳоят амалӣ мешавад. Ҳамин тариқ, Н.А. Лопашенко ба ҷунин хулосае меояд, ки ҷиноят бо таркиби преюдитсияи маъмурӣ, ки бо нишонаҳои ҷинояти одӣ ё мураккаби ягона дода нашудааст, бо назарияи ҷиноят муҳолиф аст [8, 64-71].

Ба ақидаи Лопашенко Н.А. дар ин хусус розӣ шудан мумкин аст, ки воқеан, кирдорҳои шахс қасди ягона надоранд. Аммо дар асоси назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, на ба ҳама ҷиноятҳои, ки аз ҷаҳанг кирдор ташаккул ёфтаанд, ягонагии қасд хос аст. Барои ҷинояти давомдор - ин шартӣ ҳатмист, вале барои ҷиноят бо преюдицияи маъмуриӣ ин аломати ҳатмӣ нест.

Тарбагаев А.Н. зикр мекунад, ки ҳуқуқвайронкунии такрорӣ маъмуриӣ наметавонад сифати навро ташаккул диҳад ва ба ҷиноят табдил ёбад, яъне дарача ва хавфи ҷамъиятиро тағйир диҳад. Танҳо кирдори ҷиноятӣ метавонад асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ бошад. Гузашта аз ин, Тарбагаев А.Н. қайд мекунад, ки воқеан, ҳуқуқвайронкунии маъмурии такрорӣ бояд чораҳои саҳти таъсиррасониро дар назар гирад, аммо танҳо дар доираи соҳаи қонунгузорию худ [13, 62-68].

Ба ин ақидаи Тарбагаев А.Н. розӣ шудан душвор аст, чунки моҳияти истифодаи институти преюдицияи маъмуриӣ маҳз тавассути аломати ба ҷамъият хавфнокии шахси гунаҳгор муайян карда мешавад. Зеро сухан на оид ба шумораи кирдорҳои содиршуда ва сифати нав гирифтани онҳо, балки оид ба сифати нав гирифтани шахс, ки ҷиноят содир кардааст, меравад.

Ғайр аз ин, изҳороти маҷозии Кузнетсова Н.Ф. дар ин бора ба ҳама маълум аст: «Ҷиноят ин кирдори барои ҷамъият хавфнок мебошад, ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ бошад, барои ҷамъият

хавфи қалон надорад, гарчанде ки он низ хусусияти зиддиҷамъиятӣ дорад» [7, 51-59].

Ба ин ақидаи Кузнетсова Н.Ф. оид ба ҷамъият хавфи қалон надоштани ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ розӣ шудан мумкин аст. Аммо дар ҳолати такроран, дар муҳлати муайян содир намудани кирдори маъмурии мазкур, аллақай нишонаи он аст, ки ҷазои маъмуриӣ барои кирдори аввала таъсири лозима нагузошт ва шахси гунаҳгор дидаю доништа, боз ба ҷунин кирдор даст зад. Ин амали шахси гунаҳкорро метавон ҳамчун аломати баланд гардидани дарачаи ба ҷамъият хавфнокии кирдор маънидод намуд.

Бар хилофи ақидаҳои муҳаққиқон Лопашенко Н.А., Тарбагаев А.Н. ва Кузнетсова Н.Ф., ҳуқуқшиноси барҷастаи Федератсияи Россия Безверхов А.Г. преюдицияи маъмуриро ҳамчун яке аз воситаҳои фишороварии ҳуқуқӣ, воситаи криминализатсияи кирдор меҳисобад.

Моҳияти ин аз он иборат мебошад, ки дар заминаи такроран содир шудани кирдори маъмуриӣ, кирдори охириро ҳамчун ҷиноят баҳогузорӣ мегардад. Яъне ҳуқуқвайронкунии маъмурии аз ҷониби шахси гунаҳгор содиршуда ва барои он ҷазои маъмуриӣ татбиқ гардида, дар муҳлати муайян такрор гардад, ҳамчун факти ҳуқуқӣ, оқибатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ дар пай дорад. Дар ҳолатҳои преюдицияи маъмуриӣ, ҳуди ҳамон кирдор метавонад ҳам ҷавобгарии маъмуриӣ ва ҳам

метавонад, рафтори худро аз нав дида барояд ва дар оянда ба чунин ҳуқуқвайронкунӣ даст назанад.

Сеюм, преюдитсияи маъмуриро қисман ҳамчун воситаи декриминализатсия истифода бурдан мумкин аст. Зеро бо гузашти вақт барои содир намудани баъзе кирдорҳои ҷиноятӣ, шахс метавонад танҳо ба шарт ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад, ки кирдори ӯ такроран дар давоми сол пас аз татбиқи ҷазои маъмурӣ, содир карда шавад. Дар ин ҳолат, доираи маҷбуркунии ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ низ тангтар мешавад [12, 58-64].

Ҳамин тариқ, ба ақидаи Малков В.М. преюдитсияи маъмуриро ҳамчун воситаи махсуси техникаи юридикӣ тавсиф намудан мумкин аст. Зеро қонунгузор онро ҳам барои криминализатсияи кирдор, барои аз ҷониби шахсе, ки ба ҷазои маъмурӣ кашида шуда, баъд аз муҳлати муайян кирдори маъмурии шабеҳ содир менамояд ва ҳам барои декриминализатсияи кирдор, бо роҳи гузаронидани ҷиноятҳои алоҳида ба категорияи кирдорҳои маъмурӣ истифода мебарад.

Ақидаи Чемеринский К.В. аз назарияҳои дар боло овардашуда ба кулӣ фарқ мекунад. Ӯ қайд мекунад, ки ҷиноят бо таркиби преюдитсияи маъмурӣ пайванди ду ҳуқуқвайронкунии мустақил нест. Ин амалест, ки аз ҷониби шахси қаблан ба ҷазои маъмурӣ кашида шуда, содир шудааст. Ҳуқуқвайронкунии аввала ҳамчун шарт ба ҷавобгарии ҷиноятӣ

кашидан, дорои унсури таркибии кирдори ҷиноятӣ намегардад, он моҳияти аслии худ – кирдори маъмуриро тағйир намедихад [15, 82-89].

Маълум мешавад, ки ҷонибдорони ин ақида кирдорро бо таркиби преюдитсияи маъмурӣ, ҳамчун ҷинояти одӣ бо аломати субъекти махсус меҳисобанд. Ба андешаи Чемеринский К.В., дар ҳақиқат, таркиби ҷиноят бо преюдитсияи маъмурӣ дорои аломатҳои субъекти махсус мегардад. Ин дар ҳолат, ки кирдори маъмурии аввала таркиби ҷиноятро фаро намегирад.

Яке аз далелҳои асосии муҳолифони преюдитсияи маъмурӣ аз он иборат аст, ки эътирофи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳамчун кирдори ҷиноятӣ бо сабаби такрори он, ба принсипи қонуни ҷиноятӣ ихтилоф дорад. Мувофиқи он ҷиноят танҳо кирдори барои ҷамъият хавфнок ҳисобида мешавад, ки худ ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноятро дошта бошад ва ин новобаста аз он ки нисбат ба шахс барои кирдори қаблан содир намудааш ҷазои маъмурӣ татбиқ карда шудааст ё не? Чанд маротибае ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ такрор шавад, он аломатҳои ҷиноятро доро намегардад. Зеро пеш аз ҳама, сухан дар бораи ба ҷамъият хавфнокии кирдор меравад. Мавҷудияти сохторҳо бо таркиби преюдитсияи маъмурӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ боиси омехта шудани ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мегардад, ки худуди ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмуриро

аз байн мебарад.

Баъзе чонибдорони ворид кардани преюдитсияи маъмурӣ ба қонуни ҷиноятӣ бар он ақидаанд, ки шахси гунаҳгор ба ҷамъият хавфи бештарро эҷод карда метавонад ва ин асос ба татбиқи преюдитсияи маъмурият. Ин маъноӣ онро дорад, ки тақрибан содирнамудани кирдор аз ҷониби шахс дар як муддати кӯтоҳ, ки барои содир намудани он қаблан ба ӯ ҷазои маъмурӣ татбиқ шуда буд, на танҳо оид ба самаранок набудани ҷораҳои ҷазои маъмурӣ нисбат ба ӯ, балки оид ба хусусияти махсуси шахсӣ, ки ин шахсро ҳамчун субъекти махсус дар меъёрҳо бо преюдитсияи маъмурӣ тавсиф мекунад, гувоҳӣ медиҳад. Зеро ба дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят на танҳо хусусияти кирдорҳои содиршуда, зарари расонидашуда ё таҳдиди расонидани он, балки аломатҳои унсурҳои дигари таркиби ҷиноят, алахусус, субъекти ҷиноят таъсир мерасонад.

Дар ин замина Иванчин А.В. қайд мекунад, ки дарки ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят, ҳамчун зарари назаррас ё хатари расонидани ҷунин зарар нодуруст мебошад. Бинобар ин, дар раванди ҷинояткорӣ ҳислатҳои дахлдори шахсият ба назар гирифта намешаванд. Иванчин А.В. зикр мекунад, ки ба ҷамъият хавфнокӣ – ин хавфнокии кирдор мебошад, ки дараҷаи он аз ҳамаи аломатҳои ба ин кирдор тааллуқдошта муайян карда мешавад. Дар якҷоягӣ бо хусусияти кирдор, зарар, шакли қасд, аломатҳои субъект ва ғайраҳо

аниқ карда мешаванд. Дар ҳолати ҷиноятҳои дорои преюдитсияи маъмурӣ, воқеъбинона зарари ҳуқуқвайронкунии тақрибӣ зиёд намешавад, аммо хавфи шахсият меафзояд, яъне дар маҷмӯъ, ба ҷамъият хавфнокии ҷунин кирдор меафзояд [4, 67].

Ҳамин тавр, ба андешаи мо бояд аз муносибати рӯякӣ ба институти преюдитсияи маъмурӣ дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ Тоҷикистон даст кашида шавад ва институти маъмурӣ ҳамчун воситаи самаранокӣ таъсиррасонӣ ба шахсияти ҷинояткор васеъ истифода гардад. Дар ин масъалаи ҳассос, диққати асосӣ бояд ба шахсияти ҷинояткор ҳамчун омили асосии қонунигардонии преюдитсияи маъмурӣ дода шавад. Дар ин замина, муайян мегардад, ки робитаи мустақим байни хусусиятҳои тавсифкунандаи шахсияти ҷинояткор, аз ҷумла, майли ӯ ба рафтори бадахлоқонаю ғайриқонунӣ ва содир намудани кирдори ҷиноятӣ мавҷуд мебошад.

Дар қонунгузориҳои ҷорӣ ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1998), преюдитсияи маъмурӣ дар моддаҳои 160, 189 қ.1, 195 қ.4, 1991 қ.1, 2121 қ.1, 2122, 226, 2371, 275 қисмҳои 1 ва 2, 2781, 286 қ.1, 289 қ.1, 336, 338 қ.1 ва 3411 қ.1-и ҚҶ ҚТ инъикос ёфтааст [5]. Ин моддаҳо имкони ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахсро пас аз таъини ҷазои маъмурӣ барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии шабех, пешбинӣ мекунанд.

Вақтҳои охир дар таълимоти ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба

татбиқи преюдитсияи маъмурӣ тамоюли мусбат ба назар мерасад. Мутахассисон масъалаҳои мубрами амалияи татбиқи қонунро таҳлил карда, зарурати ҳалли мушкилоти мушаххаси дорои аҳамияти иҷтимоиро дарк менамоянд ва бештар ба тарафдории преюдитсияи маъмурӣ изҳори назар мекунанд.

Ҳарчанд масъалаи мавҷудияти преюдитсияи маъмурӣ дар қонуни ҷиноӣ байни олимон масъалаи баҳсталаб мебошад. Муносибат ба он дар қонунгузории ҷиноятӣ дар тӯли мавҷудияташ чандин маротиба тағйир ёфтааст. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба ин падидаи ҳуқуқӣ нуқтаи назари тамоман муҳолиф ва гуногун мавҷуд аст.

Муҳолифони татбиқи преюдитсияи маъмурӣ дар қонуни ҷиноятӣ изҳор медоранд, ки мавҷудияти он ба принсипи адолати иҷтимоӣ ва қонуният дар қонуни ҷиноятӣ муҳолиф аст, зеро шахси содиркунандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, аллакай барои кирдори кардааш ҷораҳои маҷбурӣ дидааст (яъне, нисбат ба ӯ ҷазои маъмурӣ таъин карда шудааст). Дар робита ба ин, саволе ба миён меояд, ки дар кадом асос кирдори қаблӣ, ҳангоми содир кардани ҳуқуқвайронкунии дигар ба назар гирифта мешавад ва зиёда аз он, ба хусусияти конструктивии кирдори нави содиркардаи ӯ ворид карда мешавад, ки аллакай ҷиноят ҳисобида мешавад.

Вобаста ба далели пешниҳодшуда бобати бо принсипи адолат муҳолифат доштани преюдитсияи маъмурӣ,

бояд дар назар дошт, ки дар меъёри ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ бо преюдитсияи маъмурӣ феълан маҳкумкунии дубораи кирдори аввала вучуд надорад. Зеро ду далели вайрон кардани меъёрҳои гуногуни ҳуқуқӣ мавҷуданд: меъёрҳои Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ - ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки барои содир кардани он шахс ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешавад ва меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои содир намудани ҷиноят ҷазо пешбинӣ мекунад. Гузашта аз ин, дар ҳолати охири, ҷазо на барои ҳарду кирдор таъин карда мешавад, балки барои кирдори охири, аломатҳои кирдори аввала ба аломатҳои тарафи объективии ҷиноят дохил карда намешаванд [6, 246-254].

Ҳамчунин, мувофиқи моддаи 8-и Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазо, ки нисбат ба шахси ҷиноятсодирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, ба хусусияту дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошанд [5]. Дар преюдитсияи маъмурӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои хавфнокии субъект пешбинӣ карда шудааст, на ин ки барои содир намудани ду кирдори маъмурии якхела. Дар ин ин ҷо қонунгузор асосан баланд шудани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии шахсияти содиркунандаи кирдорро дар назар гирифтааст, ки бо вучуди барои кирдори аввалаи содирнамудааш огоҳонида шуданаш, ки минбаъд

административной преюдицией: pro etcontra/А.В.Иванчин//Вестник Ярославского государственного университета им.Г.Г. Демидова.Серия Гуманитарные науки.– 2012, – №3 (21) – С. 67.

5. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонуни амалқунанда. Санаи қабул: 21.05.1998 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2019, № 1, мод.1, мод.2

6. Колосова В.И. Административная преюдиция как средство предупреждения преступления и совершенствование уголовного законодательства/В.И.Колосова//Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лобачевского.– 2011 №5 (1) – С. 246-254.

7. Кузнецова Н.Ф. Пути гуманизации уголовного законодательства России / Н. Ф. Кузнецова // Законодательство. - 2009. - № 7. - С. 51-59.

8. Лопашенко Н.А. Административной преюдиции в уголовном праве – нет! / Н.А. Лопашенко// Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. - 2011. -№3 (23). С. 64-71.

9. Лопашенко Н.А. Уголовная политика [Текст] / Н. А. Лопашенко. Москва : Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.

10. Малков В. П. Повторность проступка и уголовная ответственность / В.П. Малков; науч. ред. А.Т. Бажанов. - Казань : Издательство Казанского ун-та, 1968. – 123 с.

11. Малков В.П. Административная и дисциплинарная преюдиция как средства декриминализации и криминализации в уголовном праве / В.П. Малков // Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. – 2008, №2. –С. 195-198.

12. Малков В.П. Административная преюдиция: за и против / В.П. Малков // Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. - 2011. - №3 (23). С. 58-64.

13. Тарбагаев А.Н. Административная ответственность в уголовном праве / А.Н. Тарбагаев // Правоведение. – 1992, - №2. – С. 62-68.

14. Тарбагаев А.Н. Истинность, преюдициальность и законная сила судебного решения / А.Н. Тарбагаев // Проблемы доказывания по уголовным делам: межвуз. сб. научн. тр. Красноярск. – 1988. – С. 52-66.

15. Чемеринский К.В. Административная преюдиция как средство криминализации деяний (на примере норм с бланкетной диспозицией) / К.В.Чемеринский// Каспийский регион: политика, экономика, культура. - 2015, - №1 (42). – С. 82-89.

МАФҲУМИ КРИМИНОЛОГИИ ҶИНОЯТҶОИ ХУСУСИЯТИ
ЗҶҮРОВАРИДОШТА ДАР МУАССИСАҶОИ ИСЛОҶӢ

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ
ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

CRIMINOLOGICAL CONCEPT OF VIOLENT CRIMES IN
PRISON INSTITUTIONS

Досов Х.С.
Dosov Kh.S.

Муаллими калони кафедраи махсуси №4-и Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Старший преподаватель спецкафедры №4 Высшей школы ГКНБ Республики Таджикистан, соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета.

Senior Lecturer of the special Department №4 of the High School of the State Committee for National Security of the Republic of Tajikistan, applicant for the Department of Criminalistics and Forensic - expert Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University.

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 - криминалистика; фаъолияти судӣ-экспертӣ; фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.

Научная специальность: 12.00.12 - криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность.

Scientific specialty: 12.00.12 - criminalistics; forensic activities; operational investigative activities.

Тақриздиханда: Назаров А. - мудири кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ.

Рецензент: Назаров А.- Заведующий кафедрой криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук.

Reviewer: Nazarov A. - Head of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University, Doctor of Law.

Аннотатсия: Мақола доир ба масъалаҳои мафҳуми ҷиноятҳои алоқаманд ба зӯроварӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ва муассисаҳои ислоҳӣ бахшида шудааст. Худи мафҳуми «Ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта» як қатор қирдорҳои ҷисмонӣ ё рӯҳии бо қонунманъшударо дар назар дорад, ки бар хилофи хоҳиши

шахсони дигар содир шуда, ба онҳо зарари ҷисмонӣ ва зарари маънавӣ мерасонад. Пинҳон кардани ҷиноятҳои зӯрварӣ дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ боиси ташвиш гардидааст, зеро ин гуна кирдорҳо метавонанд ба беҳатарии муассисаҳои ислоҳӣ таъсири манфӣ расонанд. Онҳо ба яке аз муҳимтарин объектҳои муҳофизати қонуни ҷиноятӣ-саломатӣ, ҳаёт ва дигар арзишҳои инсонии шаҳрвандон суиқасд карда, ҳамеша боиси такрор шудани ҷиноятҳо мегарданд. Дар натиҷа, дар аксари ҳолатҳо, шахсоне, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ ҷиноятҳои хусусияти зӯрваридошта содир кардаанд, ҳисси бечазойӣ ва иҷозатдиҳиро ташаққул медиҳад, ки ба идомаи рафтори ғайриқонунӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: зӯрварӣ, ҷиноят, криминология, криминогенӣ, ҷиноятҳои латентӣ, муассисаҳои ислоҳӣ, ҷиноятҳои пенитенсиарӣ, амнияти шахс, ҷабрдида, таҳқиқ, ҳуқуқ, таҷовуз, маҳкумшуда.

Аннотация: Статья посвящена понятию преступлений, связанных с насилием, в международном сообществе и в пенитенциарных учреждениях. Само понятие «преступления насильственного характера» относится к ряду запрещенных законом физических или психических действий, которые совершаются против воли других лиц и причиняют им физический и моральный вред. Сокрытие насильственных преступлений в местах лишения свободы вызывает озабоченность, поскольку такие действия могут негативно сказаться на безопасности исправительных учреждений. Они подрывают один из важнейших объектов защиты уголовного права - здоровье, жизнь и другие ценности человека и всегда ведут к рецидиву. В результате во многих случаях у лиц, совершивших насильственные преступления в исправительных учреждениях, возникает ощущение безнаказанности и толерантности, что способствует продолжению противоправного поведения.

Ключевые слова: насилие, преступление, криминология, латентные преступления, исправительные учреждения, пенитенциарные преступления, личная безопасность, потерпевший, расследование, закон, изнасилование, осужденный.

Annotation: The article is devoted to the concept of violent crimes in the international community and in penitentiary institutions. The very concept of «crime of a violent nature» refers to a number of physical or mental acts prohibited by law that are committed against the will of others and cause them physical and moral harm. Concealment of violent crimes in prisons is a concern, as such activities may adversely affect prison security. They undermine one of the most important objects of criminal law protection - health, life and other human values - and always lead to relapse. As a result, in many cases, perpetrators of violent crimes in correctional institutions develop a sense of impunity and tolerance, which contributes to the continuation of unlawful behavior.

Key words: violence, crime, criminology, criminology, latent crimes, correctional facilities, penitentiary crimes, personal security, victim, investigation, law, rape, convict.

Чомеаи ҷаҳонӣ аз Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (1948), ки ҳуқуқи инсон ба ҳаёт, амнияти шахс, ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта, шиканча ва муносибати бераҳмонро эълон кардааст, дар қарорҳои минбаъдаи Ассамблеяи Генералӣ, ECOSOC, конгрессҳои СММ принципҳои бунёдиро бемайлон таҳия ва ҳимоя мекунанд [1, 38-43, 480, 70-84].

Тавре ки В.В.Лунеев қайд намудааст, ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта бевосита оқибати содир намудани ҷиноят буда, бо ҳам алоқамандии муҳофизат дошта, дар ҷаҳон паҳн гардидааст [2, 398]. Ҷиноятҳои алоқаманд ба зӯроварӣ дар ҷаҳон, байни миллатҳо, табақаҳои иҷтимоӣ ва ҳатто давлатҳои муосир, ки худро мутамаддин мешуморанд, мушкилиҳои зиёдеро ба бор овардааст. Пеш аз гузаштан ба тавсифи криминологии ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта дар муассисаҳои ислоҳӣ, мафҳуми онро муайян кардан лозим аст.

Мафҳуми ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридоштаро В.Д.Мальков чунин шахр додааст: «Маҷмуи ҷиноятҳое, ки бо истифодаи кувваи ҷисмонӣ бо мақсади бевосита аз ҳаёт маҳрум кардан ё расонидани зарар ба саломатӣ содир шудаанд» [3, 232]. Мафҳуми ба ин монандро Ю.М.Антонян пешниҳод кардааст. Ба ақидаи муаллиф дар зеро мафҳуми ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта амалҳои қасдона, ки ба шахс зарари ҷисмонӣ мерасонад, аз ҷумла, зулму ситам, поймол кардани дахлнопазирии

шахс фаҳмида мешавад [4, 54, 216].

Қайд кардан ба маврид аст, ки оқибати ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта ин маҳрум кардан аз ҳаёт, расонидани зарари ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ва озодии шахс, равона карда шудааст. Бархе аз ҷиноятҳо боиси тағйирёбии на танҳо вазъи иҷтимоӣ, балки вазъи иқтисодӣ мегарданд, ки шахс аз молу мулкҳои худ маҳрум карда мешавад. Масалан ғоратгарӣ дар аксар мавридҳо бо куштори ҷабрдида ба охир мерасад. Барои ҳалли мушкилот муаллифон пешниҳод мекунанд, ки як гурӯҳи ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта ҷудо карда шаванд. Ҳамин тавр, профессор Г.Аванесов, И.Иншаков, С.Я.Лебедев ва Н.Эриашвили ду намуди ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридоштаро ҷудо мекунанд [5, 350, 426, 423]. Аз ҷумла, гурӯҳи аввал ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта, ки ангеаи ҷиноят танҳо расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ буда, гурӯҳи дуюм бошад, роҳи ба даст овардани натиҷаи муайян мебошад. Ба ақидаи профессор А.И.Долгов, ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта, сиёсӣ, динӣ ва дигар ҷиноятҳоро, ки ангеаи муайян ва тарзи содир кардани ҷиноятро муттаҳид мекунанд, ҷудо кардан мумкин аст [6, 563].

Қайд кардан лозим аст, ки дар баробари ҷиноятҳои латентӣ аксар вақт маълумот оид ба ангеаи қисми дигари ҷиноятҳо мавҷуд нест. Илова бар ин, барои ҷиноятҳои тафтишшаванда аз рӯйи парвандаҳои ҷиноятӣ, ки судҳо дида мебароянд, на ҳамеша

сабаб ва тамоми ҳолатҳои содир намудани ҷиноят пурра муқаррар карда мешаванд.

Дар амалияи тафтишӣ ангезаҳои ҷиноятҳои тафтишшаванда ба мисли ангезаи ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта умуман ҷудо карда намешавад. Аксар вақт, ҷиноятҳое, ки аломатҳои ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридоштаро доро мебошанд, бо ангезаи авбошӣ, рашк, муноқиша, бадбинӣ, қасосгирӣ ва ғайра содир мешаванд. Худи мафҳуми «зӯроварии ҷиноятӣ» як қатор амалҳои ҷисмонӣ ё рӯҳии бо қонун манъшударо дар назар дорад, ки бар хилофи хоҳиши шахсони дигар содир шуда, ба онҳо зарари ҷисмонӣ ва зарари маънавӣ расонданро дар бар мегирад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, А.И.Долгов чунин ақида дорад, ки ҳангоми гузаронидани таҳқиқи криминологии ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта бояд доираи васеи ҷиноятҳое, ки на танҳо бо истифодаи зӯроварии ҷисмонӣ ва равонӣ бевосита алоқаманданд, инчунин бояд, ки кирдорҳои мушаххасе, ки бо истифодаи аз омилҳои зӯроварӣ алоқа дошта, ба назар гирифта шаванд [7, 408]. Рӯйхат ва хусусияти чунин амалҳо дар қонуни ҷиноятӣ муайян карда шудааст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ тамоми ҷиноятҳое, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ содир карда мешаванд, ҷиноятҳои ҷинояткории пенитенсиарӣ номида мешаванд.

А.П.Филченко мафҳуми ҷиноятҳои пенитенсиариро ба

таври зерин қайд намудааст;

– ҷиноятҳои пенитенсиарӣ-маҷмуи ҷиноятҳое мебошад, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ аз ҷониби доираи маҳдуди субъектҳо дар муддати муайян содир карда мешаванд;

– ҷиноятҳои пенитенсиарӣ – ин як навъи ҷиноят буда, қонуниятҳои умумии инкишофи онро бавосита тақрор намуда, тавассути равандҳои амиқи криминогенӣ ҳангоми адои ҷазо ба амал омада, ба амнияти муассисаҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ таҳдид мекунад [8, 55].

Ҳамин тариқ, ҷинояткории пенитенсиарӣ танҳо дар ҷиноятҳое зоҳир мегардад, ки ба шароити ҷойҳои нигоҳдорӣ вобаста аст (ҳангоми ҳабс, иҷроӣ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ). Сарфи назар аз гуногунии шаклҳо, кирдори ҷиноятҳои зӯроварӣ ба инфиродӣ ё оммавӣ ҷудо шуда, аз ҷиҳати табиати ҳуқуқӣ онҳо монанданд.

Дар ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта, махсусан дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ, вобастагии таҷовузкор аз рӯйи табиати худ, аз хусусияти монадии худ ба аксари шахсон хос аст, фарқ мекунад. Ҳар як шахс аз рӯйи табиат, хислатҳои иҷтимоӣ, инкишоф ва тарбияи худ бо хоҳиши муттаҳид шудан бо шахсони дигар барои қонун кардани ниёзҳои худ, ноил шудан ба ҳадафҳои шахсӣ ва муштарақ хос аст.

Вобастагии шахсият дар муассисаҳои ислоҳӣ назар ба ҳаёти муқаррарӣ хеле сахттар буда,

махкумшудагон дар фазои маҳдуд буда, бо ҳамдигар муошират мекунад. Дар муассисаҳои ислоҳӣ дар шароите, ки кирдорҳои хусусияти зӯроваридошта содир мешаванд, маҳкумшуда ба онҳо саҳт вобаста аст. Ин вобастагиро маҳкумшуда эътироф накунад ҳам, вале он маҳз хоҳиши паҳш кардани фаъолияти шахси дигар, маҷбур кардан бо расонидани зарари ҷисмонӣ зоҳир мегардад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, ба таърифи мафҳуми зӯроварӣ рӯ овардан бамаврид аст.

Зӯроварӣ шакли фаъолияти ҷиноятӣ мебошад, зеро он арзишҳои муҳимтарин, ҳаёт ва саломатиро зеро хатар мегузорад. Дар бораи истилоҳи «зӯроварӣ» сухан ронда, бояд қайд кард, ки он доираи васеи таъсиррасониро ба ҷабрдида ифода мекунад. Дар «Луғати тафсирии забони тоҷикӣ» [9, 531] зӯроварӣ чунин маънидод шудааст:

– зӯроварӣ-таъсиррасонии маҷбурӣ ба касе, зулм, фишор, беқонунӣ, истифодаи қувваи ҷисмонӣ нисбати касе;

– таҷовуз кардан бар хилофи ирода, маҷбур кардан, муқобилият кардан ба зарурати иҷрои иродаи каси дигар;

– зӯран ва ғ.

«Энсиклопедияи бузурги Шӯравӣ» зӯровариро чунин маънидод кардааст, ки аз ҷониби як синф, гурӯҳи иҷтимоии гуногун, қувваҳои мусаллаҳ, шаклҳои зӯроварӣ нисбат ба дигар синфҳо (гурӯҳҳои иҷтимоӣ) бо мақсади ба даст овардан ё нигоҳ доштани қудрати иқтисодӣ ва ё сиёсӣ

мебошад [10, 297-298]. Ҳукмронӣ ба даст овардани ҳуқуқи имтиёзҳои муайян аст. Дар «Луғати тафсирии забони русии зинда» аз ҷониби В.Дал истилоҳи «зӯроварӣ» ҳамчун «амали шармгинӣ, таҳқиромез, ғайриқонунӣ ва қасдан» фаҳмида мешавад [11, Ҷ.2, 468, 490].

Таснифи мушаххаси зӯроварӣ низ хеле васеъ аст. Аз ҷумла, илм зӯроварии ҷисмонӣ, рӯҳӣ, инструменталӣ, маишӣ, оилавӣ, ахлоқӣ, «силоҳӣ», сиёсӣ, молу-мулкӣ, тарбиявӣ ва ғайраро ҷудо мекунад.

Бояд гуфт, ки дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ зӯроварии равониро метавон мушоҳида кард, ки аксар вақт бо зӯроварии ҷисмонӣ ҳамроҳ аст, вале баъзан он низ мустақил мебошад.

Равишҳо ба таърифи зӯроварӣ дар криминология низ дучанданд буда, нуқтаи назари махсус дорад. В.И.Симонов ва В.Р.Шумихин, ки дидаю доништа истифода бурдани қувваи ҷисмонӣ бар хилофи ирода, ҳамчун зӯроварие, ки ба мақсади зиддиҷамъиятӣ ё қонеъ гардонидани мақсади ба ин монанд нигаронида шуда, ғайриқонунӣ мешуморад [12, 36]. Зеро қонун кор фармудани қувваи ҷисмонӣ дар вазъият ё таҳдиди амали зӯроваронаро манъ мекунад. Л.В.Сердюк чунин мешуморад, ки зӯроварӣ таъсиррасонии гунаҳгара ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ хатарнок ба шахс аст, ки бар хилофи иродаи ӯ анҷом дода, метавонад осеби ҷисмонӣ ё рӯҳӣ расонад [13, 16].

Ҳамин тариқ, андешаҳои муаллифоне, ки ба омӯзиши

зӯроварӣ мурочиат кардаанд, якранг буда, ҳар кадоми онҳо бархӯрдҳо ва дарки хусусиятҳои асосии ин падиаро дар бар мегиранд.

С.Н.Золотухин зӯровариро чунин шахр додааст: Зуроварӣ дидаю доништа ба шахси дигар, бо истифода аз қувваи ҷисмонӣ, аслиха, ашёи дигар, таъсиррасонӣ ба шахсони наздики ҷабрдида, махсусан ноболиғон, шахсони гирифтори бемории рӯхӣ, шахсони сеюм, инчунин бо роҳи қаллобӣ, захролуд намудан, маҳдуд кардани озодӣ, расонидани зарар ба саломатӣ ё ҳаёт ва ё таҳдиди содир кардани чунин амалҳо (таҷовузи рӯхӣ) равона шудааст, мебошад [14, 59].

Инчунин, Л.В.Щербаков мафҳуми зӯровариро чунин маънидод мекунад: «Зӯроварӣ дар қонуни ҷиноятӣ қасдан, барои ҷамъият хавфнок, ғайриқонунӣ бар хилофи иродаи шахси дигар содир шуда, барои муносибатҳои ҷамъиятӣ хатар эҷод мекунад» [15, 16].

Конститутсия ҳуқуқи шахрвандонро ба амнияти шахсӣ (ба маънои ҷисмонӣ ва рӯхӣ) низ кафолат медиҳад. Зӯроварӣ дар криминология мафҳуми васеъ, намудҳои зиёди рафторро дар бар мегирад, ки ҳамчун усули хавфноктарини рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ хатарнок амал мекунад, аксаран ҷиноятӣ буда, вале баъзан бо қонуни ҷиноятӣ танзим карда намешавад.

Ҳангоми таҳлили тафсириҳои пешниҳодшудаи мафҳуми

баррасишаванда, зарур аст, ки дар онҳо мавҷудияти аломатҳои умумии зерини зӯровариро муайян кард:

- ғайриқонунӣ ва хатари иҷтимоӣ;
- таъсири иродавӣ;
- таъсир ба шахси дигар;
- бар хилофи ирода таъсир расонидан;
- хатар ба ҳаёт ё саломатии инсон;
- кирдорҳои, ки воқеан метавонанд ба саломатӣ ё ҳаёт зарар расонанд.

Бояд гуфт, ки мафҳуми зӯроварӣ, ки ба таври умум қабул шудааст, як нуқтаи муҳим дорад. Зеро камбудӣ қариб дар ҳар як таърифи зӯроварӣ аломати «таъсир барзидди иродаи объект» мушоҳида мешавад. Дар ҳаёти воқеӣ ҳолатҳои ҳастанд, ки дар бораи иродаи объект дар вазъияти мушаххас сухан гуфтан душвор аст. Мисоли маъмулӣ, таҷовуз ба номуси шахси беҳуш дар зери таъсири машрубот ё маводи муҳаддир ё дарди шадид мебошад. Дар чунин ҳолатҳо шахс наметавонад хоҳиши худро дар мавриди мурочиат ба ӯ объективона баён кунад.

Дар асоси гуфтаҳои боло дар зери мафҳуми зуроварӣ бояд ҳама гуна таъсиррасониро (ҷисмонӣ ё рӯхӣ) ба шахси дигар, фаҳмида мешавад. Л.Гаухман зикр мекунад, ки ҷинояти зӯроварӣ ҳамчун амали барои ҷамъият хавфнок, кирдоре мебошад, ки қонуни ҷиноятӣ онро бо таҳдиди ҷазо манъ кардааст [16, 16].

Баъзе муҳаққиқон ҷиноятҳои

зӯровариро ҳамчун як гурӯҳи мустақил арзёбӣ намуда, онҳоро ҷинойтхое меноманд, ки ба шахс таҷовуз мекунад. Қасдан содир намудани зӯроварӣ, кӯшиши истифодаи зӯроварӣ ё таҳдиди зӯроварӣ, новобаста аз он ки ин амалҳои ҷинойтӣ буда, унсури таркибии ҷинойт мебошад.

С.Иншаков [17,145] ҷинойтҳои хусусияти зӯроваридоштаро танҳо куштор ва расонидани зарари ҷисмонӣ эътироф мекунад. Ин ақида нисбат ба ақидаҳои болозикр бисёр маҳдуд арзёбӣ карда шудааст. Ба ҳамин монанд, аз тарафи Ю.М.Антонян мафҳуми ҷинойтҳои хусусияти зӯроваридошта пешбинӣ карда шудааст. Ба ақидаи ӯ ҷинойтҳои хусусияти зӯроваридоштаро ҳамчун амали қасдан содиркардае, ки ба шахс зарари ҷисмонӣ расонида, дар қонуни ҷинойтӣ ҷазо пешбинӣ шудааст, фаҳмида мешавад [18, 57]. Дар адабиёти илмӣ таърифҳои гуногуни ҷинойтҳои хусусияти зӯроваридошта мавҷуданд, аммо аломати ин навъи ҷинойт, ба ақидаи аксари муаллифон, бояд зӯроварӣ нисбат ба ҷабрдида ва эҳтимолияти оқибати ҷинойтӣ дар шакли марг, осеби ҷисмонӣ, зарари рӯҳӣ бошад.

Дар ҷамъбасти метавонем чунин хулоса барорем: тамоми ҷинойтхое, ки дар онҳо кирдори зӯроварӣ хусусияти ҳатмӣ, интиҳобӣ ё факултативӣ мебошад, бояд ба ҷинойтҳои хусусияти зӯроваридошта мансуб дониста шавад. Зеро қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, барои ҳифзи муносибатҳои

ҷамъиятӣ, ки ҳаёт ва саломатии инсонро таъмин менамояд, пешбинӣ шудааст. Маҷмуи чунин кирдорҳои гуногуни ҷинойтӣ, аз қабилӣ куштор, расонидани зарар ба саломатӣ, ҷинойтҳои хусусияти зӯроваридошта бар зидди озолии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ғоратгарӣ, тамаъҷӯӣ, гаравгонгарӣ, амалҳои террористӣ, ҳамла ба ҳаёти корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад.

Ҷинойтҳои маъмултарини дорои хусусияти зӯроварӣ дар муассисаҳои ислоҳӣ алайҳи шахс содиршуда инҳоянд: куштор (моддаҳои 104, 106 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон), расонидани зарар ба саломатӣ (моддаҳои 110-111, 112, 113, 114, 116, 117 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон), ҷинойтҳои ҷинсӣ (моддаҳои 138, 139, 140, 141, 142 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон), инчунин ба ном ҷинойтҳои махсуси ҷазо (моддаҳои 314, 315, 316 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон), ки аксар вақт бо истифодаи зӯроварӣ нисбат ба кормандони системаи ҷазо ҳамроҳ мешаванд.

Дар ин бобат, И.И.Карпетс дуруст қайд кардааст: «Фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро танҳо аз рӯйи шумораи ҷинойтҳои ба қайд гирифташуда баҳо додан мумкин нест, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд на барои вазъияти ҷинойт, балки барои сифати кори худ ҷавобгар бошанд» [19, 64].

Дар натиҷа, дар аксари ҳолатҳо шахсоне, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ ҷинойтҳои зӯроварона

содир кардаанд, дар онҳо ҳисси бечазой ва ичозатдиҳӣ ташаққул меёбад, ки ба идомаи рафтори ғайриқонунӣ мусоидат мекунад.

Аз ҷумла, А.И.Долгова дар ин маврид мавқеи худро хеле равшан муайян намуда, қайд мекунад: «Дар он ҷой, ки амалҳои ҷиноятӣ манъ карда нашудааст, гунаҳкорон фош карда намешаванд ва нисбат ба онҳо ҷораҳои пешбиникардаи қонуни ҷиноятӣ татбиқ карда нашуда, ҷиноятҳо хусусияти латентиро мегиранд» [20, 60].

Пинҳон кардани ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ боиси ташвиши махсус аст, зеро ин гуна кирдорҳо метавонанд ба беҳатарии муассисаҳои ислоҳи таъсири манфӣ расонад. Онҳо ба яке аз муҳимтарин объектҳои муҳофизати қонуни ҷиноятӣ-саломатӣ, ҳаёт ва дигар арзишҳои инсонии шаҳрвандон суиқасд карда, ҳамеша боиси такрор шудани ҷиноятҳо мегарданд.

Аз ин рӯ, маҳкумшудагоне, ки бештар ба ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта дучор мешаванд,

диққати махсус дода, ба ҳолати рӯҳии онҳо аҳмияти махсус дода шавад. Маҳкумшудагоне, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ ҷиноятҳои зӯроварӣ содир кардаанд, нуқсони рӯҳӣ надоранд.

Зӯроварӣ бояд ҳамчун таъсири ғайриқонунӣ ба шахси дигар (ҷисмонӣ ё рӯҳӣ) бар хилофи ирода дар ҳудуди муассисаи ислоҳӣ содир шуда, ба ҳаёт ё саломатӣ хатар дошта, боиси расонидани зарар ё таҳдиди расонидани зарар фаҳмида шавад.

Умуман, ҷиноятҳои зӯроварӣ бояд ҳама ҷиноятҳоеро дар бар гиранд, ки дар онҳо зӯроварӣ хусусияти ҳатмӣ, интиҳобӣ ё факултативӣ дошта бошад. Ба сифати ҷиноятҳои хусусияти зӯроваридошта кирдорҳои зерин дохил мешаванд: одамқушӣ, расонидани зарар ба саломатӣ, ҷиноятҳо ба муқобили дахлнопазирии ҷинсӣ, ғоратгарӣ, тамаъҷӯӣ, гаравгонгирӣ, амали терроризм, ҳамла ба ҳаёти корманди ҳифзи ҳуқуқ ва дигарон мебошад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Всеобщая декларация прав человека (10 декабря 1948 г.) Международные акты о правах человека: Сб. док. / Сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. 2-е изд., доп. - М.: НОРМА - ИНФРА, 2002. – С. 38-43.
2. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции.– М.: Волтерс Клувер, 2005. – С. 398. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными // Защита прав человека в местах лишения свободы: Сб. нормат. актов и офиц. док. – М.: Юриспруденция, 2003.–480 с. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (1984 г.) // Права человека в России - международное измерение. – М.: Права человека, 1995. – С. 70-84.
3. Криминология: Учеб. для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова. - 2-е изд., перераб.и доп. - М.: ЗАО Юстицинформ, 2006. – С. 232.

4. Антонян Ю.М. Жестокость в нашей жизни.-М.:Инфра, 1995.– С.54.; Антонян Ю.М. Преступная жестокость.М: Изд-во ВНИИ МВД России, 1994.-216 с.
5. Криминология / Под ред. Г.А. Аванесова. - 3-е изд., перераб. и доп. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - С. 350. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. -М.: Изд- во Академии МВД СССР, 1980. - 526 с.Аванесов Г.А. Криминология. Прогностика. Управление: Учеб, по-сobie. - Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1975. - 423 с.
- 6.Криминология: Учеб. для вузов / Под общ. ред. А.И. Долгов. - 3-е изд. перераб.и доп. - М.: НОРМА, 2007. - С. 563.
- 7.Долгов А.И.Преступность и стратегия борьбы.-М.:Криминологическая Ассоциация, 1998. - 408 с.
- 8.Пенитенциарная криминология: Учебник / Под ред. Ю.М. Антоняна, А.Я. Гришко, А.П. Фильченко.Рязань: Академия ФСИН России, 2009. - С. 55.
9. Сайфиддин Назарзода, Ахмадчон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Хасани Султон. Фарҳанги тасфирии забонӣ тоҷикӣ; Душанбе, 2008 - С. 531.
10. Большая Советская энциклопедия/ Под ред. А.М. Прохорова. - Т. 17. -3 изд. - М.: Изд-во Сов. энциклопедия,-1974. - С. 297-298.
11. Даль В. Толковый словарь великорусского языка: В 4 т. - М.: Русский язык, 1999.-Т. 2.-С. 468.20 ; Словарь современного русского литературного языка. - М., 1998. -С. 490
12. Симонов В.К. Шумихин В.Т. Квалификация насильственных посягательств на собственность: Учеб. пособие. - М.: Изд-во юрид. ин-та МВД РФ, 1993. - С. 36.
13. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Под ред. СП. Щербы. - М.: Юрлитинформ, 2002. - С. 16.
14. Золотухин С.Н. К вопросу о насильственной преступности в сфере семейно-бытовых отношений // Юрид. теория и практика. - 2008.№ 1. - С. 59.
- 15.Щербакова Л.В. Женская насильственная преступность в современной России:криминологические проблемы: Автореф. дис. д-ра. юрид. наук. - М., 2008. -С. 12.
- 16.Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. - М.: Юрид. лит., 1974.-С. 16.
- 17.Иншаков С.М. Криминология. - М.: Юриспруденция, 2000. - С. 145.
- 18.Антонян Ю.М. Преступная жестокость. - С.57.
- 19.Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. - М.: Рос. право, 1992. –С.64
- 20.Долгова А.И. Преступность и стратегия борьбы. - М.: Криминолог, ассоц.,1998.-С. 60.

**ХУСУСИЯТИ ЧУМЛАИ БЕШАХС ДАР ЗАБОНҲОИ
МУҚОИСАШАВАНДА -ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ**

**СПЕЦИФИКА БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В
СОПОСТАВЛЯЕМЫХ - ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ.**

**IMPERSONAL SENTENCES IN TAJIK AND
GERMAN LANGUAGES**

**Фуломова Ф.А.
Gulomova F.A.**

*Дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии Мактаби олии
КДАМ ҚТ, докторанти Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, майор.*

*Доцент кафедры общественных дисциплин Высшей школы
ГКНБ Республики Таджикистан, докторант Академии
государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан, майор.*

*Docent of the Department of Social Sciences of the High
School of the State Committee for National Security of the Repub-
lic of Tajikistan and the doctorate of Academy of public adminis-
tration under the President of Tajikistan, major.*

Ихтисоси илмӣ: 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ; типологӣ-
муқосавӣ.

Научная специальность: 10.02.20 – Сравнительно-историческое
сопоставительное; типологическое языкознание.

Scientific specialty: 10.02.20 – comparative linguistics - historic; typologic -
comparative.

Аннотатсия: Дар мақола ҷумлаи бешахс дар забонҳои олмонӣ ва
тоҷикӣ таҳлил ва ба ҳам муқоиса карда шудаанд. Муаллиф дар мақолаи
мазкур мавзӯи ҷумлаҳои бешахси забонҳои тоҷикӣ ва олмониро дар асоси
маводи дастрас мавриди баррасӣ қарор додааст. Назари муаллиф ин аст, ки
дар таркибу сохтори ҷумлаҳои бешахси забони тоҷикӣ ва олмонӣ, бо дар
назардошти баъзе тафовутҳо, шабоҳати зиёде ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: ҷумла, таркиби ҷумла, муқоиса, ҷумлаи сода, сохтори
ҷумла, хусусиятҳои синтаксисӣ

Аннотация: В статье проводится сопоставительный анализ безличных
предложений в таджикском и немецком языках. Автор в данной статье
рассматривает на основе доступного материала тему безличных предложений
в таджикском и немецком языках. По мнению автора несмотря на некоторые
различия в структуре обоих языков, наблюдаются множества сходств.

Ключевые слова: предложение, состав предложения, сравнение, простое
предложение, структура предложения, синтаксические особенности

Annotation: In this article conducts analysis of impersonal sentences in Tajik and German languages. Author analysis the impersonal sentences in Tajik and German languages on basis of accessible materials. Author thinks that in spite of some differences, in structure of both languages the impersonal sentences of Tajik and German languages, observe much similarity.

Key words: sentence, the construction of sentence, comparison, simple sentence, structure of sentence, the syntactic characteristic.

Маводи дастрас ва мавҷудаи илмӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки таҷзияи ҷумлаҳои содаи яктаркиба ва вижагиҳои онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дар муқоиса бо дигар забонҳо ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Дар бораи онҳо фақат қисман, дар баъзе мақолаҳои, ки умумияти забониро муайян мекунад ва ё дар очеркҳои мухтасари илмӣ дарҷ ёфтаанд, ишора карда шуданд.

Аз ду забони баррасишаванда забони тоҷикӣ аз ҷумлаҳои яктаркиба нисбатан бойтар аст. Бинобар ин, масъалаи моҳияти ҷумлаҳои яктаркиба бештар аз ҷониби олимони тоҷик тадқиқ шудааст. Аммо, тадқиқоти олимони забардасти ватанию хориҷӣ, ба монанди Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниезӣ, Н. Маъсумӣ, Ф. Зикриёева, Д. Т. Тоҷиев, И. Б. Мошеев, В. С. Расторгуева, А. З. Розенфельд, А. А. Керимова, М.Х. Фриберг, Н.И. Шатт, Ц.Н. Шрайберг, Г. Хельбиг, Г. Штарке, Б. Сиёев, Б.Камолитдинов, З. Мухторов, Салимов Р.Д., Раҷабов Н., Исмагуллоева П.Р., Назарова М.Р. ва дигарон, ки ба синтаксиси ҷумлаҳои сода бахшида шудаанд, асосан танҳо аз ҷиҳати сохторӣ баррасӣ гардидаанд.

Дар ин самт, ҳамчунин

метавон тадқиқоти рисолаи Ш.Рашидовро бо номи «Ҷумлаҳои содаи яктаркиба дар забони адабии муосири тоҷик» (Простые односоставные предложения в современном таджикском литературном языке) [7, 29] ва тадқиқоти муштараки М. Норматов ва Ш.Рашидов «Пажӯҳиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба» (Изучение односоставных простых предложений)-ро ном бурд, ки дар он ҷо баъзе ҷанбаҳои ин қабил ҷумлаҳо баррасӣ шудаанд [7, 159]. Вале, онҳо низ масъалаи мавриди назари моро ба пуррагӣ фаро нагирифта, танҳо ҷумлаҳои содаи яктаркибаи як забонро тадқиқ намудаанд.

Ҷумлаҳои яктаркибаи забони олмонӣ бошанд, муддати тӯлонӣ мавриди тадқиқот қарор нагирифта буданд ва танҳо муҳаққиқони муосир, бахусус, олмонишиносони шӯравӣ, ба шарҳи ҷумлаҳои яктаркиба ва ҳалли баъзе мушкилоти назариявии бо онҳо алоқаманд, машғул шудаанд. Доир ба мавзӯи мазкур аз ин бештар мавод ва таълифоти пажӯҳишӣ мавҷуд нест.

Бинобар ин, дар мақола тасмим гирифтаем, ки ба таври муқоисавӣ ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бешаҳси забони тоҷикӣ ва олмониро мавриди тадқиқ қарор диҳем. Дар

забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ ба мисли дигар забонҳо ифодаи фикр тавассути ҷумла сурат мегирад. Бо ёрии ҷумла шахс андеша, хошишу ҳиссиёти худро баён мекунад, чизҳои барои худ номаълумро аз ҳамсухбатонаш фаҳмида мегирад.

Ҷумларо воҳиди муҳобиротии (коммуникативии) наҳв меноманд, зеро вай фикри томо ифода мекунад, бо ягонагии мазмун ва зоҳириаш тарзи баён ва хусусиятҳои гуногуни усули суҳанронии касро равшан менамояд. Ҳамин нукта мусаллам аст, ки аз лиҳози грамматикӣ ҷумла дорои сараъзо (мубтадо ва хабар) ва аъзои пайрав (пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол) бошад. Вобаста ба иштироки сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла метавон ҷумлаҳои содаро ба навъу намудҳои гуногуни муҳобиротӣ тақсим кард.

Маълуман, дар забони тоҷикӣ ҷумларо аз ҷиҳати сохт ба содаву мураккаб, ҷумлаҳои содаро аз лиҳози мақсади ифодаи фикр ва вазифаи муҳобиротӣ ба хабарӣ, амрӣ ва саволий, аз ҷиҳати сохтор ва таркиб ба яктаркибаю дутаркиба, хулласу тафсилӣ, аз лиҳози вучуд доштан ё надоштани аъзои ҳатмӣ дар ифодаи матлаб ба пурраю нопурра ҷудо мекунанд. Чунин навъи тақсимбандии ҷумлаҳо дар забони олмонӣ низ дида мешавад.

Муқоисаи ҷумлаҳои сода дар ду забони гуногунсохтор - тоҷикӣ ва олмонӣ нишон медиҳад, ки онҳо дар баробари умумиятҳо, дорои баъзе хусусиятҳои фарқкунанда низ мебошанд.

Ҷумлаи сода дар забони

олмонӣ сохтори анҷомёфтаи грамматикӣ ва синтаксисӣ буда, дорои зади мантикӣ низ мебошад.

Дар забони олмонӣ, баръакси забони тоҷикӣ, ҷумлаҳои содаи дутаркиба бештар вомехӯранд, аммо дар баробари он як қатор шаклҳои ҷумлаҳои яктаркиба низ вучуд доранд.

Дар ҳарду забон ҷумлаҳои содаи яктаркиба номӣ ва феълӣ мешаванд.

Ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣро аз ҷиҳати ба кадом андоза зоҳир гардидан ё умуман ифода наёфтани шахси соҳиби амалу ҳолати хабари ҷумла ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони олмонӣ ба чунин зернамудҳои сохторҳои мантикӣ ҷудо мекунанд: ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс, ҷумлаҳои яктаркибаи номуайяншаҳс, ҷумлаҳои яктаркибаи умумишаҳс, ҷумлаҳои бешаҳс, ҷумлаҳои унвонӣ. Бояд қайд кард, ки дар забони олмонӣ ҷумлаҳои муайяншаҳс ба ҷумлаҳои яктаркиба дохил намешаванд. Ин бо он ифода меёбад, ки забони тоҷикӣ дорои системаи мукаммали флексияҳо (бандакҳо) мебошад, ки имкон медиҳад, иҷрокунандаи амал ё аломатро бидуни истифода аз ифодаи возеҳи он муайян кунад. Забони олмонӣ бошад, системаи инкишофёфтаи флексия надорад, яъне феъл дар алоҳидагӣ иҷрокунандаи амалро ифода карда наметавонад. Аз ин рӯ, дар ин гуна мавридҳо дар забони олмонӣ ҷумлаҳои дутаркиба зарур аст, ки дар он ҳам амал ва ҳам иҷрокунандаи он – субъекте, ки бо ҷонишинҳои шахсии шахси 1-ум

ва 2-юм ифода шудааст, оварда шавад.

Ин ҷо мо аз намудҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба, ҷумлаҳои бешахро дар ду забон – тоҷикӣ ва олмонӣ баррасӣ намуда, монандӣ ва фарқияти онҳоро таҳлил карда, фикру мулоҳизаҳои худро дар асоси муқоисаи вижагиҳои сохториву синтаксисӣ баён хоҳем кард.

Ҷумлаи бешахс дар забони тоҷикӣ, ҷумлаи содаи яктаркибаи бемубтадоест, ки иҷрокунандаи амалро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида намешавад. Амали ҷумлаи бешахс ба ҳеч шахс ва ба ягон ашё вобастагӣ надорад. Ин ҷумлаҳо табиатан ҷумлаи бемубтадо мебошанд, ба он эҳтиёҷ надоранд ва аз рӯйи хабар ба мубтадо савол гузоштан ҳам имкон надорад [10, 324].

Дар забони тоҷикӣ хабари ҷумлаҳои бешахс ҳама вақт таркибӣ мешавад. Хабарҳои ҷумлаҳои бешахс бо феълҳои модалиии бояд, набояд, боист (аз феъли боистан), шояд, нашоёд (аз феъли шоистан), тавонистан, шудан, калимаҳои лозим, даркор, зарур, ҳатмӣ, мумкин, шарт ва ғайра ифода ёфта, ба маъноҳои зарурат, имконпазирӣ, имконнопазирӣ ва ғайра далолат мекунад [4, 93].

Мисол:

Дарвозаи шаҳро бастан мумкину даҳони бадгӯйро не.

Бояд ин ҳақиқатро қабул кард [15, 84].

Ӯ мебоист ин ҳодисаро ба ҳеч кас намегуфт [15, 2].

Ба ҳикмат ҳалли ҳар мушкил тавон кард.

Аз чашми одами ҳасудхӯр дур будан хубтар аст.

Бо ӯ наздик набудан нағз [15, 56].

Шитоб кардан зарур! [17, 338].

Чӣ ҳамроҳ гирифтани мумкин? [18, 103].

Ҳақиқатро бо бухтон, Офтобро бо доман пӯшида намешавад.

Ба сарлашкар ҳаминро фаҳмондан даркор [15, 107].

Нақшаро хуб муҳокима кардан лозим [15, 137].

Умри инсонро бо рӯзу маху сол андоза кардан нашоёд [17, 63].

Раҳ натавон рафт ба пой касон [16, 98].

Дар забони олмонӣ низ ба мисли забони тоҷикӣ ҷумлаҳои бешахс (Unpersönliche Sätze) мавҷуданд. Дар забони олмонӣ, ҷумлаҳои бешахс аз ҷиҳати иштироки сараъзо ва маъноӣ муҳабиротӣ яктаркиба мебошанд, зеро дар онҳо иҷрокунандаи амал вучуд надорад ва аз нигоҳи синтаксисӣ (наҳвӣ) дутаркиба ба ҳисоб мераванд, чунки дар ин гуна ҷумлаҳо мубтадои грамматикӣ «es» мавҷуд аст.

Мисол:

Es ist hell. – Равшан аст [7, 7].

Es ist Winter. – Зимистон аст [7, 7].

Es schneit. – Барф меборад [12, 454].

Es gibt dort viele Kinder. – Он ҷо кӯдакони бисёр ҳастанд [7, 7].

Es ist kalt. – Хунук аст [12, 153].

Es ist dunkel. – Торик аст [12, 153].

Es gibt Regen. – Борон мешавад [12, 192].

Дар чумлаҳои бешахси забони олмонӣ ҷонишини бешахси «es», ки мавҷудияташ ҳатмӣ мебошад, ба сифати мубтадо хизмат мекунад. Мубтадои чумлаҳои бешахси забони олмонӣ (es) – як унсури шаклӣ аст, ки дар сохтори маъно чизеро инъикос намекунад.

Бояд қайд кард, чумлаҳои бешахси забони тоҷикӣ, ки ҳолати ҷисмонӣ ё руҳии шахсро ифода мекунанд, метавонанд дар забони олмонӣ дар шакли чумлаҳои дутаркиба оянд ва дар мавридҳои муайян, ҳангоми гузаштани чумлаи яктаркиба ба дутаркиба тағйироти маъноӣ мушоҳида мешавад. Яъне, дар мавридҳои ҷудогона чумлаҳои яктаркибаи забони тоҷикӣ бо чумлаҳои дутаркибаи забони олмонӣ мувофиқат мекунанд.

Ҳамчунин, чумлаҳои яктаркибаи феълии забони олмонӣ низ дар забони тоҷикӣ ба таври махсус ифода меёбанд. Масалан, дар намунаи зерин чумлаи олмонӣ ба забони тоҷикӣ қариб бе ягон тағйироти маъноӣ тарҷума шудааст.

Мисол: Die Nachricht war mir ziemlich gleichgültig. – Ба ин хабар ҳеҷ аҳамият надодам [4, 21].

Танҳо хабар дар ҳарду забон дар шаклҳои гуногун ифода ёфтааст («war» ва «надодам») ва дар мисоли олмонӣ тарзи мафъули ба кор бурда шудааст.

Ҳамин тавр, агар ин чумла дар забони олмонӣ бешахс бошад, пас тарҷумаи тоҷикии он дар шакли чумлаи муайяншахс ифода гардидааст.

Айнан чунин ҳолатро мо

дар мисоли зерин низ мушоҳида мекунем.

Мисол: Nein [4, 42]. Не, намедихам [4, 42].

Дар мисоли мазкур чумлаи олмонӣ бешахс мебошад, дар ҳоле ки тарҷумаи тоҷикии он дар шакли феъли шахси якуми инкорӣ омада, чумлаи муайяншахс ба ҳисоб меравад.

Албатта, мисолҳои чумлаҳои яктаркибаи феъли низ ҳастанд, ки бе тағйироти намуди чумла аз олмонӣ ба тоҷикӣ интиқол ёфтаанд.

Мисол: Sei ihre Mutter! - Модари онҳо шав! [4, 74]. O vergib mir.- Ох, маро бубахш [4, 136]. Morgen gehe ich von hier ab. – Фардо аз ин ҷо меравам [4, 81]. Was war zu tun? - Чӣ бояд мекардам? [4, 67].

Дар ин мисолҳо чи чумлаи асл ва чи тарҷумаи тоҷикии он чумлаҳои муайяншахс мебошанд ва аз нигоҳи семантикӣ дар сохтори чумла ягон фарқият надоранд.

Чунин мисолҳо бо чумлаҳои бешахс низ овардан мумкин аст:

Es gefällt mir nicht.- Аз он хушам наомад [4, 23]. Vielleicht. – Шояд [4, 40]. Es wird besser werden. – Ҳамааш хуб мешавад [4, 68]. Nein, es ist gut! es is tallest gut! – Не, хуб аст! Ҳамааш хуб аст! [4, 85]. Ja, es ist so! – Оре, ҳамин тавр аст! [4, 87].

Мисоли дигар: Genug! – Бас аст! [4, 53].

Дар чунин ҳолат чумлаи бешахси забони олмонӣ дар забони тоҷикӣ низ дар шакли чумлаи бешахс баён мешавад, аммо дар забони олмонӣ ҳамчун хабари номӣ ифода ёфта, дар забони тоҷикӣ бошад ба сурати феъли таркибӣ

меояд.

Дар забони олмонӣ чумлаҳои расман бешахс бо маънои модалӣ мавҷуданд.

Дар ин навъи чумлаҳо, ки зарурат ё хоҳиши иҷрои амалро ифода мекунад, ба вазифаи хабар сифатҳо бо маъноҳои «зарурият», инчунин исмҳо бо маънои «вақт» баромад мекунад.

Дар забони олмонӣ: *es ist Zeit.*

Мисол:

Es ist Zeit für sie auszuruhen.

Шумо бояд истироҳат кунед [2, 112]. Чумлаҳои бешахси забони тоҷикӣ, ки зарурати амалро ифода мекунад, метавонанд бо чумлаҳои дутаркиба дар забони олмонӣ ифода гарданд: Маро мебояд рафт. - *Ich müß fahren* [2, 112].

Ҳар ҳафта барои ӯ дар ихтиёраш беш аз якуним миллион доллар лозим буд. - *Jede Woche hatte er über eineinhalb Millionen Dollar flüssig zu machen* [2, 112].

Дар забони олмонӣ чумлаҳои бешахс кайҳо боз таваччуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст. В.Г. Адмони чумлаҳои бешахсро ҳамчун навъи махсуси мантиқӣ-грамматикӣ тавсиф кардааст [1, 56].

Баъзе хусусиятҳои чумлаҳои бешахсро К.Г. Крушелнитская чунин қайд мекунад: «Мубтадои «es» ягон шахс ё ашёи воқеиро ифода намекунад. «Es» ба бешахс будан ишора мекунад, яъне нишон медиҳад, ки мубтадо на танҳо аз нутқ, балки аз фикр низ бардошта шудааст» [Крушелнитская, 1961, 165].

Унсури дуоми ҳатмии чумлаи бешахси забони олмонӣ (унсури

якум «es», ки ба вазифаи мубтадо меояд) хабар мебошад. Аз нуқтаи назари маъноӣ хабари чумлаи бешахс ҷараёни бе иҷрокунандаи амалро ифода мекунад. Аз рӯи шакл чунин хабар метавонад, ба мисли хабари чумлаҳои муайяншахс хабари содаи феълӣ ва таркибии номӣ бошад.

Дар забони олмонӣ дар байни чумлаҳои бешахс бо хабари феълӣ, пеш аз ҳама, таркибҳои ҷудо карда мешаванд, ки зухуроти табииро ифода мекунад, инчунин ҳолатҳо ва равандҳои гуногуни дар муҳити зист рухдиҳанда ва аз тарафи узвҳои ҳисси инсон қабулшаванда ва чумлаҳои муайянкунандаи вақтро тавсиф мекунад.

Дар чумлаҳои иборҳои бешахс, ки ҳодисаҳои табиатро ифода мекунад. Ҳолат ё амал дар ин замина маҳсули воқеияти атроф (табиат, муҳит) мебошанд; бинобар ин, табиист, ки дар онҳо баранда ё манбаи амал нишон дода нашудааст ва ном бурда намешавад (он танҳо бо «es», ки ба вазифаи мубтадо меояд, ифода мегардад).

Мисол:

Es regnet. – Борон меборад [7,7].

Es donnert. – Раъд гулдурӯс мезанад [12,111].

Es war Winter. – Зимистон буд [7, 7].

Es blitzt. – Барқ медурахшад [12, 90].

Es dämmert. – Субҳ дамид [12, 101].

Es duftet. – Бӯйи хуш медиҳад [2, 71].

Es räuscht. – Шилдирӯс мекунад [2, 71].

Ҷонишини бешахси «es» дар ибора ва ҷумлаҳо васеъ паҳн шуда, ба сифати мубтадо баромад мекунад:

es gibt – ҳаст, мавҷуд аст [12, 192];

es handelt sich um – дар бораи... суҳан меравад [12, 233];

es kommt zu (D) – кор то ҷоёе мерасад, ки; шоиста аст; муносиб аст; мезебад [12, 634];

es kommt darauf an, ob – (масъала) ба ин вобаста аст, ки... [12, 47];

es kommt darauf an, dass... – муҳим ин аст, ки... [12, 47];

es gilt + zu + Infinitiv - суҳан дар бораи он меравад, ки [12, 233];

es heisst- мегӯянд, ки; гуфтааст, ки [12, 240];

es steht – гуфта мешавад, гуфта шудааст [12, 233];

es scheint – аз афташ; ба назар мерасад [12, 441];

es läutet – занг зада шуд [12, 312];

es geht – мумкин аст, мешавад [19, 196];

es geht darum, dass... – гап дар сари ин (он)... [12, 198].

Бояд дар назар дошт, ки ҷонишини «es» ҳамеша бешахс нест. «Es» ҷонишини шахсии шахси 3-юми шумораи танҳо (Es ist ein Haus. Es ist gross. – Ин хона аст. Вай калон аст.) ва ҷонишини ишоратӣ (Ich mache jeden morgen Gymnastik. Es ist gesund.-Ман ҳар саҳар ба машқи пагоҳирӯзӣ машғул мешавам. Он ғоиданок аст.) шуда метавонад.

Ду ҳолате ҳаст, ки дар он дар забони олмонӣ бе мубтадо тартиб додани ҷумлаҳои бешахс имкон

дорад (яъне, бе «es», монанди: mich friert, hier wird gearbeitet). Бо забони тоҷикӣ муқоиса кунед: «хунук хӯрдан», «ин ҷо кор мекунад».

Ҳангоми ҷой доштани дигар феълҳо, «es»-е, ки дар аввал истодааст, дар ҳолати мавҷуд будани исми ифодакунандаи ғоил, метавонад бе ҳалалдор сохтани мазмуни ҷумла ихтисор шавад, агар ба ҷойи аввал ягон унсури дигари ҷумла бароварда шавад.

Мисол: Es wohnte eine alte Dame in einem Dorfe. – Зиндагӣ мекард пиразане дар деҳае. – метавонад дар шакли Eine alte Dame wohnte in einem Dorfe. – Пиразане дар деҳае зиндагӣ мекард. – ояд ва маънои умумии мантиқӣ-грамматикии он тағйир намеёбад [Л.Р. Зиндер, Т.В. Строева, 1957, 234].

М.Х. Фридберг ва Н.И. Штат ин намуди ҷумлаҳоро ҳамчун ҷумлаҳои дорои «es»-и бешахс ба сифати нутқи муқаддимаӣ (сарсухан) ҳисобида, қайд мекунад, ки «es» дар ин маврид ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад, яъне дар забони тоҷикӣ онҳо дар шакли ҷумлаҳои шахсӣ вучуд доранд [М.Х. Фридберг, 1967,8].

С.Н. Шрайберг ҷумлаҳои дорои ҷонишини «es» ба сифати нутқи муқаддимаӣ (сарсухан) бударо дар асоси маводи осори муосири ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва бадеии адабиёти олмонӣ таҳлил намуда, ҷор навъи асосии ҷунин ҷумлаҳоро ҷудо мекунад:

Бо феъли «sein», онҳо мавҷудияти чизе ё касеро муайян менамоянд ва ҷумлаҳои «мавҷудият» номида мешаванд.

Онҳо мубтадоро шарх намедиханд.

Мисол:

Es war ein milder Tag. – Рӯзи хуше буд. Es war einmal ein Muller. – Замоне як Мюллер буд [2,171].

Шакли асосии замони феъл дар чунин намуди чумлаҳо дар замони гузаштаи нақлӣ ифода меёбад.

Бо феълҳои ифодакунандаи зухуроте, ки тавассути узвҳои ҳис қабул мекунем ва чунин чумлаҳо ба забони назм хос мебошанд.

Мисол:

Es glänzt der Saal, es schimmert das Gemach... (J.W.Goethe) [2,171]. – Толор чило медихад, хона равшан мешавад... (Муаллиф).

Бо феълҳои ифодакунандаи тобишҳои гуногуни ҳастӣ. Онҳо аз рӯйи маъноӣ худ ба чумлаҳои навъи яқум наздикӣ доранд, аммо барои онҳо ҳарду шакли хабар хос аст: хабари феълӣ (Es lebt im Norden ein schönes Weib... – Дар Шимол хонуми зебӯе зиндагӣ мекард. (H.Heine) ва хабари номӣ (Es ist zu viel Unglück in der Welt [2,171]. – Дар ҷаҳон бениҳоят нохушиҳо зиёданд.) (Муаллиф).

Дар ин намуди чумлаҳо шаклҳои гуногуни ҳам индикатив (сиғаи хабарӣ) ва ҳам конъюнктив (сиғаи шартӣ – эҳтимолӣ) васеъ истифода мешаванд ва ҳолу пуркунандаҳои ифодакунанда ва муайянкунандаи хабар нисбатан бештар паҳн шудаанд.

Бо феълҳои аз рӯйи маъноӣ худ гуногун (асосан бо феълҳои ифодакунандаи навъи муносибат ва фаъолият, монанди prahlen – таъриф кардан, siegen – ғалаба

кардан, helfen – кумак кардан).

Мисол:

Es haben wohl schon viele Generationen in dem grauen Giebelhaus gelebt, gearbeitet und das Zeitliche gesegnet [2, 171]. – Дар хонаи равоқдори хокистарранг наслҳои зиёд умр ба сар бурда, фаъолият намуда ва вафот кардаанд (Муаллиф).

«Es»-дар чумлаю иборҳои бешаҳсе, ки ҳиссиёти шахсро ифода мекунанд, инчунин дар чумлаҳое, ки баъд аз онҳо чумлаи пайрав ё ибораҳои масдарӣ бо ҳисачаи «zu» меоянд, истифода мешавад, ки дар ин ҳолат «es» мубтадо ё пуркунандаро ифода мекунад.

Мисол:

Es freut mich sehr, dass du wohl bist [2, 171]. - Бениҳоят шодам, ки ту солим ҳастӣ (Муаллиф).

Es freut mich, Sie kennen zu lernen! [2, 171]. - Шодам, ки бо Шумо шинос шудам! (Муаллиф).

Чумлаҳои бешаҳс дар забони олмонӣ дорои таркиби мафъули бешаҳс низ мебошанд. Онҳо «раванди дохилӣ»-ро ифода мекунанд. Аз дигар сохторҳои мафъулӣ бо он фарқ мекунанд, ки метавонанд ҳам аз феълҳои гузаранда ва ҳам аз феълҳои монда ташкил ёбанд.

Хусусияти хоси сохтори мафъули бешаҳс он мебошад, ки дар ҳолати набудани мубтадо ягон аломатҳои самтгирии ҳаракат вучуд надорад.

Чунин таркибҳои мафъули якъзогӣ ҳамеша амали одамон (яъне, дорои «ичрокунандаи амал» мебошанд), шахсони номаълум ё

маълумро ифода намуда, бинобар ин, аз рӯи мазмун номуайяншахс ба ҳисоб мераванд.

Сохтори мафъули бешахс дар забони олмонӣ ҳамчун тарзи услуби босамар ва натиҷабахш, бештар барои таъкиди махсуси амал истифода мешавад.

Дар чунин вазифаи услубӣ таркибҳои мафъули бешахс дар забони адабиёти бадеӣ, дар нутқи гуфтугӯӣ, дар услуби расмӣ паҳн шудаанд.

Қайд мекунем, ки дар чунин таркибҳо дар осори насрӣ на танҳо амал, балки ҳолати амал низ таъкид мегардад:

Mit den modernen Geräten kann bei jedem Wetter geflogen werden [2, 101]. – Бо воситаҳои муосир метавон дар дилҳо ҳаво парвоз кард.

Es wird jetzt mit grossen Geschwindigkeiten geflogen [2, 101]. – Ҳоло бо суръати баланд парвоз мекунанд (Муаллиф).

Ибораҳои сифати феълии мафъули дар шакли кӯтоҳ, ки дар забони олмонӣ ҳамчунин бо таркибҳои мафъули аз ҳамин гуна феълҳо мувофиқат мекунанд, паҳн шудаанд.

Мисол:

Хабар дода мешавад, ки... – Es wird berichtet, dass... [2, 101].

Ба хулоса омада шуд, ки... – Es wurde beschlossen... [2, 101].

Дар ибораҳои бешахсе, ки феълҳояш маънои асосиро гум кардааст, онҳо чараёнҳоеро, ки бо ҳаракати фаъоли инсон алоқаманданд, ҳамчунин имконияти ҷалби шахсро ба доираи

ҳодисаҳо тахмин мекунанд, дар назар дошта метавонанд.

Ба ҷумлаи «Wie ist es dir gelungen? – Ин ба ту чӣ хел муяссар шуд?» [2, 102]. – Аз рӯи маъно ҷумлаи дигар муродиф мебошад: «Wie hast du es geschafft? – Ту ба ин чӣ гуна муваффақ шудӣ?», ки дар он мухтасаран мавқеи фаъоли шахс ошкоро ифода ёфтааст.

Истифодаи ҷумлаҳои шахсӣ дар забони тоҷикӣ ба ҷойи ҷумлаҳои бешахси забони олмонӣ бо феълҳои *grünnen, blühen, knospen* низ чунин шарҳ дода мешавад: – ҳамарзишҳои онҳо дар забони тоҷикӣ – сабз (кабуд) шудан, сабзидан, сабзпӯш шудан; гул -гул шукуфтани, гул кардан; муғча кардан, шукуфтани – бештар ба сифати феълҳои шахсӣ истифода мешаванд.

Шаклҳои «сабз мешавад», «сабз шуд» тибқи гуфтаҳои Е.М. Галкина-Федорук, «аксар вақт дар истифодаи бешахс дар гуфтори мардумӣ вомехӯранд». Вай инчунин қайд мекунад, ки ҷумлаҳо бо чунин феълҳо бештар нисбат ба ҷумлаҳои бешахс нопурра ба назар мерасанд [Галкина-Федорук, 1958, 159]. Мубтадои ин гуна ҷумлаҳо дар баробари ҷонишини «чизе» метавонад ҷонишини муайянии «ҳама» низ бошад.

Мисол:

Es grünte, es knospete. – (Ҳама) сабз шуд, шукуфт [2, 106].

Дар забони олмонӣ ба таркибҳои бешахс ҷумлаҳои шахсӣ бо «alles» ё «etwa» дар вазифаи мубтадо, аммо дар забони тоҷикӣ бо ҷонишини муайянии ҳама зич алоқаманданд, зеро онҳо низ

метавонанд ҳамчун воситаи ифодаи ҳолат хидмат кунанд. Дар ин маврид хос аст, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони олмонӣ ҷонишинҳои муайяни ҷинси миёна дар вазифаи мубтадои ҷумлаҳои ба бешахс наздик истифода мешаванд, зеро маҳз ҷинси миёна бо тасаввурот дар бораи шахси ғаёло алоқаманд мегардад.

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки ҷумлаҳои бешахс метавонанд бо навъҳои гуногуни феълҳо сохта шаванд. Аз нигоҳи

грамматикӣ вазифаҳои ҷумлаҳои бешахс дар забон маҳдуд аст, вале нақши услубӣ ва ташдидӣ барои нутқи инсон хеле муҳим, гуногунранг буда, то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Ҷумлаҳои бешахс дар забони олмонӣ аз доираи нутқи муқаррарӣ-шифоҳӣ баромада, ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ворид шудаанд ва ҳанӯз ҳам ба таври кофӣ омӯхта нашуда, ниёз ба омӯзиш доранд. Барои ҳалли ин саволҳо минбаъд омӯзиши амиқ дар забонҳои мушаххас зарур аст.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Адабиёти илмӣ:

1. Адмони В. Г. О портативности и грамматических структурах / В. Г. Адмони // Морфологическая структура слова в языках различных типов. – М., Л.: Изд-во Ан СССР, 1963. – С. 412.
2. Гофман О. В. Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте. Дисс. к.ф.н. - Уфа, 2006. -171 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷ.2. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372с.
4. Йохан Волфганг Гёте. «Нокомиҳои Вертери ҷавон» Тарҷумаи Ш. Раҳим. – Душанбе: Адиб, 1996.
5. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11. – Душанбе, 2007. – С. 93.
6. Маъсумӣ. Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.
7. Мирзоев А. М. Ибора дар забони тоҷикӣ/А. М. Мирзоев. – Душанбе, 2002. – 164 с.
8. Молчанова И.Д. «Etwas für jedermann (Пособие по грамматике немецкого языка), М., «Международ. отношения», 1977. – 144 с.
9. Назарова М.Р. Структурно-семантические особенности простых односоставных предложений в таджикском и английском языках.: Дисс. к. ф. н. Душанбе, 2015. – 147 с.
10. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис/ М. Норматов. – Душанбе: Маориф, 2011. – 324 с.
11. Рашидов Ш. Безличные предложения в современном таджикском языке: автореф. Дисс. к.ф.н: 10.02.04/Рашидов Ш. – Душанбе, 1969. – 29 с.
12. Салимов Р.Д. Безличные предложения русского языка и их соответствия в таджикском языке./ Проблемы языка, культуры, искусства и философии Востока: Материалы Республиканской научной конференции,

посвященной 2700-летию создания «Авесты». – Душанбе: РТСУ, 2001. – С.141-146.

13. J. W. Goethe «Die Leiden des Jungen Werthers». Roman. Moskau 1958.

14. Шрайберг Ц.Н. Местоимения es в качестве вступительного слова в современном немецком языке / Вопросы синтаксиса немецкого языка. Вып. 2. – Л.: ЛГУ, 1967.

II. Адабиёти бадеӣ:

15. Айнӣ, С. Ёддоштҳо/С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.

16. Иқболов, О. Зарбулмасал-мақолҳо-афоризмҳо (муодилҳои англисӣ, тоҷикӣ ва русӣ)/О. Иқболов. – Душанбе, 2008. – 190 с.

17. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо/С. Улуғзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1956. – 268 с.

18. Улуғзода, С. Восеъ/С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.

III. Луғат:

19. Lutz Rzehak «Wörterbuch deutsch-tadschikisch» – Berlin, 2010. – 153 с.

20. Перепеченуо П.Ф. «Das neuste deutsch -russische, russisch - deutsche Wörterbuch» – Москва, 2008.

ТАНҚИДИ РИШВА ВА РИШВАСИТОНӢ
ДАР ОСОРИ АДИБОНИ ТОЧИК

КРИТИКА ВЗЯТКИ И ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

CRITICISM OF BRIBE AND BRIBERY
IN THE WORKS OF TAJIK WRITERS

Саидов К.И.

Saidov K.I.

Сардори кафедраи забонҳои хориҷии Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковник.

Начальник кафедры иностранных языков Высшей школы ГКНБ Республики Таджикистан, полковник.

Head of the Department of Foreign Languages, High School of the State Committee for National Security of the Republic of Tajikistan, Colonel.

Аннотатсия: Коррупсия дар қатори дигар зухуроти хавфноки ҷаҳони муосир низоми давлатдориро суғуст карда, садди роҳи инкишофи ҷомеа мегардад. Аз ин рӯ, мубориза бар зидди ин падидаи нангин ва паст кардани сатҳи он самти афзалиятноки сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Дар мақола маънои вожаҳои «ришва», «ришваситонӣ», «пора», «коррупсия» ва муродифҳои онҳо, бо истифода аз фарҳангу луғатҳо, бо овардани мисолҳои мушаххас шарҳ дода шудааст. Ҳамзамон, муаллиф кӯшиш намудааст, ки масъалаи танқиди ришва, ришваситонӣ, порагириро дар осори шоирону нависандагони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик пайгирӣ намуда, намунаҳои ба мавзӯ алоқамандро дар шакли порчаҳои назмию насрӣ мисол орад.

Калидвожаҳо: коррупсия, ришва, ришваситонӣ, пора, порагирӣ, тамаъ, тамаъҷӯӣ, фасод, ҳирс, ҳасад.

Аннотация: Коррупция, наряду с другими опасными явлениями современного мира, ослабляет систему государственности и тормозит развитие общества. Поэтому борьба с этим постыдным и низким явлением и снижение его уровня является приоритетом государственной политики Республики Таджикистан. В статье разъясняется значение слов «взятка», «взятничество», «коррупция» и их синонимы, с использованием толковых словарей, на конкретных примерах. В то же время, автор стремится затронуть вопрос критики взятки и взяточничества в произведениях поэтов и писателей классической и современной таджикской литературы, приводит примеры в виде стихов и прозы.

Ключевые слова: коррупция, взятка, взяточничество, мздоимство, корыстолюбие, вымогательство, алчность, зависть.

Annotation: corruption, together with other dangerous phenomena of the modern world, weakens the foundations of statehood and hinders the development of society. Therefore, the fight against this shameful and low phenomenon and the reduction of its level is a priority of the state policy of the Republic of Tajikistan. The article explains the meaning of the words «bribe», «bribery», «corruption» and their synonyms, using explanatory dictionaries, with specific examples. At the same time, the author seeks to raise the issue of criticism of bribe and bribery in the works of poets and writers of classical and modern Tajik literature, gives examples in the form of poetry and prose.

Keywords: corruption, bribe, bribery, graft, avidity, greediness, depravity, perverseness, avidity, envy.

«Дар зиндагӣ дардхое ҳастанд, ки бо гузашти вақт мисли сӯхон оҳиста-оҳиста рӯхи касро мехарошанд, ин дардхоро намешавад ба касе гуфт» [16].

Ин сухани пурҳикмат, ки ба қалами нависандаи Эрон Содик Ҳидоят мансуб мебошад, касро ба андеша водор месозад. Хосса бархе аз дардхое, ки дар ҷаҳон паҳн шуда, барои решақан кардани он ҳазорҳо чора андешида мешаванд, вале кам иттифоқ меафтад, ки натиҷаи дилхоҳ дода бошад.

Дар ин маврид, гуфтан ҷоиз аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи мубориза бар зидди коррупсия ё фасод таваччуҳи хос медиҳад. Чунончи, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми хеш ба Маҷлиси олии дар мавриди коррупсия ва мубориза бар зидди он чунин таъкид кардаанд: «**Коррупсия яке аз монеаҳои ҷидди рушди босуботи кишвар буда, метавонад боиси коҳиш ёфтани эътибору обрӯи давлат дар арсаи байналмилалӣ ва норизии шаҳрвандон аз ҷаҳлияти сохтору мақомоти давлатӣ гардад.**

Дар кишвари мо ҷиҳати

пешгирӣ ва аз байн бурдани омилҳои коррупсионӣ ва тавсеаи ҳамкориҳои давлат бо ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаҳои дахлдори ҳуқуқиву сохторӣ фароҳам оварда шудаанд.

Бо вучуди ин, таҳлили мурочиатҳои шаҳрвандон нишон медиҳад, ки ҷаҳлияти баъзе мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо дар ин самт ҳанӯз ҳам ба талабот ҷавобгӯ нест» [1].

Ҳақ ба ҷониби Сардори давлат аст. Барои решақан кардани ин амалиноматлубдарҷомеафарҳанги зиддикоррупсиониро тарғиб бояд кард. Дар қатори дигар сохторҳо, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар метавонанд, дар пешгирии чунин падидаҳои номатлуб, аз ҷумла **тамаъҷӯӣ, ришваситонӣ, суиистифода аз мансаб** ва ғайра ҳиссаи босазо гузоранд. Зеро коррупсия аз ҷумлаи амалҳои номатлубе мебошад, ки монеаи рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳо ва риояи ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон мегардад. Муқовимат ба коррупсия ҷузъи муҳимми сиёсати ҳуқуқии давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз ин рӯ, бояд бар зидди он

дастчамъона мубориза бурд.

Муқовимат бар зидди амалҳои коррупсионӣ дар кишварҳои олам ба таври гуногун ба роҳ монда шудааст. Агар мо ба таърихи даврони шӯравии Тоҷикистон назар андозем, тибқи оморҳои расмӣ, Тоҷикистон шояд ягона ҷумҳуриест буд, ки фасод ва фасодзадагӣ дар ҷомеа нисбатан кам ба ҷашм мерасид. Зеро баробарии нисбии иҷтимоӣ дар байни тамоми табақаҳои ҷомеа мавҷуд буд. Омилҳои асосии коррупсионӣ, ба монанди маоши кам, маҳалгароӣ ва муносибати хешу таборӣ, паст будани сатҳи маърифати ҳуқуқии мансабдорон, бухрони иқтисодиву иҷтимоӣ ва ғайра камтар ба мушоҳида мерасиданд.

Башарият, аз ҷумла гузаштагони тамаддунофарӣ мо, ба мисли шоирону адибон, ки дар ҷаҳон ба дарёфти мақому манзалати бузург ноил гардидаанд, дар осори гаронмояи хеш ришвахӯрӣ ва ришваситониро, ки яке аз амалҳои паст ва касифи инсонӣ, мазаммат намудаанд. Аз ин бармеояд, ки ришвахӯрӣ ва ришваситонӣ ҳамчун зухуроти номатлуб дар ҷомеа таърихи қадима дошта, то ба имрӯз ба ҳеҷ давлати ҷаҳон муяссар нагардидааст, ки ин вабои чандинасарро пурра решакан намояд.

Ба назар чунин мерасад, ки мардуми тоҷик аз қадим бо ин зухуроти номатлуб оштинопазирона мубориза мебарад ва минбаъд низ чунин хоҳад монд. Сабаби асосии ин, ҷуноне ки аз таъриху фарҳанг,

осори адибони классикии тоҷик бармеояд, ин нобаробарҳои иҷтимоӣ, истисмор гаштани халқи мазлум аз ҷониби мансабдорон ва ҳукуматдорони замон, порахӯрию ришваситонии муфтиҳо, қозию муллоҳои мутаассиби ҳамон давра замон маҳсуб мешавад. Онҳо барои манифати шахсии хеш шуда, қонуну қоидаҳои шариатро дидаву дониста вайрон намуда, масъалаҳои бамиёномадаро ҳамеша ба нафъи ашхоси мансабдору сарватманд, ришвадихандаю ҷоплус ҳаллу фасл мекарданд. Фасодзадагӣ дар тамоми сохтори ҳукумати даврони феодали аз поён то ба боло реша давонда буд. Намунаҳои осори назмию насрии адибони тоҷик ин амалҳоро кушоду равшан фошу танқид ва гуфтаҳои болоро тасдиқ менамояд. Ҳокимони давр ин масъаларо нодида мегирифтанд, вале вақт нишон дод, ки он ҷама пиндоштанҳо об дар ҳован кӯфтани асту бас.

Ба ин масъала рӯ овардани мо, ин бори дигар хотирнишон намудани муборизаи аҳли пешқадами халқи тоҷик – шоирону нависандагон ба муқобили фасоду фасодзадагии ҷомеа мебошад. Яъне, инсон таърихи гузаштаи худро фаромӯш кунад, аз пандҳои гузаштагони ибрат нагирад, табиист, ки аз зоти худ, роҳи тайкарда, муборизаи беамони зиёиёни мо ба муқобили фасод ноогоҳ монда, чун шахси бепарво, бемасъулият, бенишон умр ба сар бурда, доим гирифтори ин маризии ҷомеа мегардад.

Дар мақола кӯшиш карда

шуд, ки дар доираи мавзуи пешниҳодшаванда **2 масъалаи асосӣ** мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Пеш аз ҳама, барои фаҳмидани моҳияти масъала, ба хонандагон маънои вожаҳои «ришва», «ришваситонӣ», «пора», «коррупсия» ва ғайра дар асоси фарҳангу луғатҳои дастрас бо овардани мисолҳои мушаххас аз намунаи осори адибон пешниҳод мегардад. **Масъалаи дуюм**, танкиди ришва ва ришваситонӣ дар осори адибони тоҷик ном дошта, муаллиф кӯшиш намудааст, ба қадри имкон аз осори шоирону нависандагони классикӣ ва муосир, ки ба масъалаи баррасишаванда алоқаманд мебошанд, намунаҳоро дар шакли порчаҳои назмию насрӣ пешниҳод намояд. Дар анҷоми мақола рӯйхати адабиёти истифодагардида пешниҳод гардидааст, ки аз манфиат холӣ нест.

Маънии вожаи «ришва» ё «пора» дар фарҳангҳо. Чуноне ки медонем, вақте ки мо дар бораи коррупсия сухан меронем, якчанд истилоҳотро мавриди истифода қарор медиҳем, ки дар навбати худ, омил ё сабабҳои сар задани ин гуна амалҳои номатлуб мегарданд: **ришва, ришваситонӣ, пора, порагирӣ, тамаъ, тамаъчӯӣ** ва ғайра.

Дар ин маврид, мехоҳем барои пайдо намудани маъно ва этимологияи чанде аз ин истилоҳот ва вожаҳо ба фарҳангу луғатҳо рӯ орем. Дар зер маънои вожаҳои ба коррупсия алоқаманд оварда мешаванд:

1. Вожаи «ришва (т)» дар

фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: «**ришва(т)**» аз вожаи арабӣ гирифта шуда, маънояш пул ё чизе, ки барои пеш бурдани коре ё баровардани ҳукме бар хилофи қонун ба каси мансабдоре дода мешавад; пора (ришва) гирифтани (хӯрдани) пора ситондан, аз касе чизе ё маблағе гирифта, кореро бар хилофи қонун ба ҷо овардан; **ришва додан** барои пеш бурдани коре ба мансабдоре пул ё чиз додан, пора додан» [14, 166].

2. Вожаи «пора» пул ё чизи дигар, ки ба касе барои иҷрои кори ғайриқонунӣ дода мешавад. Ба ҳамин зайл ибораҳои пора гирифтани, ришва ситондан аз касе; пора додан, ришва хӯрдани, ришва додан; пора хӯрдани, ришва гирифтани» [15, Ҷ.2, 114].

3. Вақте мо ба маънии вожаи «**ришва/ришват**» ба Фарҳанги забони тоҷикии нашри соли 1969 рӯ меорем, маънии зеринро пайдо мекунем: «**ришва** – пул ё чизе, ки ба шахси соҳибмансабе барои ба нафъи пул ё чиздиҳанда иҷро кардани ягон кори ғайриқонунӣ ё ноҳақ дода мешавад». Инчунин дар ин маврид, байти зерини шоир Шамсиддин Шохин бамаврид оварда шудааст:

Мухтасиб, ришва ҳаром аст,
ту хоҳӣ хӯрдани,
Ман ҳам ар май хӯрам, инсоф
куну хӯрда магир!*

(**Мухтасиб** – назораткунандаи иҷрои қонуну қоидаҳои шариати ислом; назораткунандаи тартибу қоидаи бозор, дурустии сангу тарозу, нархи наво ва монанди инҳо).

Ё дар ҳамин фарҳанг дар бораи вожаи «ришваситонӣ» байти Саъдии Шерозӣ мисол оварда шудааст, ки дар он шоир ҳам шахси ришвагирандаю ва ҳам ришвадихандаро мазаммат намудааст:

*Бигӯ, он чӣ донӣ, ки ҳақ гуфта беҳ,
На ришваситою, на ришвадеҳ.*

4. Дар мавриди маънии вожаи «пора» дар фарҳанги болозикр маълумоти зеринро дастрас карда метавонем: «**Пора** – ришва, чизе, ки ба касе барои ичрои кори ноҳақ ва ғайриқонунӣ дода мешавад» [15, Ҷ.2, 86]. Чунончи:

*Ҳар он ҷо, ки **пора** шуд аз дар дарун,
Шавад устуворӣ зи равзан бирун.*
(Унсурӣ)

*Мо подшоҳи **пораву ришват** набудаем,
Бал порадузи хирқои дилҳои пораем.*
(Румӣ)

Ба маънии **пайи пора гирифтани** – ба ришва гирифтани байти зерини Румӣ оварда шудааст:

*Макун, эй дӯст, зи чавр, ин
дилаи овора макун,
Ҷон **пайи пора бигиру** ҷигарам
пора макун.*

5. Вожаи «**тамаъ/тамъ**» аз забони арабӣ гирифта шуда, маънояш **бо ҳирс ба чизе чаши дӯхтан; ҳирс, оз; чашидошт, умед** маънидод мешавад [14, Ҷ.2, 315]. Дар ин маврид намунаҳои зерин аз осори адибони классикии тоҷик оварда мешавад:

***Тамъи** васли ту надорам аз он-к,
Ваъдаат дар забон намегунҷад.*
(Анварӣ)

*Канори **ҳирс**, дило, пур кучо
тавонӣ кард,
Ту аз **тамаъ**, ки се ҳарфи
миёнтиҳӣ дорад.*
(Салмони Соваҷӣ)

6. Вожаи «**тамаъкор**» ба маънои **ҳарис, озманд** омадааст [14, Ҷ.2, 316]:

***Тамаъ** пойи дилро ба ҷуз банд нест,
Тамаъкор марди хирадманд нест.*
(Абдурахмони Ҷомӣ)

7. **Тамаъҷӯ (й)** – он ки аз **пайи тамаъ** мегардад [15, Ҷ 2, 316]:

*Косаи гирдомаду абри **тамаъҷӯ**
нестам,
Медиҳад чашиам ба мардум об
аз дарёи хеш.*
(Сайидо)

8. Вожаи «**оз**» ба маънои **тамаъ, тангчашиӣ, ҳирс; орзую хоҳиши зиёд** меояд [14, Ҷ.1, 902]:

*Тавонгар бувад ҳар кучо **оз** нест,
Хунук он касе, к-озаи анбоз нест.*
(Фирдавсӣ)

Оз варзидан – ҳарисӣ намудан, тамаъкорӣ кардан.

*Ва гар **оз** варзему печон шавем,
Падид ояд он гаҳ, ки бечон
шавем.*
(Фирдавсӣ)

Оз парастидан – ҳирс варзидан, тамаъкорӣ кардан.

*Ҷаҳончун бар ӯ барнамонд, эй писар,
Ту низ **оз мапрасту** андӯҳ махар.*
(Фирдавсӣ)

Пеш аз он ки ба мафҳуми «**коррупсия**» дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ орем, мехостем гуфтаҳои Президенти кишварро, ки зимни вохӯрӣ бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қайд намудаанд, иқтибос биёрем: «**Ин зухурот решаҳои хеле қадимӣ дошта, мутаассифона, имрӯз мисли экстремизм ва терроризм ба проблемаи глобалӣ табдил ёфтааст.**

Ҳанӯз дар аҳди бостон вожаи

«коррупсия» ба истилоҳи фасод, вайронкунанда, зараррасонанда ва фурухтани мансаб маънидод карда шуда, ҳамчун рафтори истифода намудани имкониятҳои мансаб ба манфиати шахси фаҳмида мешуд ва афроди ба чунин амал дастзада дар ҳамаи давру замонҳо аз ҷониби аҳли ҷомеа маҳкум мегардиданд» [2].

Дар ин робита, дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба коррупсия» муқаррар гардидааст, ки «**коррупсия** – кирдоре (ҳаракат ё беҳаракатие), ки аз ҷониби шахси барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё шахсони ба он баробаркардашуда бо истифода аз мақоми хизмати худ ва имкониятҳои он барои ба манфиати худ ё шахси дигар ғайриқонунӣ ба даст овардани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарӣ ё имтиёзҳои дигар содир карда мешавад, инчунин ба ин шахс бевосита ё бавосита додани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарӣ ё имтиёзҳои дигар ба субъектҳои ҳуқуқвайронкунонии ба коррупсия алоқаманд бо мақсади моил кардан ё муқофотонидани онҳо барои содир намудани чунин ҳаракатҳо ба манфиати шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ» [3] мебошад.

Масъалаи танқиди ришва ва ришваситонӣ дар осори адибони тоҷик. Масъалаи ришва ва ришваситонӣ дар адабиёти тоҷик, махсусан дар осори адибони классикӣ, ки дар даврони зулму золимӣ умр ба сар бурдаанд, бештар ба ҷашм мерасад. Чунончи, нақӯҳиши **тамаъкориро**, ки як

хусусияти хоси ришваситонӣ мебошад, сардафтари адабиёти классикии тоҷик **Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ** дар шеърҳои хеш саҳт мазаммат намуда, аз ҷумла чунин менависад:

*Ба чизи қасон даст ёзад қасе,
Ки баҳра зи доши надорад басе.
Чу қардӣ ту бар дил дари оз боз,
Шавад ранҷи гетӣ ба ту бардароз.*

Ҳаким Фирдавсӣ ба ҳангоми бозтоби ойини давлатдорӣ гузаштагони бофарру ҳуши мо, ба мавзуи дар ҳама давру замон ба пайкари давлатҳо осеб расонанда, ба газанди **ришватхорӣ** сатрҳо бахшидааст. Анушервон ба кордорони (масъулони) дарбори хеш нома навишта, ҳушдор медиҳад, ки мабодо дар умури лашкардорӣ, сипаҳбадон **зарпараст** гашта, «**мардумро бо зар фурушанд**». Яъне, аз маошу моли барои сипоҳиён муқарраргардида барои худ истифода намоянд:

*Сипаҳбад, ки мардум **фурушад**
ба зар,
Наёбад бад – ин боргаҳ – бар
гузар.*

*Шоир дар бораи **тамаъ** ва
шахси **тамаъкор** чунин мегӯяд:*

*Дили марди **томеъ*** бувад пур
зи дард,
Ба гирди **тамаъ** то тавонӣ
магард.*

*Ба осойишу некномӣ гарой,
Гурезон шав аз марди **нопокрой**
[4, 366]. (***томеъ**- **тамаъкор**, ҳарис)*

Байтҳои боло аҳамияти худро то ба имрӯз гум накардаанд, чунки мо шоҳиди ҳолатҳои ногувори даст задани мансабдорони вазорати мудофия вадигарсохторҳои низомӣ

ба амалҳои коррупсионӣ мешавем, ки дар баробари ворид намудани хисороти бузурги молиявӣ, бевосита ба иқтидори мудофиавии кишвар, таъмини амнияти он таъсири манфӣ мерасонанд.

Носири Хусрави Қубодиёни дар манзумаи «**Мунозира бо Худо**» чунин ақида дорад, ки на танҳо корҳои бадро офаридани Худо аз адл нест, иҷрои ҳисобгирии онро ба «**ғайри аз худ**» – ба ҳокимони ғаддор, рӯҳониёни риёкор **муаккилони «он дунё»** супорида мондан низ аз адолат нест, бояд худаш қазоват кунад. **Кори ин дунёро бо зӯрӣ ва пора аҷом додан мумкин бошад** ҳам, кори онҳоро бо ин роҳ саранҷом додан душвор аст:

*Набошад кори уқбо ҳамчу дарё,
Ба зӯру **ришва** натвон кор
кардан [12, 162].*

Дар ин байт шоир дар олами феодалӣ ҳукмрон будани зӯроварӣ ва **ришваю ҳаромхӯриро** бамаврид қайд кардааст.

Носири Хусрав дар шеъри «**Дар нафси бад ва рибохорон**» мағрурӣ, бадмуомилағӣ, зараррасонанда будан, беадолатӣ ва ба аҳли илму меҳнат нописандона назар кардан ва порахӯрии ҳокимони даври худ – Салҷуқиёно танқид кардааст. Шоир ҳамин тавр, нафрати кинаовар ва пуроташу ғабдарҳаққипорахӯронҳамдорад. Вай зоҳидона ҷойи **порахӯронро дӯзах қарор дода, сагро аз онҳо бошараф донистааст**, зеро барои кайфу роҳати худ камбағалонро хонахароб кардаанд, бо вучуди муфтхӯрӣ хасису мумсиканд, пулу молашон беҳайру барака, молашон

ҳаром ва гирифтори нафрату ғзаби халқанд. Дар ин гуфтаҳо нафрати оташини оммаи меҳнаткаши мазлум ифода ёфтааст:

***Рибохора** зи аҳли нор бошад,
Кучо аз худ бархурдор бошад!...
Бувад бо ҳар азиз аҳли **рибохор**,
Шараф дорад баче саг бар
рибохор.
Бидон, то худ бувад дар роҳату
ноз,
Кунад дарवेशро хонабарандоз.
Басо мумсик, ки неъмат чамъ
овард,
Ки мурду қаҳбааш бо дигаре
хвард...
Махӯр нонаш, агар худ нафъи
ҷон аст,
Ки гирд оварда хуни муфлисон
аст.
Замину чарх бооранд аз вай,
Худову халқ безоранд аз вай.
[12, 150].*

Шоир дар шеъри боло **рибохорону ришвахӯронро** низ аз **манхустарин гурӯҳҳои медонад**, ки ахлоқи ҷомеаро бо амалҳои қабеҳи худ фосид мегардонанд. Носири Хусрав рибохӯрӣ, яъне судхӯриро аз бадтарин иллатҳои ҷамъият мешинохт. Рибохорон хуни дармондагони бечораю бенаворо мемакиданд. «**Шараф дорад баче саг бар рибохор**» – чунин аст, ҳукми Носири Хусрав.

Аммо, вақте ки шоир бо кори аҳли дин шиносо гашт, дид, ки «корашон аз чавр», гуфташон аз «қилу қоли мақолоти мухталиф» ва зухдашон «**аз ришваю риё**» иборат аст. Ба гуфтаи худи шоир «**аз борон гурехта ба барф дучор шуда буд**» [12, 145]:

*Гуфтам: чу номашон уламо
буду кор чавр,
К-аз дасти фақри чаҳл
бад-шион раҳо шудам.
То чун ба қолу қили мақолоти
мухталиф,
Аз умр чанд сол миёнашон фано
шудам.*

*Гуфтам: Чун ришва буду риё
молу зуҳдашон,
Эй кирдгор, боз ба чӣ мубтало
шудам?*

Ришватхӯрӣ, яъне **порахӯрӣ** манфуртарин кирдори дигарест, ки дар байни мансабдорону қонунбадастон ва муҳофизони ҳуқуқ ривоч дошта, дар чамъият беқонунӣ, бенизомӣ, чиноятпӯшонӣ ва беадолатиро ба вучуд оварда, на фақат сабаби фасоди ахлоқи чамъиятӣ, балки харобии ҳукумату давлат ва тамоми мамлакат шуда, боварии шаҳрвандонро ба дарёфти ҳақиқат ва мавҷудияти ҳақиқат аз байн мебарад.

Вобаста ба ин, Носири Хусрав **порахӯрии фақехону қозиён, муфтиҳо ва додгустарони дигарро барои чомеа хатари бузург дониста**, чунин мефармояд:

*Ин ришватхӯрон, ки фуқаҳоанд
шуморо,
Иблис фақеҳ аст, гар онҳо
фуқаҳоанд.*

*Ришват бихӯранд, он гаҳ
рухсат бидиҳанд,
На аҳли қазоанд, бал аҳли
қафоанд.*

Дар ҷойи дигар **тамаъкориро** аз хислатҳои бади инсонӣ шуморида, саҳт мазаммат мекунад:

*Чанд гардӣ гирди ину он ба
тамъи чоҳу мол,
К-аз тамаъ ҳаргиз наёбӣ чиз
чуз дарду бало.*

Умари Хайём талқин менамояд, ки инсонӣ комил бояд ба ҳар гуна зиштиҳо, бедодгарихо, **хирсу тамаъкорӣ ва ришваситон** парҳезгор бошад. Қаноатпешагириро яке аз хусусиятҳои неки инсонӣ донистааст:

*Қонеъ ба як устухон чу каркас
будан,
Беҳ з-он ки туфайли хони ҳар
кас будан.
Бо нони ҷавини хеш, ҳаққо, ки
беҳ аст,
К-олуда ба полудай ҳар кас
будан.*

Чалолиддини Балхӣ хирс, тамаъ, ҳасад ва мумсикиро яке аз хислатҳои бади одамӣ мешуморад ва мардумро ба қаноатпешагӣ даъват менамояд:

*Аз қаноат ҳеҷ кас бечон нашуд,
Аз ҳарисӣ ҳеҷ кас султон нашуд.*

Ҳар як фард, ба ақидаи шоир, – бояд **ҳадду ҳудуди хешро донад** ва мувофиқи он рафтор намояд:

*Ҳадди худ бишносу бар боло мабар,
То наяфтӣ дар нишеби шӯру шар.*

Масъалаҳои ахлоқие, ки Мавлоно дар «Маҷолиси сабъа» бардошта ва ҳаллу фасл намудааст, то кунун аҳамияти амалии хешро гум накардаанд. Аз ҷумла, **хирси молу пул** дар ин асар мавриди танқиди шадиди мутафаккир қарор гирифтааст: «Зару мол ҷодуи чашибанд аст ва гӯшбанд аст. Қозиву ҳоқиме, ки мӯй дар мӯй мебинад ба илму ҳунар, чун **тамаи молу ришват** кунад, чашими ӯ бибандад ва ба рӯзи равшан золиро аз мазлум нашиносад» [13].

Дар ин мавзӯ Ҷалолуддини Балхӣ ҳамчунин аз зиндагиномаи

Робиаи Адвия ривоят меорад, ки: «Рӯзе хидматгори ӯ ду дирам овард ва ба дасти ӯ дод. Як дирам ба дасти рост гирифт ва як дирам ба дасти чап ва вақти нон хӯрдан буд. Гуфтанд: Бихӯр. Гуфт: Лукма дар даҳонам ниҳед, ки дастам машғул аст. Гуфтанд: Ин сахл аст, он ду дирамро ба як даст бигир. Гуфт: Он дирам чодуст ва ин дирам чодуст ва ман ин ду чодуро ба ҳамдигар чамъ накунам, ки эшон ҳар ду чун ҳамнишин шаванд, фитнае биандешанд» [13].

Ҳирси молу пулро Мавлоно бо нафси инсонӣ алоқаманд медонад, ки чун гови ривоятӣ ҳаргиз сериро аз алафи марғзорони фаровон намедонад ва ба ин сабаб табибон чунин ранҷуриро, ки гурусначашмист, **чуълбақар** ном ниҳодаанд. Дар маҷмуъ, Мавлоно умри инсониро ҷавоб ба се суол доништааст, ки касе аз доираи он берун нахоҳад рафт – **умри азизро дар чӣ гузоштӣ, ҷавонӣ ба чӣ ба сар бурдӣ ва дунёро аз кучо чамъ кардию ба кучо ба кор бурдӣ?**

Саъдии Шерозӣ гоҷи шоҳи одилу раиятпарварро дар ҳикояи зерин оварда, оқибати беандешагӣ ва **тамаъкорию** нишон додааст: «Овардаанд, ки Нӯширавони Одилро дар шикоргоҳе сайд кабоб карданд. Намак набуд. Ғулуме ба русто (деҳа) рафт, то намак орад. Нӯширавон гуфт: Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад. Гуфтанд: Аз ин қадар чӣ халал ояд? Гуфт: *Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андак будааст, ҳар кӣ омад, бар ӯ мазиде (зиёдатӣ) кард, то бад-ин гоҷат расид:*

*Агар зи боги раият малик хӯрад
себе,
Бароваранд гуломони ӯ дарахт
аз бех.
Ба панҷ байза, ки султон ситам
раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор
мурғ ба сих».*

Саъдии Шерозӣ дар «Бӯстон» муборизаро бо **ришватсиониву ришвадеҳон** дуруст меҳисобад: *Далер омадӣ, Саъдиё, дар сухун,
Чу тегат ба дастат фатҳе
бикун!
Бигӯ, он чи донӣ, ки ҳақ гуфта
бех!*

*На ришватситониву на
ришвадеҳ!* [5, 18].

Ҳамзамон, **Саъдии Шерозӣ** дар асари дигари хеш «Гулистон» **ришвахӯрии** қозиёро саҳт мазаммат намуд, чунин ишора мекунад:

*Қозӣ чу ба ришват бихӯрад
панҷ хиёр,
Собит кунад аз баҳри ту сад
харбузасор* [6, 90].

Убайди Зоконӣ яке аз шоирони ҳаҷвнигори адабиёти классикии тоҷик, вожаи «**ришва**», «**пора**»-ро чунин маънидод намудааст: «**ар-ришват- корсози бечорагон**». Барои тақвияти ин гуфтаҳо овардани ҳикояти зерин хело бамаврид аст: «Туркмоне бо яке даъво дошт. Пастуе (кӯзае) пури гач кард ва пораи равған бар сар гузошт ва аз баҳри қозӣ **ришват** бурд. Қозӣ бистод ва тарафи туркмон гирифт ва қазия чунон ки хотири ӯ мехост, охир кард ва мактубе мусаччал (бо муҳру имзо тасдиқшуда) ба туркмон дод. Баъд аз ҳафтае қазияи равған

маълум кард. Туркмонро бихост, ки «дар он мактуб саҳве ҳаст, биёр, то ислоҳ кунам». Туркмон гуфт: «дар мактуби ман ҳеч саҳве нест. Агар саҳве бошад, дар пасту бошад [14, 42-43].

Абдурахмони Ҷомӣ шайхону зоҳидон ва сӯфиёно, ки дар зоҳир диндору худочӯянд, вале дар амал онҳо **фиребгар, беномус ва ришватхоранд**, ба анкабуте, ки барои сайди магас тор метанад, монанд кардааст:

*Шайхи шухратҷӯи раъноро
тамошо кун, ки чун,
Дар либоси хос зоҳир шуд
фиреби оро.*

*Мекашад доме пайи сайди магас
чун анкабут,*

*Шоҳбозе ку, ки аз ҳам барканад
ин домро?*

Абдурахмони Ҷомӣ дар ғазали зер бечорагонро аз золимон ҳимоят мекунад. Шоир ба золимон хитоб карда мегӯяд, ки озор додани арбоби сафо, яъне одамони дилсоф, аз халқ **тамаъ хостани шумо** кори беҳирадон аст. Ҳар кореро, ки ба худ нолоику нохуб донед, онро ба дигарон низ раво набинед, зеро дили мискинон мисли шиша нозук аст:

*Эй дар ин кохи амонӣ ба гаму
шодӣ банд,*

*Бандаи нафси худӣ, даъвии
озодӣ чанд?*

*Лаб ба ҳар туъма маёлой, кӣ
дандон шиканад,*

*Бар сари хони фурӯмоя зи
нолудаву канд.*

*Санги озор мазан бар дили
арбоби сафо,*

*К-омад осон шиканӣ шишаву
мушкил пайванд.*

*Нописандида фитад таври ту,
Ҷомӣ, ҳамаро,
Ҳар чӣ бар худ маписандӣ,
дигаронро маписанд!*

Абдурахмони Ҷомӣ он касро инсонӣ комил мешуморад, ки меҳнат мекунад ва бо меҳнати ҳалолои худ зиндагӣ менамояд. Вай ба одамони хушомадгӯ, **коргурез, муфтхӯр ва ришватхор** нафрат дорад.

Абдурахмони Ҷомӣ **тамаъ-ҷӯйиро** яке аз хислатҳои бади инсонӣ ҳисобида, онро мояи ранҷ меномад. Байтҳои поён, ки онҳоро барои таквияти ҳикояҳои хеш ба муқобили ин гуна амалҳои номақбул овардааст, далели гуфтаҳои болост [7, 68, 112, 116]:

*Ҳар он кас, ки дуздида бар сирри
мард*

*Шавад мутталеъ, шоядаи
хонд дузд.*

*Ба он кор агар музд дорад
тамаъ,*

*Ҳамин беҳ, ки номаш ниҳӣ зан
ба музд.*

*Дар ҳар диле, ки иззи қаноат
ниҳод пой,*

*Аз ҳар чӣ буд ҳирсу тамаъро,
бибаст даст.*

*Ҳар ҷо, ки арз кард қаноат
матои хеш,*

*Бозори ҳирсу маъракаи озро
шикаст.*

*Аз халқ тамаъ ҳамчу ҳасад
мояи ранҷ аст,*

*Бигил тамаъ аз халқ, ки ранҷур
набоиш.*

Алишери Навоӣ дар осори хеш кадру қимати шахсро яке аз муҳимтарин нишонаҳои инсонӣ комил шумурда, **ришваситониву тамаъҷӯйиро** воситаи аслии

бекадр гардидани кас дар
чамъият донистааст ва ҳамзамон
риёкоронро мазаммат намуда, ба
гадоён баробар медонад ва таъкид
менамояд, ки тамаъҷӯӣ оқибат ба
патсию хорӣ мебарад:

*Чу иззат боядат, тарки тамаъ
кун,*

*Гадоёнро аз ин маънист хорӣ.
Маҳ аз хуршеди равшан чун зиё
хост,*

Сияҳрӯ гашт аз он безътиборӣ.

Шоири дигари тоҷику
форс **Сайиди Насафӣ** иллати
дигари одамонро дар **тамаъкорӣ**,
порахӯрӣ, қаллобӣ ва хушомадгӯӣ
медид. Сайидо, ки дар рӯзгораш
ин иллатро ба хубӣ ҳис карда буд,
барои барҳам додани он саъю
кӯшиш намуд:

*Худро чу соя дар таҳи деворҳо
макун.*

*Дилро чароги гӯшаи мотамсаро
макун!*

*Паҳлу бар остонаи
навдавлтон манех,*

*Аз нохуни паланг ба худ
муттако макун!*

*Дастии ҳавас зи неъматии алвон
кашида дор,*

*Бар хони халқ пайравии
иштиҳо макун...*

*Оби бақо зи соғари фағфури
Чин маҳоҳ,*

*Чашии тамаъ ба косаи дастии
гадо макун.*

Абдулқодири Бедил таъкид
менамояд, ки **тамаъкорӣ** мисли
шамшери борикест, ки ба ҳар
тамаъкор зарару зиён мерасонад:

*Бедил, дами шамшери талаб
борик аст,*

*3-ин тег на турк эмину не тоҷик
аст.*

Бедил таъкид менамояд ва афсӯс
меҳӯрад, ки пояҳои давлатдорӣ аз
дасти ашхоси нолоиқ, дайюс, лаим
ва ҳасуд ноуствор ва **фасодзада**
гардидааст:

*Афсӯс, ки сози салтанат шуд
фосид,*

Гардид матои дину давлат қосид.

*Назми Ҳиндустон кунун
мункасир аст,*

Бар дайсу бар лаиму ҳезу ҳосид.

Зебуннисо ба муқобили **тамаъ**
ва **тамаъкорон** баромада, онҳоро
сахт накӯҳиш менамояд ва дар
баробари ин, таъкид мекунад, ки
инсон бояд иззаташро нигоҳ дорад.
Барои ин чун мағас дар дастархони
аҳли чоҳу мансаб нашавад:

*Хоҳӣ, ки обрӯӣ нарезад ба зерӣ
хок,*

*Бар суфраи замонаи дун чун
мағас мабош!*

Зебунисо дар поёни умр эҳсос
намуд, ки дар дарбори падар
шахсони нолоиқ, хушомадгӯ,
пастфитрат чамъ омадаанд,
онҳо барои беҳбудии зиндагии
меҳнаткашон чорае намебинанд
ва баръакс, бо **чоплусию порадиҳӣ**
соҳиби мансаб мешаванд. Ӯ
мебинад, ки аҳли хунар хору забун
аст, қадру қимате надорад, сабр аз
дасташ меравад ва ошкоро мегӯяд,
ки дар ин рӯзгор **Хари Исо** агар зар
дошта бошад, **соҳибхунар** ба ҳисоб
меравад:

*Ба кори кас намеояд хунар,
Маҳфӣ, дар ин олам,*

*Хари Исо хунарманд аст, агар
дар киса зар дорад [13, 192].*

Барои ҳамин акнун косаи
сабрро бояд бишкаст, ба по бояд

Масъалае, ки **Шоҳин** дар асари «Бадоеъ-ус-саноеъ» ба он аҳамият додааст, аз тарафи амир ба сарбозон, посбонҳо ва дигар роҳбарону соҳибмансабон муайян намудани маош аст, то ки **дуздину порахӯрӣ, истисмори халқи мазлум то андозае кам гардад**. Албатта, Шоҳин доир ба ин масъала фикри маорифпарварии Аҳмади Донишро боз ҳам инкишоф додааст. Ҳанӯз Дониш дар «Наводир-ул-вақоеъ» ин масъаларо дар назди амир гузошта буд, вале онро амир қабул накард. Ба тарзи бадеӣ ба воситаи рамзу киноя нишон додани фикри пешқадами Дониш аз эҳтироми Шоҳин ба ин мутафаккири бузург шаҳодат медиҳад: *«Маошии мир агар ба навкар нарасад, гилаи мир аз танҳоҳ аст. Ва моҳонаи вазир агар ба аскар нарасад, шикваи вазир аз подшоҳ аст. Туфанги бетир киро аз по нишонад ва паланги бечанг киро аз ҷо фишонад. Оҳан то тафта накунӣ дар ҷӯб наравад ва тир то отаиш надихӣ, аз ҷӯб наҷаҳад. Заминро дона деҳ, то хирман даравӣ ва тӯтиро шакар деҳ, то сухан шунавӣ»* [13, 250].

Порчаи дар боло овардашуда аз ду қисм иборат аст. Дар қисмати аввал мақсади асосии адиб инъикос ёфтааст. Яъне, Шоҳин таъкид менамояд, ки ба зердастон, мансабдорон моҳонаю маош додан зарур аст ва дар қисмати дуюм ҳамин фикри боло бо мақол, суханони ҳикматнок, умуман далелу бурҳони мухталиф ҷамъбаст гардидааст.

Дар ин ҷо овардани байти зерини Саъдии Шерозӣ аз

«Гулистон» хело бамаврид аст:

*Зар бидеҳ марди сипоҳро, то
сар биниҳад,
В-агараи зар надеҳӣ, сар
биниҳад дар олам* [6, 18].

Дар адабиёти мусоир устод **Садриддин Айни** кӯшиш намудааст, ки дар тамоми асарҳои хеш, аз «Мақтаби кӯҳна» сар карда, то «Ёддоштҳо» тамоми камбудию нуқсонҳои амирону навкарони онҳо, аз ҷумла **ришвагирию ришваситонии** мансабдоронро кушоду равшан фош намуда, образи манфури онҳоро нишон диҳад.

Аз ҷумла, дар робита ба масъалаи сарфи оқилонаи вақт, дороиҳои моддӣ, интиқод аз маросимсозии бардурӯғ ба хоштири **ришваситонӣ**, ривочи хурофоти ҳазинасоз ва ғайра аз тамоми осори устод Айни даҳҳо мисолро метавон зикр кард, ки баъзан то имрӯз аҳамияти ҳудро ҳифз намудаанд ва голибан дар тадқиқоти пажӯҳишгарони осори устод Айни дар хусуси онҳо сухан ба миён омадааст.

Хусусан, дар поёни садаи XIX ва аввали садаи XX дар аморати Бухоро дар натиҷаи заъфи шадиди фарҳанги сиёсӣ ва иҷтимоии сулолаи амирони манғит, фасоди гӯшношуниди молию моддӣ ва ахлоқӣ, бухрони илму маънавиёт, **тамаъҷӯӣ** ва ғайра таърих гӯё ворида бунбасти ҳалокатфарҷома гардида буд, ки равшанфикрон поёни фоҷиабори онро пешгӯӣ мекарданд ва роҳи раҳой аз онро ҷустуҷӯ менамуданд.

Дар асари «**Марги судхӯр**» нависанда низ ҳамчун қаҳрамони

фаъол иштирок намуда, дар кушодани симои ботинию зохирии Қоришкамба кумак расондааст. Образи Қоришкамба дар рафти амалиёт, яъне муносибати ӯ бо саргарош - Раҳими Қанд, бойбача, мудири банк, Ҳамроҳрафик, саройбон, нозири амир ва муносибати ӯ бо аҳли оилааш ба тарзи возеҳу барҷаста кушода мешавад ва ҳамчун тип чамъбасти олами сармоя, дунёи фиребу найранг, *риёкорию ришватхӯрии судхӯрон* ва дигар намояндагони воломақоми чомеа намудор мегардад.

Нависанда дар боби «**Тамошон Регистон – «Дарихона», 75 чӯб. Машқи сарбоз ва кушишхонаи одам**»-и «Ёддоштҳо» дар бораи Регистон, бандиён сухан ронда, роҳи халосии бандиёнро аз зиндон тариқи *додани пораю ришва ба мансабдорони амири* чунин тасвир мекунад: «... бештарин дуздон дар рӯзи дастгир шуданашон, бисёр дер монанд, баъд аз ягон моҳ дар зиндон хобидан ба воситаи **ришваву пора** халос шуда, боз дар пайи кори худ (дуздӣ) рафтан мегиранд» [9, 207].

Умуман, маъмурони амир (қозиҳо, раисҳо, ҳокимҳо ва дигарҳо) аз хазина моҳона намегирифтанд ва бо ягон роҳе, ки аз замони пеш одат шуда омадааст, маишати худро таъмин карда, ба амир ҳам пешкаш мекарданд. Дуруст аст, ки он маъмурон ҳам бисёр **пора ва ришва** мехӯрданд ва бар сари аҳолӣ чанҷолҳо хезонда, хонахошонро хароб менамуданд, бо боён ва судхӯрон

як шуда мардумро толону тороч мекарданд, бо баҳонаи андозгирӣ халқро ҳатто ба фурӯхтани духтар ва писархошон водор менамуданд; дар ин миён онҳо манбаи даромади рӯйрости одатӣ ҳам доштанд [9, 478].

Айнӣ дар асараш аз «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш дар бораи **ришватхӯри** чунин мисол меорад: «Билчумла (хулоса) ин андешаҳо маро аз ҳифзи дарс... монёе меомад... чашми ман бар зоҳирбозбуд, ҳамаи аҳли зоҳирро аз машоих (шайху эшонҳо) фиребгар медидам ва уламо **ришватхор...**» [9, 553-554].

Устод Айнӣ дар бораи нархи хучраҷаҳои мадрасаҳо маълумот дода, далели зеринро қайд мекунад: «Ана бо ҳамин сабабҳо нархи хучраҳои ин мадраса нисбат ба сервақфиаш гарантар буда, ба толибони пулмасти айшталаб ба даст даровардани онҳо хеле душвор буд ва бештарин бо **ришва додан** ба калонони ин ҷо матлаб ба дасти онҳо медаромад» [9, 562-563].

Дар ҳикояи «**Даҳякгирии талабагони мадраса**» нависанда дар бораи **ришва, ришвадиҳандагон** чунин менависад: «То ин ҷо ҳарчизе, ки дар бораи даҳякгирӣ, даҳякдиҳӣ ва шартҳои вақфнома навиштам, чизҳои расмӣ ва қоидаҳоеанд, ки ҳеч гоҳ пурра ба амал наёмадаанд ва дар ҳақиқат, ҳама кор бо пул, бо **ришва** ва бо восита, ки асоси ин ҳам пул аст, ба анҷом мерасид. Аммо ҳеч кадом аз мумайизҳо рӯйрост аз касе чизе гирифта наметавонистанд, зеро толибони даҳяки қашшоқ, ки «кор ба ҷону корд ба устухонашон

расидааст» ва шабу рӯз дари ҳавлии мумайизро гирифта менишастанд, мумкин буд, ки **ришвадиҳандагон** ва **гирандагонро** дастгир карда беобрӯй намоянд. Бинобар ин, пулдорон аз байни занон восита (миёнарав) ёфта, ба ҳавлии даруни мумайиз фиристода, **ришваи** худро ба воситаи зани мумайиз ба ӯ мерасонданд» [9, 641].

Ё дар ҳамин ҳикоя чунин таъкид мекунад: «Агар дар рӯзҳои даҳякдихӣ талабагони қашшоқи аз даҳяк монда дар ҳаққи мумайиз «забондарозӣ кунанд» ё дар кӯчаву паскӯчаҳо номи мумайизро ба **ришвагирӣ** шуҳрат диҳанд, мумайиз дар бораи «холисанлиллоҳ» ва бе мулоҳизаи ҳеҷ гуна манфиати моддӣ даҳяк доданаҳ ҳамон талаба ё талабагони қашшоқи дар дониш машхурро мисол нишон меод.

Ба даҳякдиҳанда ҳам «муборакбодӣ» гӯён як дег оши палав, нуҳ дона нони тафтон ва як сарқанди якпудӣ мебурданд. Азбаски даҳяк ба дасташон даромадагӣ буд, ин пешкаши ба мумайиз бурдаашон **ришва** ҳисоб намеёфт» [9, 642].

Аз асари «Ёддоштҳо» дар бораи мафҳумҳои «**пора**», «**пора гирифта**» мисол овардан мумкин аст: «Дар сафи пас, сарбозе, вақте ки аз забони юзбошӣ «узри шаръӣ»-ро шунид, ба сарбози ҳампахлуи худ гуфт: «юзбошӣ агар **пора** гирифта ҷавоб додам» мегуфт, гапаш рост мешуд» [8, 224].

Намунаи дигар: «Амир дид, ки Саҳбо муҳаббати оммаи деҳқононро ба худ ҷалб карда истодааст, ӯро аз вай кор гирифта, ба шаҳр миршаб (сардори полтсия) таъйин намуд.

Аммо миршабӣ мансаби аз миробӣ ҳам бадтар буд. Чунки агар мироб аз деҳқонон **пора** хӯрда, таъмини маишат намояд, миршаб бояд бо дуздон ва қиморбозон шарик мешуд ва аз ҳамин кори мурдор таъмини маишати худ намуда, ба амир ҳам сола чанд бор пешкаш мефиристод» [9, 282].

Дар ҳақиқат ҳам, маъмурони Бухоро дуздони «фарбех» (серпул)-ро **пора гирифта** сар меоданд, ки кори худро давом меоданд ва дуздони ноухдабарои бепулро зада зиндон мекарданд [9, 335].

Дар ҳикояи «**Чанги Ҳочимаҳдум бо аълами Бухоро**» чунин қиссаро нақл мекунад: «Сиддиқҷон ном ҷавоне бе падар монд ва тағоиҳояш одамони бечораи лабпаст буданд. Чанд бор бо баҳонаи гуногун одамони миршаб ӯро дастгир кардан хостанд, тағоиҳояш **пора** дода халос карданд. Аммо онҳо диданд, ки ин кор давом хоҳад кард ва дар роҳи **порадиҳӣ** сарвати онҳо тамоми хоҳад шуд ва дар охир боз миршаб хоҳарзодаи онҳоро дастгир карда ба амир хоҳад фиристод, бинобар ин онҳо дар пайи ҳомиёбӣ афтоданд» [9, 566-567].

Устод Айнӣ дар шеър **порахӯрӣ** ва **дахякфурӯшии** уламоро мавриди танқид қарор медиҳад, ки мисраъҳои аввалинаш ин аст:

*Хезед, рафиқон, майи гулранг
биёред!*

*Танбӯру наю дойраву чанг
биёред!..*

*Бо зорию зар кист, ки дар базм
наёяд?*

*Зинҳор ки бе маншаву бе чанг
биёред! [9, 636].*

Устод С. Айнӣ дар бораи **тамаъ ва тамаъчӯйӣ** дар повести «Марги судхӯр» аз номи Мулло Амон дар бораи қиморбозон ва аробакашон чунин менависад: «Аробакашон дар одамгарӣ, албатта, аз ин муллоён пешанд. Ман то ҳол муллоеро надидаам, ки бо вучуди доро буданаш, ба нодоре ва ба бенавое ёрмандӣ карда бошад ва ӯ ҳар чӣ қадар бой бошад ҳам, боз мурдаи худро ба болои мардум партофта, чашми **тамаъи худро** ба кисаи одамон (он одамон ҳар чӣ қадар қашшоқ бошанд ҳам) дӯхта меистад. Аммо ман бисёр аробакашони кирокашро дидаам, ки дар роҳи Вобканд ва Ғичдувон одамони аз бенавойи пиёда баромада дар роҳ мондари ба аробаи худ гирифта ба манзил расондаанд ва аз онҳо ҳеҷ чиз, ҳатто миннатдорӣ ҳам **тамаъ** накардаанд...» [8, 525].

Дар бораи фитнаву фасоди ҳокимони давр устод Айнӣ дар «Марги судхӯр» чунин менависад: «Агар ин маъниро хулоса карда ифода намудан хоҳем, «моҳи рамазони Бухоро моҳи риё, моҳи **фитнаву фасод**, моҳи беморӣ ва азобу машаққат буд» – гуфтан лозим меояд» [8, 571].

Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» менависад, ки вақте ҳокимони давр меҳоҳанд, хирочи шоирро сабук кунанд, Фирдавсӣ ба онҳо чунин посух медиҳад: «Адолати ҳақиқӣ он аст, ки аз вай ҳамаи ҷабрдидагон баҳра бардоранд. Ва илова кард: – Аз ин гузашта, ин адолати шумо, ки ба ман мекунад, албатта, бори хирочи маро сабуктар мекунад, вале бори

гарони маломат бар ман мениҳад: маломат аз ҷониби ҷабрдидагони дигар. Охир, онҳо чӣ хоҳанд гуфт? Хоҳанд гуфт, ки Фирдавсӣ шояд ба ҳоким **ришва дода** ё ҳатто ӯро ҷоду карда бошад, ки хирочашро кам кунанд. Ин магар на фақат ба шаъни ман, балки ба шаъни шумо ҳам ихонат намешавад? Маъзур доред, ман ин «адолат»-и шуморо қабул кардан наметавонам» [10, 36-37].

Нависандаи тоҷик **Сорбон** дар асарҳояш ба масъалаи **пораю порагирӣ** аз тарафи образҳои манфӣ диққати ҷиддӣ дода, онҳоро зери танкид гирифтааст. Чунончи, дар қиссаи «Занги аввал» дар ин бора менависад: «...Агар ман шуморо бозмонам, ҳама мегӯянд, ки **пора гирифт...** мефаҳмед? **Пора...** уммм... Ман ин масъаларо ба таври юридикӣ дида баромадам, намешавад... Боз кӣ медонад? Балки ягон роҳаш будагист? – гӯён китф дарҳам кашид ва ду дасташро косача карда, пеш ёзонд. «Худат фаҳм» гуфта табассум кард» [11, 89].

Хулоса. Ҳаёти инсон пурпечутоб буда, шебу фарозҳои зиёде дорад. Аз худӣ ӯ вобаста аст, ки пасту баландии рӯзгорро чӣ навъ паси сар мекунад. Фарқ надорад, ки шахс оқил аст ё нодон, доро ё фақир, шоҳ ё гадо. На ҳама шахси соҳибақл қобилият дорад, ки роҳи дуруст ва ростро ихтиёр кунанд. Маҳз ҳамин роҳи интиҳобкарда нафареро доғ, дигареро боғ ва саввумиро чароғи ҷомеа месозад. Аввалӣ ранҷу мушкилиро бар сари мардум меорад, дуюмӣ ободию

хушбахтӣ ва сеюмӣ роҳнамою роҳкушойи онҳо дар ҳаёт мегардад.

Мутаассифона, шахсони гурӯҳи аввал бо молу ҷоҳи зиёд, бо истифодаи сарвати хангуфти хеш, ки аз ҳисоби **порагирию ҳаромхӯрӣ** ба даст овардаанд, худро волоҳиммату пок нишон медиҳанд ва талош мекунанд, рисолати равшаниафкани роҳи мардумро ба даст гиранд, ҳарчанд дар ҳаёти хеш дасти касеро нагирифтаю манзилеро обод накардаанд. Вале бо тақозои замон ин тоифаи мардум сирашон ғошу ниҳонашон барои тамоми аҳли ҷомеа равшану аён мегардад.

«Дар паноҳи қонун зистан – амон будан аз тачовузи дигарон аст», – гуфтааст хирадманде. Дар тамоми қонунҳои дунё, аз ҷумла дар Тоҷикистон **ришвагири** мамнуъ ва ҷиноят эълон шудааст. **Порагир** аз нигоҳи қонун муносиб ба мучозот аст ва ин амал дар ҷомеа боиси шармандагии ӯ ва аҳли хонадонаш мебошад. Ин як амали нанговар аст, ки одамони бешараф ба он даст мезананд. Касоне, ки меҳнат накарда, ба гуфтаи мардум «пули бедардумиён» ба даст оварда, шоҳона зиндагӣ кардан мецоҳанд, рӯзе мерасад, адолат боло мегирад ва ин шахди зиндагиашон ба захр ва боғу бӯстонашон ба кунҷи зиндон мубаддал мегардад.

Тибқи таҳлили ВАО имрӯз ин падидаи номатлубро дар тамоми бахшҳои ҳаёти ҷомеа,

сар карда аз боғчаю мактабҳои миёна то муассисаҳои таҳсилоти олии, бемористону табобатгоҳҳо, идораҳои ташкилотҳои давлативу ғайридавлатӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Як нафар метавонад бо аъмоли нопокаш ба номи ин ё он муассиса, корхона, ташкилот, соҳа ё худ бахш иснод биоварад.

Ришваю ришвагирӣ ҳазорсолаҳо инҷониб дар зиндагии инсонҳо зиёду кам вучуд дошта, имрӯз бештар бо номи **коррупсия** маъмул аст. Як мараз, як захми кӯҳнаю илочнопазир дар вучуди ҷомеаи ҷаҳонист, ки пурра решакан сохтани он вазифаи ҳар як шарҳванд, сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ маҳсуб мешавад.

Имрӯз дар Тоҷикистон аз коргару деҳқон то **зиёву олимони маъруф аз паҳн шудани фасод, ришваю риваситонӣ** дар ниҳодҳои давлатию хусусӣ сухан мегӯянд. Ҳама хоҳони онанд, ки ҷомеа аз **ришвагиру фасодкорон** пок бошад.

Дар ин мақола то кадри имкон гуфтаҳои бузургони адаби тоҷик дар мазаммат ё худ танқиди дарди бедавои ҷомеаи ҷаҳонӣ – **ришваю риваситонӣ** мавриди баррасӣ қарор гирифт, то ки қормандон, донишҷуён, ҳар як фарди ҷомеа аз ин вабои аср огоҳ гашта, аз оқибати ногувори он на танҳо барои худ, балки барои оила, тамоми ҳамкасбону ҳамқорон ва умуман, ҷомеаи Тоҷикистон андеша кунанд.

РҶЙХАТИ АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», №249 аз 26.12.2019.
2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати

10-солагии таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, 10.01.2017. Рӯзномаи «Ҷумҳурият», №6 аз 10.01.2017.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба коррупсия», 7-уми августи соли 2020, № 1714.

4. А.Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 7. – Душанбе: Адиб, 1989.

5. Саъдии Шерозӣ. Бӯстон. – Душанбе, Маориф ва фарҳанг», 2008.– 292 сах.

6. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе, 1962.– 140 сах.

7. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008.

8. Садриддин Айни. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010.

9. Садриддин Айни. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Энциклопедияи насри муосири тоҷик. – Душанбе, 2009.

10. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ: Роман. – Душанбе: Адиб, 1988.

11. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди 1. – Душанбе: Эҷод, 2009.

12. Х. Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII). Китоби I (II). – Д., 1989.

13. Тӯйҷӣ Мирзод. Адабиёти тоҷик. Китоби дарси барои синфи 9. – Душанбе, 2004.

14. Убайди Зоконӣ. Осори мунтахаб. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009, – 272 сах.

15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Ҷилдҳои 1/2. – Душанбе, 2009.

16. http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=16071.

ТЕРРОРИЗМ: МОҲИЯТ, САБАБ ВА ТАҲАВВУЛОТИ ТАЪРИХИИ ОН

ТЕРРОРИЗМ: СУЩНОСТЬ, ПРИЧИНА И ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ

TERRORISM: ESSENCE, CAUSE AND HISTORICAL EVOLUTION

**Махмадёрв Б.М.
Mahmadyorov B.M.**

*Муаллими кафедраи махсуси №1-и Мактаби олии ҚДАМ
Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва
демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.*

*Преподаватель спецкафедры №1 Высшей школы ГКНБ
Республики Таджикистан, соискатель Института экономики
и демографии Национальной академии наук Таджикистана,
полковник.*

*Lecturer of the Special Department №1 of the High School of
the State Committee for National Security of the Republic of Ta-
jikistan, applicant for the Institute of Economics and Demography
of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Colonel.*

Аннотатсия: Дар мақола моҳият, таърихи пайдоиш, таҳаввулот ва тамоюли авҷгирии терроризм дар замони муосир мавриди тадқиқ қарор гирифтааст. Зеро, шарҳи моҳияти бунёди ва сабабҳои пайдоиши он имконият медиҳад, ки механизмҳои амалии муқовимат ба ин падидаи зиддиинсонӣ коркард шавад. Муаллиф дар асоси омӯзиши вазъи ҷаҳони муосир ба ҳулосае омадааст, ки бархе аз кишварҳои манфиатҷӯ ва қудратманди ҷаҳонӣ минтақавӣ барои расидагӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва қонеъ гардонидани манофеи геосиёсӣ геоиқтисодии худ зухуроти терроризм ва экстремизмро ҳамчун василаи муҳим, каммасраф ва созгор моҳирона истифода намуда истодаанд. Дар мақола, пеш аз ҳама, сабабҳои иқтисодии зухури терроризм ошкор карда шудааст: кишварҳои манфиатҷӯ барои дастрасӣ ба захираи ашёи хом ва қонеъ гардонидани ҳадафҳои геосиёсӣ геоиқтисодии худ, падидаи аз нав тақсим намудани ҷаҳонро пеша кардаанд ва барои ин аз ҷониби онҳо рӯй овардан ба истифодаи зухуроти терроризму экстремизм сурат гирифта истодааст. Ин аст, ки дар арсаи байналмилалӣ то ҳол таърифи ягонаи мафҳуми «терроризм» вучуд надорад, ки он ба истифодаи меъёрҳои дугона ва духӯрагиву гуногунфаҳмиҳо мусоидат карда истодааст. Маҳз истифодаи «сиёсати дугона» нисбат ба терроризм самаранокӣ кӯшишҳои ҷомеаи ҷаҳониро дар муқовимати муштарак бо ин зухурот чиддан коҳиш дода, баръакс, муҳолифатҳои ҳарбиву сиёсиро эҷод мекунад. Дар баробари ин, бозигарони геополитикӣ нисбати халқиятҳое, ки пайрави ислом мебошанд, маҳз аз омили дин истифода мебаранд.

Дар заминаи тадқиқи амиқ муаллиф муайян намудааст, ки дар шароити кунунӣ ду омил мустақиман ба густариши терроризми муосир мусоидат карда истодаанд, ки ниҳоят хатарзо ва нигаронкунанда мебошанд. Ин, қабл аз ҳама, бинобар ба даст овардани қудрати сиёсии ҳаракати «Толибон» дар Афғонистон марҳилаи расмишавии терроризми муосир оғоз шудааст. Дигар омил – ин дастрасӣ пайдо кардани ташкилотҳои террористии экстремистӣ ба технологияи муосир мебошад, ки дар тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротиву террористӣ, даъват ва ҷалби шаҳрвандон ба сафи ин ташкилотҳо, омода намудани амалҳои террористӣ, инчунин маблағгузориҳои онҳо васеъ истифода гардидани шабакаҳои интернетӣ ифода мегардад.

Ин раванд танҳо дар доираи манфиатҳо сурат мегиранд, ки ҷанбаи асосии онҳоро талаботи иқтисодӣ ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: терроризм, терроризми байналмилалӣ, таърихи пайдоиши терроризм, сабабҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва геополитикии терроризм, созмонҳои террористӣ, муқовимат ба терроризм, бозигарони геополитикӣ, сиёсашавии дин, сиёсати зиддтеррористӣ, механизмҳои муқовимати ҷомеаи ҷаҳонӣ бо терроризм.

Аннотация: В статье рассматриваются сущность, история возникновения, эволюция и развитие терроризма в современном мире. Ибо, объяснение фундаментальной природы и причин его возникновения позволяет разработать практические механизмы борьбы с этим античеловеческим явлением. На основе изучения ситуации в современном мире автор делает вывод о том, что некоторые заинтересованные и могущественные глобальные и региональные страны умело используют явления терроризма и экстремизма в качестве важного, рентабельного и адаптивного инструмента для достижения своих стратегических целей и удовлетворения своих геополитических и геоэкономических интересов. В статье раскрываются, прежде всего, экономические причины возникновения терроризма: заинтересованные страны для получения доступа к сырьевым ресурсам и реализации своих геополитических и геоэкономических целей, имеют план заново делить мир, и для этого они обращаются к использованию терроризма и экстремизма. Поэтому на международной арене до сих пор нет единого определения «терроризм», что способствует к использованию двойных стандартов и неясностей. Именно использование «двойственной политики» в отношении терроризма существенно снижает эффективность усилий международного сообщества по совместной борьбе с этим явлением и, наоборот, порождает военно-политическую конфронтацию. При этом геополитические игроки используют именно фактор религии по отношению к народам, исповедующим ислам.

На основе углубленного исследования автором выявлено, что в сложившейся ситуации два фактора непосредственно способствуют распространению современного терроризма, которые являются чрезвычайно опасными и тревожными. В первую очередь это из-за получения

политической власти движения «Талибан» в Афганистане начался этап легализации современного терроризма. Другим фактором является доступ террористических и экстремистских организаций к современным технологиям, что заключается в широком использовании сети Интернет в пропаганде экстремистских и террористических идей, вербовке и вовлечении граждан в эти организации, подготовке террористических актов, а также их финансирование.

Эти процессы происходят только в контексте интересов, основным аспектом которых включает экономические потребности.

Ключевые слова: терроризм, международный терроризм, история возникновения терроризма, экономические, социальные и геополитические причины терроризма, террористические организации, противодействие терроризму, геополитические игроки, политизация религии, антитеррористическая политика, механизмы противодействия международного сообщества терроризму.

Annotation: The article deals with the essence, history of origin, evolution and development of terrorism in the modern world. Since, the explanation of the fundamental nature and causes of its occurrence allows us to develop practical mechanisms to combat this anti-human phenomenon. Based on the study of the situation in the modern world, the author concludes that some interested and powerful global and regional countries skillfully use the phenomena of terrorism and extremism as an important, cost-effective and adaptive tool to achieve their strategic goals and satisfy their geopolitical and geoeconomic interests. The article reveals, first of all, the economic causes of terrorism: the countries concerned, in order to gain access to raw materials and realize their geopolitical and geo-economic goals, have a plan to re-divide the world, and for this, they turn to the use of terrorism and extremism. Therefore, there is still no unified definition of «terrorism» in the international arena, which contributes to the use of double standards and ambiguities. It is the use of a «dual policy» towards terrorism that significantly reduces the effectiveness of the international community's efforts to jointly combat this phenomenon and, on the contrary, gives rise to a military-political confrontation. At the same time, geopolitical players use the factor of religion in relation to peoples who profess Islam.

Based on deep study, the author revealed that in the current situation, two factors directly contribute to the spread of modern terrorism, which are extremely dangerous and disturbing. This is primarily due to the Taliban's rise to political power in Afghanistan, where the formalization of modern terrorism has begun. Another factor is the access of terrorist and extremist organizations to modern technologies, which consists in the widespread use of the Internet in promoting extremist and terrorist ideas, recruiting and involving citizens in these organizations, preparing terrorist acts, and also financing them.

These processes occur only in the context of interests, the main aspect of which includes economic needs.

Key words: terrorism, international terrorism, history of terrorism, economic, social and geopolitical causes of terrorism, terrorist organizations, countering terrorism, geopolitical players, politicization of religion, anti-terrorist policy, mechanisms for countering terrorism by the international community.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» таъкид шудааст: «Вазъи тағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза ва хусусияти устувор пайдо намудани зухуроти хатарноки замони муосир, аз ҷумла терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, киберҷиноятҳо ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, моро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти кишварамон диққати аввалиндараҷа диҳем. Зеро пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, бахусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд» [3].

Воқеан ҳам, ин падидаи хатарангез на танҳо сиёсати қавии зидитеррористии давлатро, балки такмили механизмҳои муқовимати ҷомеаро, алалхусус қишри тавоноии он – ҷавонро тақозо менамояд. Ташкили дастаҷамъонаи муқовимат ба ин ҳодисоти зиддиинсонӣ, пеш

аз ҳама, дарки моҳияту ҳадаф ва таъминоти иқтисодиву молиявӣ онро талаб менамояд. Тавсифи он имкон медиҳад, ки механизмҳои амалии муқовимат ба он коркард шавад. Бинобар ин, мо дар ин мақола моҳият, таърихи пайдоиш ва таҳаввулоти онро мавриди омӯзиш қарор додем.

Дар замони муосир бархе аз кишварҳои манфиатҷӯ ва қудратманди ҷаҳонӣ минтақавӣ барои расидагӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ва қонеъ гардонидани манофеи геосиёсӣ геоиқтисодии худ зухуроти терроризм ва экстремизмро ҳамчун василаи муҳим, каммасраф ва созгор моҳирона истифода намуда истодаанд. Аслан, дар бархе аз кишварҳои саноатшӯн рушдёфта норасоии ашёи хом баръало ба назар расида, эҳтимоли ба муфлисшавӣ дучор шудани иқтисодиёташон ба вуҷуд омадааст. Аз сӯйи дигар, иқлими сайёра якбора тағйир ёфта, хатари дар солҳои минбаъда зерӣ об мондани қисматҳои алоҳидаи баъзе кишварҳо пайдо шудааст. Дар ин замина, кишварҳои манфиатҷӯ барои дастрасӣ ба захираи ашёи хом ва қонеъ гардонидани ҳадафҳои геосиёсӣ геоиқтисодии худ, падидаи аз нав тақсим намудани ҷаҳонро пеша кардаанд. Ин омилҳо боиси роҳандозии тарҳҳои алоҳида аз ҷониби кишварҳои манфиатдор ва рӯ овардани онҳо ба зухуроти терроризму экстремизм шуда

истодааст.

Имрӯз терроризм ва экстремизм ҳамчун зухуроти глобалӣ ба амнияти тамоми ҷаҳон ва ҳар сокини сайёра воқеан таҳдид карда, барои башариат хатари ҷиддиро ба вуҷуд овардааст. Тадричан ин зухурот густариш ёфта, ба масоили муҳимми на танҳо кишвари мо, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ мубаддал гашта истодааст.

Терроризм аз вожаи латинии «terror» гирифта шуда, маънои тарс, ваҳм, воҳима, даҳшат ва ҳаросро ифода менамояд. Терроризм як навъи сиёсат, идеология ва ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зӯрварӣ нисбат ба шахси алоҳида, ҷомеа ва давлат буда, барои расидан ба мақсадҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иделогӣ ва геосиёсӣ равона шудааст.

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи «таррор» ба маънои роҳзан, одамкуш, кисабур, дузд ва маҷозан ба маънои ҳилагар, маккор, айёр оварда шудааст [15, 326]. Шояд аврупоиён калимаи «террор»-ро ба маънои даҳшатафканӣ ва хунрезӣ аз калимаи «таррор» гирифта бошанд.

Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд кардаанд: «Дар арсаи байналмилалӣ то ҳол таърифи ягонаи мафҳумҳои «терроризм» ва «террорист» вуҷуд надорад, ки ин ҳолат ба истифодаи меъёрҳои дугона ва духӯрагиву гуногунфаҳмиҳо мусоидат карда истодааст». Истифодаи «сиёсати дугона» нисбат ба терроризм самаранокии кӯшишҳои ҷомеаи

ҷаҳониро дар муборизаи муштарак бо ин зухурот ҷиддан коҳиш дода, баръакс, муҳолифатҳои наvero байни эътилофҳои ҳарбиву сиёсӣ эҷод мекунад ва авзои ҷаҳонро боз ҳам ноором месозад.

Терроризм – ин куштор, зӯрварӣ, хавфи ҳалокати инсонҳои бегуноҳ, расонидани зарари моддӣ ва маънавӣ, ҳалалдор сохтани ҷамъияти солим, таҷовуз ба арбобони давлатию ҷамъиятӣ ва бо мақсади барангехтани низоъ байни мардум, мураккаб сохтани муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо терроризм», таҳти №1808 аз 23-юми декабри соли 2021, **терроризм** – мафкураи зӯрварӣ ва таъсиррасонӣ ба қабули қарори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ё созмонҳои байналмилалӣ, ки бо тарсонидани аҳоли ва ё дигар шаклҳои зӯрварии ғайриқонунӣ алоқаманд аст.

Таърифи кӯтоҳ ва дарбаргирандаи нишонаҳои аслии ин падида ро директори Пажӯҳишгоҳи омӯзиши низоъҳо дар Фаронса Б. Крозе чунин шарҳ додааст: «Терроризм зӯрварии далелнок бо мақсадҳои сиёсӣ мебошад» [10, 173].

Аз нигоҳи таърихӣ зӯрварӣ инсонро дар тӯли зуҳури худ пурра ҳамроҳӣ намудааст. Тамоюли зӯрварии дар хронологияи таърихӣ равшан дарҷ гардида аз он шаҳодат медиҳад, ки аз 3 500

соли охир танҳо 270 сол барои инсоният осоишта арзёбӣ гардида, боқимонда солҳои ҷангӣ ва муқовиматҳои мусаллаҳона маҳсуб меёбанд.

Терроризми байналмилалӣ – терроризме, ки амалҳои он дар ҳудуди бештар аз як давлат содир шудаанд, дар як давлат содир шуда, аммо тайёри, банақшагири, роҳбарӣ ё назорати онҳо асосан дар давлати дигар сурат гирифтаанд, дар як давлат содир шуда, вале бо иштироки гурӯҳи террористӣ ё ташкилоти террористӣ, ки фаъолияти ҷиноятиро дар ҳудуди на камтар аз як давлат амалӣ мегардонад, содир шудаанд, дар як давлат содир шуда, оқибатҳои ҷиддии онҳо дар давлати дигар ба вуқӯъ омадаанд [4].

Террорист – шахси воқеӣ, ки дар амалӣ намудани фаъолияти террористӣ дар ҳама шакл иштирок менамояд ва (ё) мақсади иштирок дар фаъолияти террористиро дорад.

Мутобиқи талаботи моддаи 179 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон **терроризм**, яъне содир намудани таркиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз силоҳи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расонидани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад, агар ин кирдор бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои низомӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти

ҳокимият қабул намудани қарор, инчунин таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо, мебошад [5, 125].

Дар ин замина, **дар моддаҳои 6 – 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон** бевосита оид ба ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ фаъолияти онҳо ва манъ будани ғасби сохтори давлатӣ қайд гардидаанд ва ин арзишҳо арзишҳои олий буда, ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунанд ва манъ будани ғасби мусаллаҳонаи давлатӣ ин маъноӣ маҳкум кардани кирдорҳои ҷиноятиро дорад, ки ин маҳфум **ҷиноятҳои хусусияти террористӣ ва экстремистидоштаро** дар бар мегиранд [1, 5-7].

Дар байни муҳаққиқон доир ба пайдоиши терроризм ва оғози амалҳои террористӣ ақидаҳо гуногун аст. Муҳаққиқон дақиқ намедонанд, ки аввалин амали террористӣ кай ва дар кучо анҷом дода шудааст. Агар ба решаҳои умқи таърихӣ терроризм назар афканем, чуноне нависанда ва драматурги бузурги рус Анатолий Королёв қайд менамояд, ки ҳанӯз 336 сол қабл аз солшумории мо падари Искандари Мақдунӣ – Файлақуси ӯ дар натиҷаи амали террористӣ, аз ҷониби муҳофизи шахсии худ Павсания ба ҳалокат расидааст [7, 114].

Дар асри 1 милодӣ аввалин гурӯҳи муташаккили террористӣ, ки ҳамчун субъекти ғайридавлатӣ дар музофоти Яҳудия (Фаластини Ҷанубӣ)-и Империяи Рим амал мекард, ин гурӯҳи яҳудии Сикариён (ханҷардорон) мебошад. Гурӯҳи

мазкури террористӣ ҳамчун қаноти радикалии динӣ-сиёсии мазҳабӣ маҳсуб ёфта, номи он аз калимаи латинии «sica» гирифта шуда, маънои шамшери кӯтоҳи қач ва ханҷарро ифода мекунад. Аъзои гурӯҳи террористӣ ашрофони яҳудиҳо, ки бо римӣҳо ҳамкорӣ карда, кӯшиши бо онҳо бастанӣ сулҳро доштанд, бинобар дуршавӣ аз дин ва бар хилофи манфиатҳои миллӣ амал кардан, гунаҳгор дониста, ба қатл мерасониданд [9, 14-15].

Барои анҷом додани амалҳои террористӣ онҳо асосан ба сифати силоҳ, ханҷар ё «сику» шамшери кӯтоҳро истифода мебарданд. Амалҳои террористии онҳо асосан рӯзҳои чашнӣ, дар ҷойҳои серодам сураатмегирифт, то ки онҳо тавонанд зимни тарсу воҳима миёни издиҳом нопадид гарданд. Аз ҷумла, онҳо зери ниқоби зиёраткунанда ба ибодатгоҳ даромада, пешвои рӯҳонӣ Ионафанро бо истифода аз ханҷар ба қатл расониданд. Румиён Сикариёнро ҷаллодон меномиданд. Мақсади аслии сикариҳо аз ҳукмронии румӣ озод кардани Яҳудия ва барпо намудани давлати мустақили яҳудиҳо буд.

Соли 1984 бори нахуст муҳаққиқи амрикоӣ Дэвид Рапопорт дар асоси як пажӯҳиши илмӣ хусусияти террористӣ доштани фаёолияти гурӯҳи яҳудии сикариҳо ро исбот намуда, онро ҳамчун ташкилоти террористӣ эътироф кард. Баъдан дигар пажӯҳишгарони хориҷӣ, аз ҷумла Иосифа Флавия ва коршиносони рус низ доир ба хусусияти

террористии ин гурӯҳ мақолаву асарҳо таҳия намуданд.

Фаёолияти ин гурӯҳи террористӣ бар зидди доираи муайян нигаронида шуда, оқибатҳои нисбатан маҳдудро фарогир мебошад ва хусусияти байналмилалӣ надорад. Дар ҳамаи амалиёти Сикариён, ки дар музофоти Яҳудия сураат гирифт, унсурҳои фанатизми динӣ ва терроризми сиёсӣ ба назар мерасад.

Аммо, гурӯҳи яҳудии террористии «Сикариён» барои минбаъд густариш ёфтани терроризм дар ҷаҳон замина фароҳам овард. Ҳамзамон, шакл, усул ва методологияи фаёолияти онҳо минбаъд аз ҷониби террористон ва гурӯҳҳои террористӣ дар сатҳ ва мақсадҳои гуногун истифода гардид.

Дар асрҳои миёна ташкилоти террористие, ки дар густариши тактикаи пинҳонкорӣ, таҳрибкорӣ ва истифодаи зӯроварӣ чун василаи иҷрои мақсад нақши муассир гузоштааст, ин созмони асосинҳо мебошад. Вожаи «асасин» дар бисёр забонҳои ҷаҳон маънои «қотил» ва дар забони арабӣ бошад «истеъмолгарони хашиш»-ро ифода мекунад. Асосгузор ва созмондиҳандаи ин ташкилот Ҳасан ибни Саббоҳ дар нимаи дуоми асри XI дар мадрасаи шаҳри Райи шимоли Эрон таҳсил намуда, аз арқони тариқати «Исмоилия» бархӯрдор мегардад. Охирҳои соли 1070 ходимони тариқат малакаву маҳорати фавқулодаи Ҳасан ибни Саббоҳро ба инобат гирифта, ӯро барои мукамал намудани

донишҳои мазҳабӣ ба шаҳри Қоҳираи Миср, ки он ҷо нуфузу озодихои исмоилиён бештар буд, фиристодаанд.

Пас аз анҷоми таҳсил Ҳасан ибни Саббоҳ ба пойтахти давлати Салҷуқиҳо – шаҳри Исфаҳон омада, ба таблиғи содаи аркони «Исмоилия» шурӯъ менамояд. Ӯ мардумро хушдор медихад, ки Худоро бо ақли худ шиноختан имконнопазир аст. Танҳо ба имом итоат бояд кард ва тавассути ӯ Худоро шиноخت. Имом (Исмоил) пинҳон аст ва танҳо бо Ҳасан ибни Саббоҳ муошират менамояд. Ӯ фарде, ки ба Ҳасан ибни Саббоҳ итоат карда, фармудаи имомро иҷро менамояд, ба бихишт меравад. Бо роҳандозии ин усул Ҳасан ибни Саббоҳ дар шаҳри Исфаҳон ҷонибдорони зиёди худро пайдо менамояд. Маъруфияти Ҳасан ибни Саббоҳ нигаронии ҳокими давлати Салҷуқӣ Султон Маликшоҳро ба вучуд оварда, ниҳоят ӯ шаҳри Исфаҳонро тарк кардааст.

Дар аввал Ҳасан ибни Саббоҳ дар атрофи Эрон оворава сарсон шуда, оқибат бо додани се ҳазор динори тилло пора ба посбон, ҳамроҳи пайравонаш вориди қалъаи Аламут шудааст. Тадричан бо зиёд шудани теъдоди пайравонаш, тақрибан соли 1090 Ҳасан ибни Саббоҳ қалъаи Аламуту ноҳияи Қазвини шаҳри Исфаҳони Эронро зери тасарруфи худ гирифта, ба қароргоҳи ташкилот табдил додааст.

Ҳокими давлати Салҷуқӣ Султон Маликшоҳ аз пайдо шудани қалъаи саркаш дар мулкаш

бохабар шуда, бо фармондеҳии вазир Низомулмулк барои сарнагун намудани Ҳасан ибни Саббоҳ ба қалъаи Аламут лашкар фиристодааст. Аммо, 70 нафар пайравони Ҳасан ибни Саббоҳ қалъаро муҳофизат карда, бо назардошти мавқеи муносиби ҷойгиршавӣ, лашкари салҷуқиҳо барои ғасби қалъа муваффақ нашудаанд. Ҳамин тавр, чанд маротибаи дигар лашкари салҷуқӣ ба қалъаи Аламут ҳучум карда, аммо ба натиҷаи ниҳой нарасидаанд. Ин омил боиси қавӣ гардидани нуфузи Ҳасан ибни Саббоҳ шуд.

Асасинҳо фаъолияти пинҳонии худро шурӯъ карда, аввал ба нобудсозии пайравони ба ташкилот хиёнаткарда пардохтаанд. Маротибаи аввал Тоҳири дуредгар хоини эҳтимолиро корд зада, худ дастгир шудааст. Ӯ бинобар мансубият ба ташкилот таъқиб шуда, бо фармони Низомулмулк ба қатл расонида шудааст. Ҳасан ибни Саббоҳ аз қатли Тоҳир огаҳӣ ёфта, барои қасосгирӣ пайрави содиқи худ Бутоҳири Аррониро интиҳоб ва дар асоси нақшаи тарҳрезишуда ӯро барои иҷрои амали террористӣ нисбати Низомулмулк сафарбар намуд. Дар натиҷа, 14-уми октябри соли 1092 Бутоҳири Арронӣ худро ҳамчун дарвеш вонамуд карда, ба вазир Низомулмулк наздик шуда, бо задани корд дар сари синааш ӯро ба қатл расонидааст ва худ аз тарафи муҳофизони вазир кушта шудааст.

Пас аз ин амали мудҳиши террористӣ Султон Маликшоҳ хашмгин шуда, фармон додааст,

ки қалъаи Аламутро зери тасарруф қарор дода, Ҳасан ибни Саббохро бо пайравонаш пурра нобуд созанд. Аммо, баъди гузашти як моҳ ӯ низ ногаҳон аз олам даргузаштааст. Гарчанде ки сабаби марги Султон Маликшоҳ номаълум боқӣ монда бошад ҳам, аммо бештари мардум онро ба асасинҳо рабт дода буданд. Гӯё ӯро қотилони Ҳасан ибни Саббоҳ захролуд намуда, куштаанд.

Ҳамин тавр, Ҳасан ибни Саббоҳ дар натиҷаи ин амалҳои террористӣ манфиати бештар дида, мактаби оmodасозии террористони фидоиро дар қалъаи Ломасар созмон додааст. ӯ наврасону ҷавонони аз 12 то 20 соларо аз оилаҳои камбизоат интиҳоб ва аз имтиҳонҳои ҷиддӣ гузаронида, шомили маркази таълимии террористони фидоӣ менамудааст. Ҳасан ибни Саббоҳ бо номҳои «Имом» ва «Пири Кӯҳистонӣ» маъруфият пайдо карда, фидоӣ дар асоси таълимоти аркони тариқати Исмоилия таъя ба Имом, яъне Ҳасани Саббоҳ намудан ва фармонҳои ӯро бечунучаро иҷро намуданро меомӯхтаанд. Ҳасан ибни Саббоҳ маккорона барои боварии аз андоза зиёд нисбат ба ӯ пайдо кардани фидоӣ ва аз нигоҳи идеологӣ устувор оmodа намудани онҳо, ривояти бардурӯғи «дар ҳоли сидқан иҷро намудани фармонҳои «Имом» ва содиқ будан ба ӯ, фидоӣ ба бихишт мераванд»-ро моҳирона истифода намудааст. Дар марказ ба фидоӣ таълимоти истифодаи силоҳу аслиҳа, бо дасти холӣ ҷангидан,

маҳорати ҳунармандӣ, яъне иҷроиши нақшҳои гуногун ва ҳатто омӯхтани забонҳои минтақасох, ки онҳо барои анҷом додани амалҳои террористӣ ба ин минтақасох сафарбар мегарданд, ба роҳ монда мешуд.

Ҳатто барои пурра боварӣ намудани террористони фидоӣ ба Имом ӯ дар яке аз гӯшаҳои қалъа боғи махсусро бо шароитҳои муфиди айшу ишрат созмон дода, ба фидоӣ интиҳобан маводи «ҳашиш», «афюн» ва дигар нӯшобаҳои мадхушкунандаро дода, онҳоро ба ин боғ интиқол меод. Дар ин боғ онҳо ба хуш оmodа, аз ҳар гуна неъматҳои фаровони он истифода мекарданд ва бо занону духтарони зебои он дилхушӣ карда, боварӣ ҳосил менамуданд, ки онҳо ҷо бихишт аст. Пас аз гузашти муддате боз зимни мадхушӣ ба қароргоҳ интиқол меёфтанд ва мутмаин мешуданд, ки аз иҷрои фармонҳои Имом – Ҳасан ибни Саббоҳ боз ба бихишт мераванд. Ҳамин тавр, онҳо пурра ба Имом фидоӣ шуда, оmodа буданд, ки барои ӯ ҷони худро нисор кунанд ва барои анҷом додани амалҳои террористӣ дар асоси фармони Ҳасан ибни Саббоҳ сафарбар мешуданд. Ҳамин тариқ, аъзои инташкilotфаъолияти худро дар ҳудуди баҳри Миёназамин то Халиҷи Форс густариш дода, дар муддати тӯлонии амалиёти худ шумораи зиёди халифаҳо, султонҳо, рӯҳониёни бонуфуз ва мансабдорони баландмақоми давлатиро ба қатл расонидаанд. Ҳатто ду ҳукмрони насронӣ низ ба мисли шохзода Раймунд аз

Триполи, ки соли 1105 ва Марграв Конрад аз Монферрат, ки дар соли 1192 аз ҷониби онҳо кушта шудаанд. Бо ин амалҳои хеш ин ташкилоти террористӣ дар дарбори шоҳону ҳокимони он замон тарсу ҳаросро ба вучуд оварда буд. Онҳо зимни анҷом додани амалҳои террористӣ талаботҳои махфӣро ба таври қатъӣ риоя карда, ба фармонҳои Имом чиддӣ муносибат намуда, иҷроиши бечунуҷарои ин фармонҳоро қотеона таъмин мекарданд. Силоҳи асосии онҳо дар иҷрои амалҳои террористӣ ханҷар буд.

Дар натиҷа, онҳо вазъияти сиёсиро дар фазои бузурги геополитикии Шарқ ба таври назаррас ноором карда, баъдан дар миёнаҳои асри XIII, яъне соли 1256 аз ҷониби муғул-тоторҳо сарнагун карда шуданд.

Дар асрҳои XII-XIII ходимони обрӯмандии динии калисои католикӣ ва мақомоти динии он дар Аврупо, заминаи ҳуқуқие бунёд намудаанд, ки имконияти куштори монархҳои номаъқулро фароҳам оварда буд. Яъне онҳо кушта шудани монархҳои аз нигоҳи худ номатлубро аз ҷониби пайравонашон ҷоиз медонистанд. Ин падидаҳо дар таърих «монархомахия» меномиданд ва аз муборизаи Рум ва сулолаҳои подшоҳони Аврупо ба вучуд омадааст. Монархомахия дар Аврупо танҳо дар охири асри XVI – ибтидои асри XVII, баъди ду асри пайдоишаш такони махсус пайдо кард. Маҳз дар ҳамин давра Вилгелм Оранский (1584), Генрихи III (1589) ва Генрихи IV (1610)

кушта шуданд, ки ба католикҳои хашмигин муқобилат мекарданд.

Муаррихони терроризм ҳамчунин аз як «дасисаи маводи тарканда» («пороховой заговор») ёдовар мешаванд, ки аз ҷониби Гай Фоукс, ки капитани артиши Англия роҳандозӣ шуда буд ва ӯ меҳост дини католикиро тақвият диҳад. Моҳи ноябри соли 1605 Гай Фоукс меҳост бинои парламентаро тарконад, ки дар он бояд Шоҳи Англия Яқови I ва аъзои парламони ин кишвар иштирок мекарданд. Кӯшиши анҷом додани ин амали террористӣ ва фитнаангез пешгирӣ гардид, ки дасисачиён ба қатл расонида шуданд.

Моҳи июли соли 1793 ашрофзодаи франсуз Шарлота Корде шахсан ханҷарро ба аъзои мақомоти қонунбарор - Конвентаи Франция, роҳбари клуби яқобинчиён Жана Поля Марата халонидааст. Сабаби ин кирдор террори хунин шуд, ки онро яқубиён (яқобинчиён) баъди сарнагун шудани жироистон (ҳизби сиёсӣ) оғоз карда буданд.

Инқилоби Бузурги Фаронса ва Ҷангҳои Наполеон таърихи пешин ва таърихи ҳуди терроризмро ба ҳам мепайванданд. Террори оммавии классикии давраи Инқилоби Фаронса модели идоракунии тарсро нишон дод ва ба густариши тактикаи террористӣ мусоидат кард. Солҳои 1820 дар Италия созмонҳои пайдо шуданд, ки меҳостанд давлати миллӣ таъсис диҳанд.

Яқубиён (Яқобинцы) ва Жирондистҳо (Жирондисты)

нерӯҳои сиёсӣ буданд, ки дар давраи Инқилоби Фаронса фаъолият доштанд. Яъқубиён вакилоне мебошанд, ки дар клуби сиёсии бинои дайри (монастыря святого) Якова (Якоба) чамъ омадаанд. Роҳбари онҳо Максимилиан Робеспер буд. Жирондистҳо хизби сиёсии асосан манфиатҳои музофотҳои республикавиро ҳимоякунанда, ки нисбат ба буржуазияи тичоратӣ ва кишоварзӣ хушбин буданд, ифода меёбад. Номе он аз департаменти Жиронд бармеояд.

Дар музофоти Ситилияи Итолиё мафияе барои мубориза бурдан бар зидди монархияи Бурбон (Бурбонов) пайдо шудааст. Ҳамзамон, дар ҷануби кишвар як созмони «Бародарии Карбонарӣ» (Братство Карбонариев) зуҳур карда, шабакаи худро дар тамоми Италия паҳн намудааст. Дар ибтидои фаъолият мақсадҳои созмон нек буда, ҷанбаи пок доштааст. Зеро он танҳо ба ҳимояи муқаддасоти деҳқонон ва меҳнатдӯстони соҳаи кишоварзӣ аз зулми заминдорон равона гардида буд. Бар асоси ин ҳадафҳо, аъзои созмон ба рамзи нонавиштаи шараф эҳтиром гузошта, дар аввал золимони бераҳмро огоҳӣ медоданд ва танҳо баъд аз он, онҳоро ба қатл мерасониданд. Аммо, тадриҷан созмони «Бародарии Карбонарӣ» хусусияти кушодаи сиёсӣ гирифта, дар назди худ вазифаҳои мушаххасро барои мубориза бо ҳукмронии Австрия дар сарзамини худ гузоштааст.

Қобили қайд аст, ки

ҳамаи созмонҳои дар боло номбаршуда амалан барои ноил шудан ба мақсадҳои аслии худ усулҳои гуногуни террористиро ҳадафмандона истифода мебарданд. Ҳамчунин, онҳо барои тарсонидани зиндонбонҳо, сарватмандон, афсарони полис ва ходимони давлатӣ низ амал мекарданд.

Ҳодисаи пурсадо дар соли 1858 ин суиқасд ба ҷони Наполеони III аз ҷониби итолиёвӣ Феличе Орсига буд. Соли 1854 Гертсоги Парма низ аз дасти террористон кушта шуд. Каме дертар, яъне соли 1856 ҳамчунин ҳамлаи бераҳмона ба ҳаёти герцог Фердинанд III ва маликаи Испания Изабелла карданд.

Соли 1868 бар асари як амали террористӣ ҳокими Серб Михаил Обреновичи III кушта шуд. Сипас, ду суиқасд нисбати Садри аъзам (Канслер) Отто Бисмарк ва шоҳи Пруссия Вилгелм I анҷом дода шуд, ки онҳо зинда монданд. Доираи ҳаракатҳои сиёсӣ, ки тактикаи терроризмро истифода мебаранд, тадриҷан васеъ мешавад. Минбаъд, ин на танҳо ҳаракатҳои миллӣ, балки аз онҳо як қатор гурӯҳҳои сиёсии Аврупо, ба монанди ҷумҳурихоҳон, анархистон ва ғайра мешаванд. Тадриҷан як навъи махсуси идеологияи терроризм низ ташаккул меёбад. Терроризм дар нимаи дуоми асри XIX ба империяи Русия ворид шудааст [8, 7].

Аз солҳои 1880 то солҳои 1890 Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико давраи авҷи анархо-терроризмро аз сар гузаронидаанд.

Дар ин давра, аз ҷумла, соли 1894 Президенти Фаронса С. Карно аз ҷониби террористон кушта шуд. Қабл аз ин, соли 1881 дар натиҷаи суиқасд Президенти ИМА Ч. Гарфилд ҷароҳати марговар бардоштааст ва соли 1901 Президенти ИМА У. Мак-Кинли қариб кушта мешуд. Дар ин вақт амалҳои террористӣ дар шакли тарқишҳо дар театру тарабхонаҳо ва куштори мансабдорон бештар ба вуқӯъ мепайвастанд. Шиддати анархо-терроризм танҳо дар давоми солҳои 1910-1920 тадричан паст шуд.

Терроризм дар асри XIX ба омили муҳимми ҳаёти сиёсӣ табдил ёфт. Асри XX бо афзоиши босуръати густурда ва дигаргунии сифатии низоми терроризм хос аст. Алоқаҳои байналхалқии террористон муқаррар карда шудаанд. Терроризм Амрикои Лотинӣ ва Осиёро фаро гирифта, илова бар ин, он омили махсус ва хеле муассири зиддиятҳои сиёсӣ дар сатҳи байнидавлатӣ гардид. Аз асри гузашта инҷониб ҳаракатҳои террористӣ дар саросари ҷаҳон аз ҷониби кишварҳое, ки дар ибтидо ҳамчун муҳолифи давлат – объекти бевоситаи ҳамлаҳои терроризм баромад мекунанд, дастгирии моддӣ ва идеологӣ ёфта истодаанд.

Дар давоми асри XX ҳаракатҳои махсуси сиёсӣ ташаккул меёбанд, ки манфиатҳои худро ба сатҳи ҷаҳонӣ паҳн намуда, даъвоҳои худро фаъолон пешниҳод мекунанд. Бо ин мақсад, онҳо тактикаи терроризмро фаъолон истифода

мебаранд. Аз рӯи тартиби ташаккули худ онҳо ҳаракатҳои байналмилалӣ фашистӣ ва радикалии исломӣ мебошанд. Ин ҳаракатҳо аз давлатҳои алоҳидаи роҳбарикунанда – сарпараст иборатанд, ки террористонро бо тамоми лавозимоти зарурӣ ва созмондиҳандагонӣ бевоситаи терроризм, инчунин камарбанди васеи созмонҳои алоҳидаи террористӣ дар саросари ҷаҳон, дар кишварҳое, ки объекти паҳнкундаи нуфузи сиёсӣ (политической экспансии) ин ташкилотҳои террористӣ мебошанд, таъмин мекунанд.

Баъзе террористони дирӯз ба пешвоёни қонунии сиёсӣ табдил ёфтанд. Дастгирии террористон дар сатҳи давлатӣ як ҷузъи фаъолияти байналмилалӣ як қатор давлатҳои пешрафта гардидааст. Дар вақти Ҷанги Якуми Ҷаҳон Олмон сепаратистони ирландиро, ки дар навбати худ бо артиши Бритониё дар Ирландия меҷангиданд, фаъолон дастгирӣ кардааст. Дар ин замина, усулҳои террор (тарқишҳо дар объектҳои ҳарбӣ ва тарабхонаҳое, ки низомиёни британи хӯрок тановвул мекарданд) фаъолон истифода мешуданд.

Қобили зикр аст, ки бевосита қабл аз шуруи Ҷанги Якуми Ҷаҳон сохторҳои террористӣ, ки дар қаламрави Русия амал мекарданд, инҳо ҳизби сотсиалистӣ-революционӣ, миллатгароӣ поляк ва гурҷӣ гардиданд. Онҳо асосан аз ҷониби муҳолифони сиёсӣ Русия, аз қабиле Ҷопон ва Австрия дастгирии молиявӣ

меёфтанд.

28-уми июни соли 1914 Чанги Якуми Чаҳон бо тирандозии террорист Гаврила Принцип оғоз шуд, ки дар шаҳри Сараево вориси тахти Австро-Венгрия Франс Фердинандро кушт. Дар натиҷаи ин ҷанг се империя аз ҳам ҷудо шуд. Давраи байни ду ҷанги ҷаҳонии асри XX бо тағйирёбии ҷуғрофӣ ва намудҳои терроризм тавсиф карда шуд. Терроризм дар қаламрави ин ё он кишвар беш аз пеш ба дастгирии беруна алоқаманд аст.

Маҳз дар ҳамин вақт хадамоти махсуси давлатҳои манфиатдор зери дунбол ва ниқоби гурӯҳҳои алоҳидаи террористӣ баръало намоён шуданд. Дастгирии давлатии терроризм ба яке аз ҷузъҳои асосии сиёсати режимҳои таҷовузкоронаи тоталитарӣ табдил ёфта, ҷуғрофияи терроризм хеле васеъ мегардад. Дар Шарқ сарчашмаҳои терроризм ба вучуд меоянд.

Чанги Дуюми Чаҳон яке аз нуқтаҳои гардиши рушди терроризм мебошад.

Терроризм дар давраи баъдичангӣ ба як падидаи амалан глобалӣ табдил ёфта, дигаргунии сифатан навро аз сар мегузаронад. То соли 1939 ҳадафи терроризм асосан намояндагони ҳукумат, низомиён, ашхоси ҳамкор бо режим буданд, вале на мардуми осоишта. Гитлеризм, Хиросима ва Нагасаки соли 1945 (бо фармони Президенти ИМА Х.Трумэн дар натиҷаи бомбарборони атомӣ несту нобуд шудани аҳолии осоишта) муносибатро нисбат ба баҳои ҳаёти

инсон дар миқёси ҷаҳон тағйир дод.

Аз соли 1945 инҷониб яке аз абарқудратҳо ба зинаи нави терроризми давлатӣ гузашт - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ягона кишварҳои эътилофи зидди Гитлерист, ки дар давоми Чанги Дуюми Чаҳон дар қаламрави худ ҳеҷ гуна ҳисорот надидааст ва манфиатҳои аз ҳад зиёди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амалан аз азобу уқубат ва хуни халқҳои Аврупо гирифтааст. Дар ин солҳо Иттиҳоди Шӯравӣ дар роҳи пурраи ҳукмронии ҷаҳонии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико истода, душвориҳои асосии муборизаи зидди фашизмро аз сар гузаронида, дар тамоми ҷаҳон соҳиби обрӯю эътибори бузург ва дорои захираҳои бузурги табиӣ ва инсонӣ буд. Махсусан, зарфияти илмӣ ва интеллектуалии Иттиҳоди Шӯравӣ барои ба таври осоишта истифода бурдани энергияи атомӣ, ба қайҳон парвоз кардани инсон, тадқиқ намудани сарватҳои уқёнуси ҷаҳон имконият фароҳам оварда буд.

Солҳои 90-уми асри гузашта лагери сотсиалистӣ бо сукути Иттиҳоди Шӯравӣ шикаст хӯрд ва ҷанги «сард»-и ҷаҳонӣ анҷом ёфт. Интизорӣ мерафт, ки бинобар табдили олами дуқутба ба якқутба, терроризм ҳамчун тарзи муборизаи сиёсӣ барҳам мехӯрад. Аммо, гарчанде, ки фаъолияти террористони мамолики мутараққӣ заиф шуда бошад ҳам, фаъолияти террористон дар «ҷаҳони сеюм» (кишварҳои Шарқи Наздик, Колумбия, Сейлон ва ғайра), ки

бештар ба идеологияи милливу динӣ така мекарданд, инкишоф ёфт.

Тибқи хулосаи файласуф ва иқтисодчии амрикоӣ Фрэнсис Фукуяма ба ҷойи мафҳуми «охири таърих» давраи «бархӯрди тамаддунҳо» оғоз ёфт, ки бархӯрди тамаддуни ғарб ва тамаддуни ҷаҳони ислом сурат гирифт. Дар ин замина, дар тамоми кишварҳои Шарқи Наздик, Африқои Шимолӣ ва ғайра бо роҳандозии тарҳҳои алоҳида аз ҷониби давлатҳои қудратманди ҷаҳонӣ раванди сиёсишавии дин ва исломишавии сиёсат оғоз ёфт.

Гарчанде ки терроризм таърихи тӯлонӣ дошта бошад ҳам, аммо маҳз аз қарни бистум сар карда, ин зухурот бори нахуст дар таърихи башарият, дар пешбурди манфиатҳои геополитикии миллӣ, сиёсати дохилӣ ва муборизаи идеологӣ истифода шуда, хусусияти глобалӣ гирифтааст. Бахусус, давлатҳои абарқудрат, барои ноил шудан ба хостаҳои худ, яъне аз нав тақсим намудани ҷаҳон, соҳиб шудан ба сарватҳои табиӣ дигарон бесуботию нооромӣ, барангехтани зиддиятҳои мазҳабӣ, миллӣ ва инқилобҳои мухталифи дигарро тавассути гурӯҳҳо, хизбҳо, ҳалқаҳо ташкил, тарҳрезӣ ва амалӣ менамоянд.

Хусусан, баъди суқути Иттиҳоди Шӯравӣ, ҷуғрофиёи амалқарди созмонҳо ва ҳаракатҳои навбаромади диниву сиёсӣ вусъат ёфта, бархе аз онҳо дар кишварҳо ва минтақаҳои мусулмоннишини пасошӯравӣ роҳ ёфтанд. Дар

шароити мураккаби сиёсии ҷаҳон асоси сиёсишавии динро бунёдгароӣ ва исломи сиёсӣ ташкил менамояд.

Нисбат ба халқиятҳои, ки пайрави ислом мебошанд, бозигарони геополитикӣ маҳз аз ҳамин омили дин истифода мекунанд. Аниқтараш на худ дин, балки сиёсӣ намудани аҳкоми он. Бо тағйир додани ҳислатҳои трансседентӣ, он ба олоҳи бозигарони геополитикӣ мубаддал мегардад.

Аслан сесади сол қабл раванди сиёсишавии дин дар Ғарб, дар олами католикӣ ба вуқӯъ пайваста буд. Аммо Ғарб ба дарки зарурати бунёди давлатҳои миллии секулярӣ (дунявӣ), баъди барқароршавии сулҳи Вестфал ва дар асоси меъёрҳои коркарднамудаи католики ватандӯст Мартин Лютер расида буд.

Бозигарони геополитикӣ талош менамоянд, ки теъдоди ками кишварҳо аз шакли давлатдорӣ клерикалӣ дур шаванд, бахусус дар нимқураи шарқӣ – мамлакатҳои мусулмоннишин. Ҳангоми зиёд шудани таъсири ташкилотҳои динӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, дар ҳаёти сиёсӣ воқеаҳои руҳ медиханд, ки дар давлатҳои Шарқи Миёна ва Наздик ба вуқӯъ пайваста истодаанд. Дар ин замина, идеологияҳои зиёд, ба монанди ваҳобия, салафия, таҳририя, толибизм ва ғайра дар хорича сохта шуда, миёни мусулмонон ворид карда шуданд [6, 21-22].

Аз нигоҳи таърихӣ пас аз зухури дини Ислом, аллакай дар

асри VIII барои ҳифзи аркони асли ва пояи исломи ноб «Салафия» ҳамчун чараён шакл гирифта буд. Ниҳоятан, он дар давраи нав номи як чунбиши бунёдгарои динию мазҳабӣ аст, ки дар нимҷазираи Арабистон дар заминаи мазҳаби суннии ханбалӣ ва яке аз уламои ин мазҳаб Ибни Таймия (1263-1328) ва аз тарафи Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб (1703-1791) асосгузори шуда, дар ибтидо бо номи «Ваҳҳобия» шуҳрат ёфта, баъдан пайравони он барои пинҳон намудани амалҳои тундгароии худ, номи «Салафия»-ро интихоб намуданд [13, 8-9].

Дар асри XX бошад, идеяи салафиҳо аз ҷониби ихвониҳо қабул шуд [11, 70]. «Ихвон-ул-муслимин» соли 1928 аз ҷониби Ҳасан ал-Бано дар ибтидо ҳамчун созмони динӣ-ибодатӣ дар Миср таъсис ёфта, баъдан соли 1938 барномаи он хусусияти сиёсӣ гирифта, тадричан идеологияи тундрави худро ба Ховари Миёна ва дигар кишварҳои ҷаҳон паҳн намуд.

Ҳизби дигари динӣ-сиёсӣ, ки имрӯз мисли «Ихвон-ул-муслимин» дар ҷаҳони ислом паҳн шуда, хусусияти ифротгароӣ ва террористӣ дорад, ин «Ҳизб-ут-таҳрир» мебошад. Ин ҳизб соли 1952 дар асоси идеяи ихвониҳо аз ҷониби Тақиюддини Набахонӣ дар Фаластин таъсис ёфтааст [14, 451-452].

Дар асоси идеологияи ҳамин равияву созмонҳо, ки аллакай дар ислом заминаи ихтилофотро ташкил карда буданд, бозигарони геополитикӣ

ба раванди сиёсӣшавии ислом суръат бахшида, барои расидагӣ ба ҳадафҳои стратегии худ як қатор ташкилотҳои террористиро экстремистиро созмон доданд. Аз ҷумла, соли 1988 ташкилоти байналмилалӣ террористии «ал-Қоида» ҳамчун созмони бунёдгароёнаи исломӣ таъсис ёфт, ки то инҷониб дар саросари ҷаҳон амалиётҳои террористиро анҷом дода истодааст. Таъсисдиҳанда, маблағгузор ва густаришдиҳандаи он бевосита Иёлоти Муттаҳидаи Амрико буд, ки мақсади аслии он мусоидат кардан барои қаламрави Афғонистонро тарк намудани Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад.

Соли 1994 бо ибтикори кишварҳои манфиатҷӯ ва роҳбарии Мулло Саид Муҳаммад Умар аз ҳисоби тадрисдидагони муассисаҳои динии Покистон ташкилоти террористии ҳаракати «Толибон» дар Афғонистон таъсис ёфт [10, 200]. Мақсади аслии таъсиси ҳаракати «Толибон» дар Афғонистон аз сарнагун кардани ҳукумати Аҳмадшоҳи Масъуд ва Бурҳониддини Раббонӣ иборат буд. Зеро ҳукумати онҳо созгори манфиатҳои таърихӣ ва сиёсии кишварҳои ғарбӣ, инчунин шарикони минтақавӣ онҳо набуд [12, 55-56].

Дар натиҷа, соли 1996 ҳаракати «Толибон» дар Афғонистон қудрати сиёсиро ба даст овард. Мехвари асосии ақидаи ин ташкилоти террористиро маҳз идеологияи «Салафия», яъне «ҷиход» ташкил медиҳад.

Пас аз амали террористии

11-уми сентябри соли 2001 дар шаҳрҳои Нью-Йорк ва Вашингтон, ки масъулияти онро ташкилоти байналмилалии террористии «ал-Қоида» ба уҳда гирифт, нерӯҳои Амрико ва шарикони эътилофи зиддитеррористии он вориди Афғонистон шуда, ҳокимияти сиёиро аз ҳаракати «Толибон» озод намуданд. Зеро дар Афғонистон пойгоҳҳои террористии «ал-Қоида» созмон ёфта, Усома ибни Лодан низ дар қаламрави ин кишвар паноҳ мебурд.

Соли 2014 бо тарҳи махсуси кишварҳои манфиатҷӯи ғарбӣ дар асоси идеологияи «Ваҳҳобия» ва «Салафия» ташкилоти байналмилалии террористии «Давлати исломӣ» таъсис дода шуд, ки баъдан ин ташкилот қаламрави зиёди кишварҳои Сурия ва Ироқро зери тасарруфи худ қарор дод. Дар натиҷаи амалиётҳои густурдаи зиддитеррористӣ дар минтақаҳои Сурия ва Ироқ ба ин ташкилот ҳисороти калон расонида шуда, ҳайати ҷангиёни он низ кам шуд. Роҳбари кунунии ТБТ «Давлати исломӣ» Амир Муҳаммад Саид ал-Салбӣ ал-Мавла буда, то ҳол дар вилоятҳои алоҳидаи Сурия ва Ироқ ин ташкилот фаъолият дорад. Ҳалқаҳои хуфтаи он то ҳол дар Афғонистон, Яман, Малӣ, Миср, Либия, Туркия, Индонезия ва ғайраҳо фаъолият дошта, мунтазам силсилаамалҳои террористиро дар ҳудуди кишварҳои гуногун анҷом дода, аз зухури худ хушдор медиҳанд. Ҷунонҷӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи

ғайринавбатии Шӯрои амнияти дастачамъии Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастачамъӣ (СААД), ки 10-уми январӣ соли 2022 тариқи онлайнӣ баргузор шуд, суҳанронӣ карда, оид ба мавҷудияти ҳалқаҳои хуфтаи терроризми байналмилалӣ, экстремизм ва радикализм дар давлатҳои узви СААД хабар доданд.

Дар заминаи сиёсикунони дини ислом дар баробари созмонҳои зикршуда боз ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати ислом» (солҳои 90-уми асри гузашта), «Ҳаракати исломии Ўзбекистон» (соли 1996), «Ҷамоати Ансоруллоҳ» (охирҳои соли 2006 ва аввалҳои соли 2007) ва ғайраҳо созмон ёфта, зери дастури хоҷагони худ то ҳол ба содир намудани амалҳои мудҳишу даҳшатбори террористӣ машғул мебошанд. Махсусан, ташкилоти террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати ислом» бо дастуру пуштибонӣ ва маблағгузори хоҷагони хориҷии худ солҳои 90-уми асри гузашта ҷанги таҳмили шаҳрвандиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ карда, ба як қатор амалҳои мудҳиши террористӣ, аз қабилӣ куштори арбобони шинохтаи давлатӣ ва олимони муаррифиқунандаи миллат даст зада, ҳисороти калони иқтисодию ҷонӣ ва маънавӣ ба миллати тоҷик расонидааст.

Дар иртибот ба ин раванд, моҳи сентябри соли 2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба «Рӯзи дониш»

чунин қайд намуданд: «Даҳсолаҳои охир баъзе доираҳои манфиатҷӯй исломро ҳамчун омили муборизаи сиёсӣ истифода карда, боиси бадномии дини ислом ва мардуми мусулмон шуда истодаанд. Мо чунин кӯшишҳои сиёсисозии дини мубини исломро ҳамеша маҳкум мекунем ва бар зидди хурофот ва таассуби динӣ мубориза мекорем».

Пас аз хуручи нерӯҳои Амрико ва шарикони ӯ, моҳи августи соли 2021 ҳаракати «Толибон» дубора қудрати сиёсиро дар Афғонистон ба даст овард. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва муттаҳидонаш баъди хуруҷ аз Афғонистон ба ҳаракати «Толибон» ба маблағи беш аз 85 миллиард доллари амрикоӣ техникаи муосири ҳарбӣ ва силоҳу муҳиммоти ҷангӣ боқӣ монданд, ки яке аз роҳҳои мусаллаҳ намудани ин ташкилот ва баланд бардоштани иқтидори ҷангии он маҳсуб меёбад. Имрӯз талошу кӯшишҳои бесобиқаи ҳаракати «Толибон» ва пушбонҳои онҳо ба он нигаронида шудааст, ҳукумати онҳо аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ расман шинохта шавад.

Ҳамин тавр, дар шароити кунунӣ ду омил бештар ба густариши терроризми муосир мусоидат карда истодаанд, ки ниҳоят хатарзо ва нигаронкунанда мебошанд. Ин, пеш аз ҳама, бо ба даст овардани қудрати сиёсии ҳаракати «Толибон» дар Афғонистон марҳилаи расмишавии терроризми муосир оғоз шудааст, ки эҳтимол ба фаъол гардидани дигар ташкилотҳои террористию экстремистӣ («Салафия»,

«Ҷамоати таблиғ», «Ансоруллоҳ», «Ҳаракати Исломии Ўзбекистон» ва ғайра) мусоидат намояд. Дигар омил – дастрасӣ пайдо кардани ташкилотҳои террористию экстремистӣ ба технологияи муосир, яъне дар тарғибу ташвиқи ғояҳои ифротиву террористӣ, даъват ва ҷалби шаҳрвандон ба сафи ин ташкилотҳо, омода намудани амалҳои террористӣ, инчунин маблағгузориҳои онҳо васеъ истифода гардидани шабакаҳои интернетӣ мебошад. Дар ин бора Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд кардаанд: «Созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғарзнокӣ сарчашмаҳои динӣ дар мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳ ғояҳои тундгароиро ҷой карда, онҳоро ба қатлу куштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои гуногун ташвиқ менамоянд» [2].

Воқеан, таҷриба исбот менамояд, ки бештар аз 80% ҷавонони гумроҳи ба ташкилоти байналмилалӣ террористии «Давлати исломӣ» гарамида, дар амалиётҳои ҷангии Ироқу Сурия иштироккарда маҳз бо истифода аз шабакаҳои интернетӣ ҷалб карда шудаанд.

Ин равандҳо дар доираи манфиатҳо сурат мегиранд, ки ҷанбаи асосии онҳоро талаботи иқтисодӣ ташкил медиҳад. Дар бозихҳои геополитикӣ, кишварҳои

манфиатдор маблағхоеро харч мекунанд, ки аз ҳисоби идоракукунии миллатҳо дар минтақаҳои мавриди назар пурра чуброн мегарданд. Табиист, ки дар чунин ҳолатҳо тарафи маблағгузор ташаккулёбии идея, назария,

чаҳонбинӣ ва дидгоҳи барояшон заруриро фармоиш медиҳад. Ҳамин тариқ, амалҳои тақозо мешаванд, ки ба таври кулӣ ба манфиатҳои амнияти милли ва фарҳанги милли муҳолиф бошанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016, с.5-7;
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2019;
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021с.;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» таҳти №1808 аз 23-юми декабри соли 2021;
5. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017, моддаи №179, с.125;
6. «Идеология ва манфиати милли», Ятимов С.С., 2015, с. 21-22;
7. Тоҷикон, Б. Фафуров, 2020, с. 114;
8. Терроризм и проблемы безопасности в современном мире, Бутков П.П., 2004, с.7;
9. «Проблема терроризма, религиозного экстремизма и пути их преодоления», Д. Назиров, 2018, с.14-15;
10. «Муқолаҳои давлат ва дин дар Тоҷикистон», Ализода Б.П., Абдуҳолиқов А.М., Искандаров Қ.И., Ниёзов А.С., Нуриддинов Ҳ., 2010, с.173, с.200;
11. «Асосҳои умумии муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ҳафиззода Ш., Юсуфзода А., 2020, с. 70;
12. «Хатари тафаккури ифротӣ ва гурӯҳҳои ифротгарои динӣ дар чист?», Х. Олиқназар, А. Раҳнамо, 2018, с. 55-56;
13. «Салафияи ифротӣ: моҳият ва таҳдиду хатарҳои он», Нурулҳақов Қ., 2018, с. 8-9;
14. «Диншиносӣ», Саидов Н., Аҳмадов С., Нурулҳақов Қ., Назаров Р., 2019, с. 451-452;
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷилди 2, 2015, с.326.

**НЕОЛИБЕРАЛИЗМ, ИСЛОМГАРОЌИ ВА ФОҶИАИ ИНСОН ДАР
МОҶАРОҶОИ СИЁСИИ КИШВАРҶОИ ШАРҚИ МИЁНА**

**НЕОЛИБЕРАЛИЗМ, ИСЛАМИЗАЦИЯ И ТРАГЕДИЯ ЧЕЛОВЕКА В
ПРОСТРАНСТВЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В СТРАНАХ
СРЕДНЕГО ВОСТОКА**

**NEOLIBERALISM, ISLAMIZATION AND HUMAN TRAGEDY IN THE
SPACE OF POLITICAL CONFLICTS IN THE COUNTRIES OF
THE MIDDLE EAST**

АМИНОВ Ф.А.

Aminov F.A.

Мудирӣ кафедраи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои фалсафа, дотсент. E-mail: Faizali/Aminov58@mail.ru

Заведующий кафедры философии Таджикского национального университета, кандидат философских наук, доцент. E-mail: Faizali/Aminov58@mail.ru

Head of the Department of Philosophy, Tajik National University, Candidate of Philosophical Sciences, docent. E-mail: Faizali/Aminov58@mail.ru

Наимов Н.А.

Naimov N.A.

Унвонҷӯи кафедраи онтология ва назарияи маърифати факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соискатель кафедры онтологии и теории познания факультета философии Таджикского национального университета

Applicant of the Department of Ontology and Theory of Knowledge, Faculty of Philosophy of Tajik National University

Ихтисоси илмӣ: 09.00.11 – Фалсафаи иҷтимоӣ.

Научная специальность: 09.00.11 - Социальная философия.

Scientific specialty: 09.00.11 – social philosophy

Аннотатсия: Дар мақола неолиберализм ва сиёсишавии ислом зимни тағйиротҳои куллии тамаддуни инсонӣ таҳлил мегардад. Хусусиятҳои ғабӯлияти амалии ислом ҳамчун дини давлатӣ дар Афғонистон ва Покистон баррасӣ мегардад. Муаллифон итминон доранд, ки маърифати ҷомеаҳои муосири исломӣ бе ба инобат гирифтани исломизм, ҳамзамон ҳам идеология, муҳити фарҳангӣ, усули амал ва тарзи ҳаёт тасаввурнопазир аст. Вусъат ёфтани ҷаҳонишавии минтақавии идеологияи ваҳхобия дар доираи дастгирии молиявии низомҳои монархии пурқудрат ва инкишофёфтаи

арабӣ таъкид мегардад. Муаллифон зикр мекунанд, ки муноқишаҳои байни этносоҳо, душманӣ миёни ақвоми гуногуназҳоб ва омилҳои зиёди дигари мочарои Афғонистонро қувват мебахшад. Андеша пеш гузошта мешавад, ки бо омадани дуҷумбораи худ мехоҳанд Толиби мусбӣ ба намоиш гузоранд. Кори аввалине, ки онҳо анҷом доданд, ба таври оперативӣ дастгир намудани ҷинойткорон буд ва ваъда доданд, ки аз паси онҳое, ки аз номи «Толибон» бедодгарӣ мекунанд, саҳт назорат мебаранд. Муаллифон итминондоранд, ки ба сари ҳокимият омадани «Толибон» ҳодисаи ғайри интизор набуд. Авҷ гирифтани коррупсия дар сафҳои амалдорони афғон, паҳн шудани гирифтории ҷавонони ба афғон, хатарҳои ҳар лаҳза ба гирдоби амалҳои террористӣ мондан, нобоварӣ ба оянда ва омилҳои зиёди дигар ҳукумати пештараи Афғонистонро аз дастгирии қишрҳои васеи ҷомеа маҳрум сохта буд.

Калидвожаҳо: неолиберализм, глобализатсия, исломгарӣ, «пуштунвалай», ваҳоббия, ҳуқуқи башар, ғочии афғон, ҳаракати «Толибон», афғон, «интернатионализми исломӣ».

Аннотация: В статье анализируются неолиберализм и политизация ислама в русле всеобъемлющих преобразований мировой цивилизации. Рассматриваются особенности функционирования ислама как государственной религии в Афганистане и Пакистане. Авторы уверены в том, что понять современные исламские общества без учета влияния исламизма как одновременно идеологии, культурной среды, образа действий и образа жизни, невозможно. Подчеркивается усиление региональной глобализации исламской ваххабитской идеологии в рамках финансовой поддержки арабских стран. Авторы считают, что межэтнические распри, межплеменная вражда и многие внешнеполитические факторы усиливают внутри афганский конфликт.

Выдвигается мысль о том, что «Талибан» своим «вторым пришествием» старается показать себя с наилучшей стороны. Первым делом талибы оперативно арестовали злоумышленников и пообещали следить за тем, чтобы никто не творил бесчинства от их имени. Авторы убеждены в том, что приход к власти талибов не был неожиданным. Разгул коррупции в рядах афганских чиновников, распространение наркозависимости среди подростков и молодых афганцев, тотальное обнищание людей, угроза в любой момент попасть под террористические акты, неуверенность в завтрашнем дне и многие другие факторы лишили прежнюю афганскую власть поддержки широких слоев афганского общества.

Ключевые слова: неолиберализм, глобализация, исламизация, «пуштунвалай», ваххабизм, права человека, трагедия афганцев, движение «Талибан», героин, «исламский интернатионализм».

Annotation: The article analyzes neo-liberalism and the politicization of Islam in line with the comprehensive transformations of world civilization. The features of the functioning of Islam as a state religion in Afghanistan and Pakistan are con-

sidered. The authors are sure that it is impossible to understand modern Islamic societies without taking into account the influence of Islamism as both an ideology, a cultural environment, a mode of action and a way of life. The strengthening of the regional globalization of the Islamic Wahhabi ideology is emphasized as part of the financial support of strong and developed Arab monarchical systems. The authors believe that inter-ethnic strife, inter-tribal hostility and many foreign policy factors intensify the Afghan conflict within. The idea is put forward that the Taliban is trying to show its best side with its «second coming». First of all, the Taliban quickly arrested the perpetrators and promised to ensure that no one committed atrocities on their behalf. The authors are convinced that the coming to power of the Taliban was not unexpected. Rampant corruption in the ranks of Afghan officials, the spread of drug addiction among adolescents and young Afghans, the total impoverishment of people, the threat of terrorist attacks at any moment, uncertainty about the future, and many other factors have deprived the former Afghan government of the support of wide sections of Afghan society.

Key words: neoliberalism, globalization, Islamization, Pashtunvalai, Wahhabism, human rights, Afghan tragedy, Taliban movement, heroin, «Islamic internationalism».

Чаҳон дар марҳилаи тағйиротҳои бузурги геополитикӣ қарор дошта, раванди бошиддати глобализатсия нуқоти дуртарини сайёраро низ ба коми худ мекашад. Халқҳои гуногуни Шарқи Наздику Миёна ба гирдоби тағйиротҳои бемисл ворид шуда, мундариҷаи ҳастии анъанавиашон дигаргун мешавад. Ҷомеаи технологӣ ба суръати баланд пойдевори ҷомеаҳои анъанавиро раҳна намуда, муҳити ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангии кишварҳоро ба маҷрои пуртуғёни зухуротҳои нотинҷу ноором тела медиҳад. Анъаная арзишҳои ҳазорсолаҳо устуворбудаи ҷомеаҳои анъанавӣ дар муддати на чандон тӯлоние, ба сахнаи пурталотуми зиддият бо шаклу усулҳои ноошно фарҳангҳои бегона рӯ ба рӯ мешаванд. Баъди аз байн рафтани низоми иқтисодию сиёсии сотсиализм дар кишварҳои

пасошӯравии Осиёи Марказӣ холигии идеявӣ, касод шудани иқтисодиёт, хароб шудани бозори истеъмолӣ ва муҳочирати маҷбурии минтақавию ҷаҳонӣ сурат гирифт. Ин ҳолати парешонӣ барои вусъат ёфтани барномаҳои глобалие, ки маблағгузорони он хазинаҳои бузурги молиявӣ ҷаҳонӣ буданд, роҳ кушод. Акнун корпоратсияҳои монополии молиявӣ, саноатӣ ҳарбӣ дар заминаи барномаҳои неолибералӣ ба ин кишварҳо, ба бозори холимондаи ҷаҳонӣ сар дароварданро оғоз карданд. Неолиберализм кӯшиш кард, пеш аз ҳама дастовардҳои иҷтимоии сотсиализмро нест карда, таҳкурсии ҷомеаи гуманистӣ пештар бунёдшударо нобуд кунад. Бо баҳонаи ба майдони рақобат ворид соختани корхонаҳои миллӣ асосан нест кардани онҳо ба нақша гирифта шуд. Ҳадафи назарияи неолиберализм ҳамон ҳадафҳои

колониалию экспансионии компанияҳои британию ҳоландии «Ост-Индия» аст, ки дар охири асри 18 ва аввали асри 19 даҳҳо миллион аҳолии Банғоларо (асосан косибону пешоваронро) ба коми марг кашонид. Паҳншавии умумичаҳонии бозори озод, ворид шудани он ба ҳама соҳаҳои ҳаёт ва чаҳонишавии иқтисодиёти миллии кишварҳо дар нақшаи аввали сиёсати неолиберализм аст. Концепсияи иҷтимоии неолиберализм ба ҳама робитаҳои ҷамъиятӣ алоқаманд буда, ҳар инсон қабл аз ҳама ҳамчун соҳибқоре тавсиф мешавад, ки ӯ бояд ҳаёти фардии худро чун корхонаи тиҷоратӣ ва ҳармуомилаи инсонияшро чун аҳдномаи хариду фурӯш баҳогузори кунад. Ҳатто робитаҳои оилавӣ хешутаборӣ низ чун рақобати тиҷоратӣ бозорӣ фаҳмида шавад. Минтақаҳои аз ҳама дардосо, озордидаю таҳқиқкашидаи сайёра минтақаи кишварҳои Шарқи Наздику Миёна ва Осиёи Марказӣ аст, ки захираҳои бузурги табиӣ, канданиҳои ғойданок ва неруи зиёди одамии он объекти истифодабарии қудратҳои бузурги чаҳонӣ буданд ҳаст. Абарқудратҳо бо истифода аз имкониятҳои номаҳдуди молиявишон ин кишварҳоро ба гирдоби таҳлукаовари «соҳаи таъсирашон» кашида, истифодаи марзу буми ин кишварҳоро роҳи муфид, усули ҷолиби ҳисобу китоб кардан бо рақибони стратегӣ ва душманони одатиашон-дардоираи ихтилофҳои геополитикиашон, дарёфтанд.

Ҳамин тавр, глобализатсия раванди чаҳонишавии ҷомеаи технологияи аврупоӣю америкӣю аст, ки сарҳади анъанаю арзишҳои миллату халқҳоро шикаста, ба рӯзгори мардумон, ба фаъолияти рӯзмарраи одамони тамоми сайёра идеологияи неолиберализмро паҳн сохт месозад. Ин сиёсат ҳанӯз сесад сол пештар шуруъ шуда, инқилоби якуми технологияи асрҳои XVII-XVIII экспансияи аврупоӣро ба кишварҳои Осиёю Африка оғоз бахшидааст. Неруи силоҳи оташфишон ва муфид будани маҳсулоти саноатӣ мақоми кишварҳои технологиро дар олам боло бардошт. Ҷомеаи анъанавӣ ва низоми асримиёнагии идоракунии кишварҳои Осиёю Африка тадричан дар баробари пешрафту тараққиёти технологияи аврупоӣ сар афканданд ва сохти мустамликавии барпонамудаи Британияи Кабир, Франция, Португалияю Испания ва ғ. дар муддати тақрибан 300 сол истисмори инсонии осӣёгӣю африқоӣро ривоч доданд. Дар оғози қарни XX марҳилаи бедорӣи миллии ин минтақаҳои олам оғоз шуд ва нимаи дуюми асри XX аксари кишварҳои Осиё аз истисмори мустамликавӣ наҷот ёфтанд. Аммо раванди глобализатсия манъ нашуд, балки баръакс, дар заминаи ихтироӣи технологияи мошинӣ, иттилоотӣ ва истеҳсоли навҳои нави силоҳ бо суръати нав, авҷ гирифт. Глобализатсия кишварҳои мусулмониро комилан фаро гирифт ва ҳатто дар доираи минтақаи

таъсири идеологияи исломӣ шакли нави глобализатсия – глобализатсияи идеологии исломӣ ба таври васеъ паҳн шуд. Тағйиротҳои бузурги глобалӣ ба кишварҳои хурду бузурги исломӣ таъсир расонда, симои ҳаёти моддию маънавии онро тағйир дод. Дар сахнаи муносибатҳои байналхалқӣ – марҳилаи қувват гирифтани алоқаи байни кишварҳои абарқудрати исломӣ ва кишварҳои канорӣ, хусусан кишварҳои навистиклолётта оғоз шуд [8, 255]. Дар раванди авҷ гирифтани робитаи байни минтақаҳои гуногуни олам истифодаи воситаҳои навтарини иттилоотӣ: телевизион, интернет ва ғ. нақши муҳим бозид. Бо кашф шудани захираҳои бепоёни неруҳои энергетикӣ (нефту газ) дар ҳудуди кишварҳои мусулмонии араб, ҳамзамон, захираҳои бузурги молиявӣ пайдо шуданд. Ин захираҳои молиявӣ имконияти экспансияи идеологияи расмӣ ин кишварҳоро ба дигар минтақаҳои олам, ба вучуд овард. Дар дохили глобализатсияи умумичаҳонии ҷомеаи технологӣ, глобализатсияи дигар – паҳн шудани идеологияи динии як қатор давлатҳои исломӣ оғоз гардид. Самтҳои назарраси экспансияи идеологии исломӣ паҳн сохтани таълимоти «вахобия» аз як тараф ва ривҷ додани таъсири ғайрирасмӣ аз тарафи дигар аст. Ба маҷрои ҳамин паҳншавии идеологияҳои бегона, доираҳои қудратманди Ғарбу Шарқ боз ҳаракату ҷунбишҳои тақфирӣ, ғайрисуннатӣ ва ҳатто террористию

экстремистиро ворид сохтанд. Аммо самти намоёни таблиғоту паҳнсозии афкори ортодоксалӣ паҳн сохтани идеологияи «вахобия» аст, ки имрӯзҳо мушкилоти идеявӣ равшанро дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ, Афғонистон ва Покистон ба бор овардааст. Ҳанӯз дар асри XVIII равияи «вахобия», ки як таассур ва як муқобилият ба муқобили исломи анъанавӣ буд, дар мубориза ба муқобили Туркияи Усмонӣ нақш бозид ва ба идеологияи давлати навташқили Арабистони Саудӣ табдил ёфт. Идеологияи «вахобия» парастии ҳама чизро, ки инсон эҷод кардааст, қатъиян манъ мекунад, аз қабилҳои гирди мазору қабр гаштан, санги «муқаддас»-ро бӯсидан, ҳатто парастии оромгоҳи пайғамбар, инчунин суруду мусиқию шодию тарабро... Пайравони ваҳобия соли 1801 Маккаро ишғол намуда, масҷид ва минбарро вайрон сохта, баъди забти Мадина оромгоҳи пайғамбарро низ вайрон мекунанд [1]. Идеологияи ваҳобия як навъ «протестантизм»-и мусулмонӣ буд, аммо протестантизми масеҳӣ [2, 656]. ба пешрафт хидмат карда бошад, ваҳобия ба асри VII, ба замони хулафои рошидин баргаштанро таъкид мекунад. Ин равияи динӣ ҳамчун ливои идеологӣ барои ташкилшавии Арабистони Саудӣ хидмат карда, баъдҳо аз ҷониби роҳбарияти он пурра дастгирӣ меёбад. Ҳанӯз соли 1926 Ибни Сауд конгресси исломиро дар Макка даъват намуда, тамоми мусулмонони оламро ба сӯйи

этиқоди «ваҳобия», ки «дур аз ширк ва покиза аз торикии имон» аст, даъват намуд. Дар кишварҳои Шарқи Миёна, ки шартан Эрон, Афғонистон ва Покистон ба он дохил мешавад, таърихан ислом дини ҳукмрон ва идеологияи расмӣ давлатӣ маҳсуб мешуд. Камтарин чаплавӣ аз идеологияи динӣ ва тарзи зиндагии исломӣ ҳокимиятдорони ин кишварҳоро ба суқутшавӣ тела меод. Аз ин рӯ, ҳар низоми давлатии устуворшуда, дафъатан шиорҳои исломиро дар ҷойи аввал мегузоштанд. Дар қонуни асосии ҳар се кишвари номгирифтаи мо Ислми дини давлатӣ эълон шудааст ва ҳама гуна меъёру санадҳои ҳуқуқӣ ҳатман бояд мутобиқи ислом бошад. Дар се конституцияе, ки дар Покистон қабул шудааст, ин нуқта дарҷ ёфтааст. Моддаи 2 Қонуни асосии Покистон Исломи дини давлатӣ эълон карда, моддаи 31-уми он давлатро вазифадор мекунад, ки барои мусулмонҳо тарзи зиндагии эҷод кунад, ки мувофиқи принсипҳои ислом бошад. Дар мактуби Имом Хумайни ба аъзои шурои экспертии таҳияи конституцияи соли 1979 гуфта шудааст, ки бояд қонуни асосӣ сад дар сад ба принсипҳои ислом мувофиқ бошад. Дар Афғонистон, ҳатто дар даврони мавҷудияти Ҷумҳурии Демократии Афғонистон, ки онро мардуми Афғонистон давлати коммунистӣ меномиданд, дини ислом дар қонуни асосии кишвар ҳамчун дини асосии заҳматкашони Афғонистон баҳогузорӣ мешавад. Дар қувват

гирифтани алоқаю робитаҳои байни кишварҳои исломӣ ба вучуд омадани ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ нақши муҳим дорад. Робитаю алоқаҳои байни давлатҳои исломӣ баъди таъсиси Созмони ҳамкориҳои исломӣ авҷ гирифта, баъди ихтирои силоҳи ҳастаии Ҳинд аксари кишварҳои исломӣ аз пайи ихтирои ин силоҳ мешаванд. Ихтирои силоҳи ҳастаиро омили муҳими қудрат ва тавоноии иттиҳоди кишварҳои мусулмонӣ дониста, Арабистони Саудӣ ва полковник Қаззофӣ барномаи ҳастаии Покистонро номаҳдуд маблағгузорӣ мекунад. Дар фазои идеологияи кишварҳои исломӣ мафҳуми «силоҳи ҳастаии мусулмонӣ» паҳн мешавад, ки онро муҳандиси покистонӣ Абдул Қодир Хон месозад. Ногуфта намонад, ки дар миёни роҳбарони сиёсии кишварҳои Шарқи Миёна, ҳатто дар миёни онҳое, ки худашон рӯҳонию диндори саҳт нестанд, бардоштани шиорҳои динӣ ва воҳима андохтан дар хусуси иҷрои амалҳои динӣ расм шудааст. Мардумпарастӣ ва адолатҷӯйиро дар татбиқи тарзи зиндагии исломӣ тасаввур мекарданд. Шиорҳои исломиро гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ, миллатпарастияю қавмгарой боло бардошта, аслан ҳадафашон на ғамхорӣ дар бораи Ислми, балки ба воситаи истифодаи исломгарой ҳимоя намудани манобеи гурӯҳиашон буд. Дар Афғонистони демократӣ дар замони роҳбарии Бабрак Кормал ва доктор Начибулло моҳи рамазон агар ягон рӯзахурро пайдо мекарданд, бо

воҳимаи зиёд ҷазо медоданд, то ки диндорӣ худро ба намоиш гузоранд. Ҳамин тавр, ҳар як раҳбари Покистон низ мекушид худро дар миёни оммаи эътиқодманд, шухратманд созад. Шиори президенти чаҳорум ва сарвазири даҳуми Покистон Зулфиқор Алӣ Бхутто чунин буд: «Исломи – дин, демократия сиёсат ва сотсиализм низоми иқтисодии мост». Зиёулҳақ бошад баъд аз сарнагун намудан ва ҷисман нобуд кардани Бхутто ба хоҷири маҳбубияти исломгароёни ашаддиро пайдо намудан, ҳизби ирғичӣ, экстремистӣ ва ҳатто террористӣ – ҳизби манъшудаи «Ҷамоати исломӣ»-ро ба сиёсат ворид сохт. Солҳои аввали истиқлолият дар Покистон 53 мактаби динӣ, ҳоло бошад, 40000 мактаби динӣ амал мекунад. Ҳамин тавр, манзараи идеологии се кишвари Шарқи Миёна тақрибан якранг буда, сирф ҳадафҳои сиёсӣ ва барномаҳои стратегии онҳо фарқ мекунад. Ҷаҳонишавии идеологияи расмии Арабистони Саудӣ баъд аз пайдо шудани неруи зиёди молиявии ин кишвар аз ҷониби Иёлоти Муттаҳиди Амрико низ дастгирӣ меёбад. Дар муқобили Иттиҳоди Шӯравӣ ва Эрон беҳтарин усули мубориза аз ҷониби ИМА истифодаи омилҳои исломӣ буд. Истифодаи омилҳои исломӣ, яъне бо роҳи масрафу хароҷоти кам раҳнамоӣ намудани издиҳомии мутаассиб дар ҷодаи татбиқи ҳадафҳои геополитикӣ. Ба фазои мафкуравии Афғонистон ва Покистон Арабистони Саудӣ,

кишваре, ки имкониятҳои бузурги молиявӣ дорад, ворид мешавад...

Ҷоғираи мардуми Афғонистон ҳанӯз дар қарни XIX, бо доир шудани ду ҷанги таҳмили – ҷанги англису афғон (1778-1780) ва ҷанги дуҷуми англису афғон (1838-1842) оғоз шуда буд. Дар ҷанги аввал нерӯҳои ҳарбии Британияи Кабир шикаст хӯрданд, аммо ин пирӯзӣ ба мардуми Афғонистон талафоти зиёди ҷонӣ овард. Тамоми қисмати ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии Пуштунистон ба ихтиёри Империяи Британия гузашт. Натиҷаи ҷанги дуҷум он аст, ки ҳудуди Афғонистон аз ҳисоби вилоятҳои Шимол – вилоятҳои ғайрипуштунӣ васеъ гашт ва ба қавле доираҳои шикастхӯрдаи ашрофони пуштунӣ қасоси шикастро дар ҷанги Англия аз Шимол гирифтанд. Он чоро пурра тасарруф карда, ҳама гуна озодии инсонӣ ғайрипуштунро маҳдуд ва фаъолияти тоҷикону ўзбекон, ҳазораю туркманҳоро дар низоми идории сиёсии Афғонистон маҳдуд намуданд. Нимаи дуҷуми асри XIX ва ҳафтад соли асри XX дар тамоми вилояти ғайрипуштун маъмури – аз улусволу алоқадор, қумондони Сорандой (милитсия) сар карда, то шоҳрволу воли намояндаи қавми пуштун буд. Кишвари ақибмондаи аграрӣ чун Афғонистон солҳои 50-60-уми қарни гузашта ба гирдоби таъсироти тағйироти бузурги ҷаҳонӣ фаро гирифта шуда, ба қавле «бедории миллии» Афғонистон, вобаста ба гуногунии халқу ақвом ба шаклҳои гуногун сурат мегирад. Акнун рӯҳонӣ меҳаҷад

афкори мустаҳками диндорӣ бисозад, равшанфикр меҳоҳад роҳи Фаронса, Иттиҳоди Шӯравӣ ва ӯ Чинро пайравӣ намояд. Охири солҳои 50-60-уми асри ХХ аввалин созмони сиёсии исломӣ дар Кобул ташкил мешавад. Ин созмон «Ҷавонони мусулмон» ном дошта, таҳти сарвари профессорӣ илоҳиётшинос Ғулом Муҳаммад Ниёзӣ фаъолият мекунад. Тоҷикони Бадахшону Бағлону Парвон дар Кобул созмони «Ситами Миллӣ»-ро бо сарвари Тоҳири Бадахшӣ эҷод карданд. Сайдалии Сухандон гурӯҳи маоистӣ эҷод мекунад. Дар пайравӣ аз Иттиҳоди Шӯравӣ Ҷизби Халқӣ-Демократии Афғонистон ташкил мегардад. Аммо дар таркиби ҳар созмону ҳизбе, ки ташкил мешуд, афкори духелагии халқи Афғонистон нақши худро мегузошт. Ҷавонони зодаи Кобул, ки аксаран даризабон будаю манофеи қишрҳои бедортарро, аз қабилӣ равшанфикрон, миёнаҳолон, ходимони фарҳанг ва ғ. ҳимоя мекарданд, ба сӯи Бабрак Кормал майл намуда, гурӯҳи «Парчам»-ро сохтанд.

Ҷарбиён, зодагони қавми деҳотӣ пуштун, ҳимоятгарони қишрҳои зироаткор ва ғ. ба сӯи Нурмуҳаммад Таракӣ майл карда, гурӯҳи «Халқ»-ро созмон доданд. Ҷарчанд ки дар ҷараёни таблиғи ормонҳои ҳизб ҳар касеро метавонистанд, ба гурӯҳи хеш ҷалб мекарданд. Чун Ҷизби Халқӣ-Демократии Афғонистон худро ҳизби заҳматкашон (ё пролетарҳо) муаррифӣ мекард, намояндагони ҳарду шоҳаи ҳизб кӯшиш

мекарданд интернационализмро аққалан рӯякӣ ҳам бошад, риоя кунанд. Аз ин рӯ, фарқиятҳои зиёди табақотӣ ва миллатгарой дар ҳизб камтар мушоҳида мешуд. Ҳатто дар вилояти Бадахшон ҳам намояндаи фирқаи «халқӣ» буданд. Пеш аз инқилоб ин ду гурӯҳ муттаҳид шуда, ба ҳайси Муншии (Раиси) умумии ҳизб Нурмуҳаммад Таракиро интихоб карданд, вале зиддияти дохилиҳизбии онҳо боқӣ монд. Баъд аз ба даст овардани ҳокимият, соли 1977 ба раёсати ХХДА хатмкардаи Донишгоҳи Колумбияи ИМА Ҳафизулло Амин ворид мешавад. Зодаи Пағмон, фарзанди мудирӣ зиндони Пағмон чун азияту шиканҷаи зиндонӣ ноилҷоро дида буд, хорию зорӣ одамони азпойафтада ӯро ба раҳму шафқат нею, ба маҷрои шавқу лаззат телла меод. ӯ ҳокимият мехост. Ба ҳамин хотир ба ХХДА аъзо шуда, ҳадафҳои ба нақша кашидаашро амалӣ кардан мехост. Дар андешаи ӯ мафкураи пуштунвалай хело қоим ҷой шуда буд. Кор ба ҳаде расида буд, ки соли 1968 ӯро аз узвияти ҳизб ба хотири андешаи «фашистӣ» доштаниш, ба сатҳи довталаби ҳизб (кандидат) пойин карданд. Орзу дошт, ки дар Афғонистон «диктатураи пролетариат»-ро ҷорӣ карда, тамоми душманони инқилобро нест намояд. Дар барномаи ӯ нест кардани рӯҳониёни маълуму машҳур, заминдорони калон, аъзои гурӯҳи «Парчам» ва даҳҳо ҳазор одамони эътирозгаро буд. Фоҷиаи бузурги Афғонистон аз замони ӯ оғоз мешавад. Ҷизби халқӣ-демократии

Афғонистон бо ташаббуси Таракӣ ва Амин ислоҳоти замин гузаронид. Заминдорони калону миёнаҳол манбаи даромадашонро аз даст дода, соли 1978 300 ҳазор ходимони дин, ки аз ҳисоби заминдорон мезистанд, аз даромад маҳрум шуданд. Қаноти «Халқ» – ҲХДА эътирози ходимони динро қабул накарда, онҳоро душмани давлат эълон кард. Бо амри Ҳафизулло Амин намояндагони шинохтаи динии ақвому авлодҳои исломӣ, ҷамъан 117 рӯҳонии шинохтаи Афғонистон кушта шуд [13, 139]. Моҳи январи соли 1979 пайвандони Сибғатуллои Мучаддадӣ – пири тариқати нақшбандия кушта шуд. Хонадони Пир Саид Аҳмад Гелонӣ – раҳбари тариқати «қодирия» ба Покистон ҳиҷрат кард. Инсонҳое, ки давлатмARDони аввалаи Афғонистонро муаррифӣ мекарданд, аксаран ба пинҳонкорӣ гузашта ё ба муҳочират рафтанд. Сарварони ақвоми Ҷадранро (аз улусволии Воze-Ҷадран, вилояти Гардез) ба Кобул даъват карда, онҳоро бераҳмона қатл мекунад. Баъдҳо сарвари қабилаи Ҷадран Ҷаллолудини Ҳоққонӣ ва писаронаш ҳалқаи нерӯманди террористиро ташкил мекунад, ки то имрӯз дар чанубу шарқи Афғонистон таъсири зиёд дорад. Ин бераҳмиҳои Амин заминаи иҷтимоии муҳолифини Инқилоби Саврро афзоиш дод. Ҳар касе метавонист, Афғонистонро тарк мекард. ИМА ва Арабистони Саудӣ аз фурсат хело хуб истифода бурданд: ИМА ба хоҳири заиф сохтани Шӯравӣ ва Арабистони

Саудӣ барои вусъат додани таъсираш ба кишварҳои исломӣ – бо истифода аз дин ва паҳн сохтани ваҳобия.

Баъд аз марҳилаи дуҷуми Инқилоби Савр-шаши ҷаддӣ (25 декабри соли 1979) Ҷумҳурии Демократии Афғонистон бо ташаббуси Бабрак Кормал кӯшиш кард бо рӯҳониён, сарварони равияҳои гуногуни исломӣ созиш кунад, вале дастгоҳи мубориза ба муқобили «куффор» аллакай ба ҳаракат оғоз намуда буд. Маблағгузори Арабистони Саудӣ ва ИМА боиси ташкил шудани Иттиҳоди ҳафтгона дар Покистон шуд, ки роҳбарони он ҳамагӣ дар шоҳидии элитаи исломии Афғонистону Покистон ба «Қуръон» қасам ёд карданд, ки Афғонистонро аз «ишғолгарон» озод карда, ҳукумати исломӣ барпо мекунад. Аз тарафи дигар, дар Афғонистон низ аз ҷониби ҳукумат нисбати ҳалқаҳои исломӣ мубориза вусъат ёфт. Донишгоҳи политехникии Кобул соли 1983 мавриди ҳамла қарор гирифт, даҳҳо имому шайхҳо террор мешуданд [8, 179]. Фоҷиаи Афғонистон қувват гирифта, мардумони одӣ дар байни обу оташ қарор мегиранд. Шабона бо муҳолифини ҳукумат ва рӯзона бо намояндагони ҳукумат созиш карда, ба хоҳири ҳифзи хонавода, тифлакону ошёнашон ҳар усулро, ки лоиқ мебуданд, истифода мекарданд.

Ҳанӯз солҳои ҳузури нерӯҳои Шӯравӣ дар Афғонистон зархаридҳо аз кишварҳои арабӣ ба Афғонистон омада,

ба қавле дар «чиходи исломӣ» иштирок мекарданд. Дар миёни «чанговарони зархариди исломии Афғонистон» 5000 араби саудӣ, 3000 яманӣ, 2800 алҷазоирӣ, 200 мисрӣ, 400 тунисӣ, 370 ироқӣ, 200 либиёгӣ ва ғ. ҳамчун «ветерани чанг» махсуб мешаванд [7, 164-174]. Ҳамин ветеранҳои чанги Афғонистон паҳнкунандагони таълимоти ваҳобияю салафия ва бунёдгузори «ал-Қоида», баъдҳо созмондихандагони «ДИИШ» шуданд. Набояд фаромуш кард, ки созмону ҳаракатҳои аввалаи исломии Афғонистон чун Чамбияти исломии Афғонистон (гурӯҳи Бурхониддини Раббонӣ), Ҳизби исломии Афғонистон (Гулбиддин Ҳикматёр), Чунбиши инқилоби исломии Афғонистон (Мансур Муъзин), Ҷабҳаи миллии наҷот (М.Мир), Иттиҳоди исломии озодии Афғонистон (А. Сайёф) ҳанӯз ваҳобияро наметазирӯфтанд ва исломгароии худро дар доираи аҳкоми мазҳаби ҳанафӣ тасаввур мекарданд. Ҳанафӣ ба ғайр аз ҷаҳр аҳкоми ислом (адлияи арбаа): Қуръон, сунна, иҷмоъ, қиёс боз ду усули фикҳиро, аз қабиле раъй ва истиҳсон, пеш мегузоштанд, ки идеологияи ваҳобияро қонеъ намекард. Қобили зикр аст, ки экспансияҳои хориҷӣ (Аврупо, америкаӣ, чинӣ ва ғ.) дар бисёр ҳолатҳо таъсири идеологияи исломиро қувват бахшида, майлони исломгароии ҳокимиятҳои устуворшудаи сателитро меафзояд. Аз тарафи дигар, экспансияи баръакс, сурат гирифта, ба минтақаҳои кишварҳои ишғолгар

афкори исломӣ ва идеологияи динии халқҳои собиқ мустамлика паҳн мешавад [10]. Муҳочирати бузурги афғонҳо шуруъ мешавад. Акнун дар Ҳинду Покистон, Эрон, Туркия, Англия, Канада, Олмон ва даҳҳо кишварҳои дигар муҳочирини афғон пароканда шуда, дур аз ватан зиндагии дигар ва мушкилтареро оғоз мекунанд.

Баъд аз шикасти Ҷумҳурии Демократии Афғонистон ба сари қудрати сиёсӣ онҳое омаданд, ки Арабистони Саудӣ ва ҳатто ИМА-ро қонеъ намекард. Ҳатто баъзе роҳбарони ҳаракатҳои исломӣ душмани худро нисбати Амрико пинҳон намесоختанд. Қувваи нави бод ҷуст, ки Афғонистонро пурра соҳиб шуда, дар хизмати Арабистони Саудӣ ва ИМА қарор гирад. Ҳамин тавр, ҳаракати «Толибон» маҳз ба хотири заиф сохтани мазҳаби ҳанафӣ, ҷафрия ва исмоилия, ки дар Афғонистон ҳамчун адёни анъанавӣ буданд, бо дастгирии Арабистони Саудӣ ва маблағгузори он ташкил мешавад. Паҳншавии идеологияи ваҳобия як усули глобализатсионии исломӣ дар ҷаҳони мусулмонӣ аст. Ҳаракати «Толибон»-ро аз ҳисоби ҳазорон тифлонӣ ятиммондаи минтақаҳои ҷануби Афғонистон эҷод намуданд, то ба хотири пайравӣ аз ваҳобия ва паҳн сохтани таълимоти он фаъолият намояд. Дар шуҳратманд сохтани Толибон, онҳо бешак «ба муваффақият» ноил шуданд. Толибон – ҷавонони рӯҳияи миллатгароии пуштунвалай дошта, бо дастгирии пурзури молиявии Арабистони Саудӣ, бо истифода

аз шиорҳои мутаассибони динӣ Афғонистонро ба коми худ кашида, ҳокимияти сиёсиро ғасб карданд [12, 9].

Масъалаи дигаре, ки боиси бадбахтии Афғонистон гаштааст, побанди афюн шудани аҳолии Афғонистон аст. Ҳанӯз асрҳои XVIII-XIX сайёҳоне, ки ба Ҳинд мерафтанд, шохиди он буданд, ки дар гашишхонаҳои пурдуд одамони зиёд афюн кашида, аксари онҳо бо таъсири афюн чон медоданд. Тарси ҳаром мурдан, ҳаргиз савдои афюнро кам намекард, балки баръакс, истеъмолкунандагони ин захр меафзуд. Британиҳо тичорати афюнро зеро назорати худ гирифта, онро ба тамоми ҷаҳон паҳн сохтанд. Дар се ҷанги афғону англис Афғонистон шикаста нашуд, мардум шарофатмандона аз Ватан дифоъ карданд, вале ворид шудани афюн ба Афғонистон аҳолии онро тобеи кайфи чандлаҳзаина ва марги бешарафона гардонид. Баъд аз он ки нерӯҳои Иттиҳоди Шӯравӣ Афғонистонро тарк карданд, дар заминҳои ҳосилхезе, ки ғаллаю сабзавот парвариш мегашт, кишти кӯкнор оғоз шуд. Солҳои навадими асри XX тичорати афюн он қадар боло рафт, ки ҳатто байни деҳқонони афғон барои ҳосили баланд гирифтани мусобиқаю баҳс авҷ гирифт. Хатари побанди афюн шудани мардумро Толибон эҳсос карданд ва дар марҳилаи аввали ҳокимиятдориашон бо амри мулло Умар, парваришу истеъмоли онро, манъ сохтанд. Ҳамон замоне, ки нерӯҳои америкоӣю СААШ ба Афғонистон ворид шуданд, тамоми

фермерҳои афғон ба истехсоли афюн аз нав оғоз карданд. Акнун дар доманадаштҳои Регистони Ҳилманд, тепаҳои ҳосилхези Яфтали Шаҳри Бузург ва ғ. ҳосили пурбори кӯкнор меғундоштанд. Америкоӣҳо барои ҳар ҷириб замини қорам 700 доллар пул медоданд, ба шарте ки деҳқонон дар шохидии сарбозони америкоӣ ғарами гиёҳи кӯкнорро бисӯзонанд. Деҳқонон ғарами кӯкнорро сӯзонда, баъд аз рафтани нозирони америкоӣ баҳузур шираи кукнорро аз ғилофакҳои сӯхтаи кукнор кашида, барои савдо тайёр мекарданд. Тичорату савдои афюну ҳероин ба ҷаҳониён ва дар навбати аввал ба афғонҳо зиён овард. Дар каналу ҷӯйборҳо, паси биноҳо, зеро купруку сояи дарахтони Кобул инсонбашараҳои ақлғумкарда бӯйи тоқатнопазир ва касифию ғаждиро паҳн месозанд. Якуним миллион афғон, аксаран ҷавонон гирифтори бемории марговаранд. Ба сӯйи инсонун инсоният баргаштани онҳо дар гумон аст. Натиҷаи тичорати ҳероин, ки дар Афғонистон як грами он 5, дар Москва 30 ва дар Нью-Йорк 300 доллар аст, ба инсонии муосир гарон афтод.

Баъд аз сукути аввалаи «Толибон» Афғонистон урдуи мустаҳкаме иборат аз 300 ҳазор аскар ташкил намуд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамто надошт. Ашок Суэйн, профессори донишгоҳи Уппсал ҳайрон мондааст, ки чӣ тавр ин қадар нерӯи қавии урдуи Ашраф Ғанӣ дар муқобили «Толибон» истодагарӣ карда натавонист [14]. Баъд аз

ворид шудани неруи СААШ дар Афғонистон ҳукумате таъсис ёфт, ки тамоми ниҳодҳои он ба машинаи пурзӯри бюрократӣ ғутта заданд. Амалдорони давлатӣ мисли вакилу кумандон, улусволу алоқадор, шоҳрволу волӣ, ҳамагон зиндагии худро аз ҳисоби кумакҳои амрикоӣ беҳ сохтанд, вале мардум чун ҳамеша ба вартаи нодорию ночорӣ гирифторм буданд. Яке аз сабабҳои ба тезӣ шикаст хӯрдани урдуи 350 ҳазорнафараи Афғонистон (7 корпус, 14 бригада, 76 баталон, урдуе, ки Ғарб барои сохтану нигоҳ доштаниаш 153 миллиард доллар харҷ кардааст) дар баробари Толибон, ҳамин гуна вазъи кишвар буд. Урдуи камсаводе, ки қисмашон кукнорӣ ҳастанд, ҳарчанд экипировкаи амрикоӣ ҳам дошта бошанд, ҷанг намекунанд. Воқеан, маблағгузорию зиёди ИМА аксаран ба ҷайби амалдорони давлатӣ, хусусан хонадони раиси Ҷумҳур ва кишрҳои ба он наздик ворид мешуданд. Додарарӯси Ашраф Ғанӣ Аҷмали Аҳмадӣ (ливонӣ) раиси Афғонбанк буд ва дар ин банк маблағҳои зиёд ҳар тараф табодулу интиқол меёфтанд, аммо ба Афғонистон хизмати дурусте накарданд.

Се-ҷаҳор моҳи охир ҳукумати Ашраф Ғанӣ маоши ҳарбиёнро аз Амрико гирифта, ба ҷайби худ мезад. Бе маош ва хӯрок аскар ҷанг нахоҳад кард. Омадани «Толибон», ба қавли профессор С. Ятимов, ҳодисаи ғайриҷашмдошт нест (дар вохӯрӣ бо муаллифони китобҳои дарсӣ ва мудирони кафедраҳои ҷамъиятшиносии макотиби

таҳсилоти олии касбӣ, 27 ноябри соли 2021, ДМТ). Одамони одӣ ва ночору ноилоҷ ҳар лаҳзаи дигаргуниро беҳшавии аҳволи зиндагӣ ва ором шудани равонияти худ меҳисобанд. Таассуб, торикӣ ва парешонии равонӣ мардуми ночорро он қадар паҳш кардааст, ки ҳадафҳои зиндагӣ ва натиҷаи амали худро сарфаҳм намеравад. Ба ёд биёрем, ки Фархундаро на «Толиб», на ДИИШ ва на гурӯҳи «Вилояти Хуросон», балки одамони одию муқаррарӣ ваҳшиёна куштаю сӯзонданд. Одамони бесавод ҷоҳилияти худро эҳсос намекунанд ва ҳар шиореро, ки он ҷо ислом садо медиҳад, ҳатто бар зарари хонадони худ ва сарнавишти авлодаш, дастгирӣ мекунанд. Барои онҳо моҳияти «Толибон» дигархелтар ҷилва мекунад. Онҳо дар симои «Толибон» озодии Ватанро аз кушторҳои бемисл, террор ва афюн тасаввур мекарданд. Барои мардуми одии афгон раҳонии ҷон, химояи тифлону фарзандон аз гирифтормшавӣ ба афюн, аз таъмини ҳуқуқи зан ва озодиҳои демократӣ дида, болотар аст. Бо омадани «Толибон» ба Афғонистон мушкилиҳои дигар омад. Эътироф нагаштани «Толибон», муҳосираи иқтисодӣ, бастании суратҳисобҳои банкии Афғонистон, гуруснагӣ, набудани сӯзишворӣ ва ғ. Ба қавли корманди илмии Маркази тадқиқоти байналхалқии Институти давлатии Москвагии муносибатҳои Байналхалқӣ (МГИМО) Андрей Казантсев: «Наметавонанд Толибон ҳамин тавр ба иллати ба

сари кудрат омаданашон, ба таври бунёди тағйир ёбанд» [6]. Рӯзҳои аввали омаданашон ба пайравони равияи исломии шиа иҷозаи пеш бурдани русуми диниашонро дода, эълон доштанд, ки амалдорону хизматчиёни давлатӣ ба ҷойи кори хеш баргарданд. Ин маънои онро дошт, ки толибон пайравони адёни дигар ва хизматчиёни пештараи давлатиро террор намекунанд. Шикасти аввалаашон онҳоро маҷбур сохтааст, ки ин дафъа хушёр шуда, ба ҷаҳониён худро «одамони лоик» нишон диҳанд. Танҳо иҷроӣ ваъдаҳо амалӣ мешавад ё не вақт нишон медиҳад. Халқи Афғонистон ваъдаҳои дурӯғро бисёр шунидааст ва ба ҳар баёнияи суҳангӯи «Толибон» Забехулло Мучоҳид бо назари шубҳа назар мекунанд. Аз тарафи дигар, масъаларо мебояд аз дигар кунҷ баррасӣ намуд. «Толибон» ба ақшори мутаассиб ва сарони ақвом, ки афкори ашаддӣ дингарой доранд, сохтмони ҷомеаи замони хулафои рошидинро (асри VII) ваъда додаанд. Аммо замони муосир ба ҳеҷ ваҷҳ ба марҳилаи давраи хулафои рошидин ақиб рафтани нест. «Толибон» дар деҳот ва қарияҷот кӯшиш мекунанд, худро муборизи асри VII ба намоиш гузоранд, дар Кобулу шаҳрҳои калон ва дар сатҳи байналмилалӣ бошад, симои сиёсатмадори ҳозиразамониро пешниҳод кардани мешаванд.

Биҳишта Арганд аввалин зане буд, ки ба намояндаи «Толибон» бо рӯйи кушода мусоҳиба намуда буд. Занон гумон мекарданд, ки шояд ин гувоҳи мулоим шудани «Толибон»

бошад. Аммо баъдҳо ҷунин мусоҳибаҳо қатъ шуданд ва Биҳишта Афғонистонро тарк намудааст. Вазорати кор бо занон ба вазорати манъи бидъат (Министерство по распространению добродетели и искоренению порока), ки 20 сол пештар фаъол буд, иваз гардид. Заноне, ки дар алоҳидагӣ кӯдаконро тарбия мекунанд, акнун барои қореву рӯзгоре баромада наметавонанд [3]. Муҳаққиқон бар ин андешаанд, ки поймолкунии ҳукуки зан ҷӣ дар Африка ва ҷӣ дар Афғонистон, аслан дар доираи анъанаҳои қабилавӣ, на шариатӣ ҷараён мегирад. Профессор Хю Кеннеди аз мактаби Ориенталистика ва афғоншиносии Лондон менависад, ки дар тамоми таърихи ислом дар ягон китобу хуччат дар бораи сангсоркунии зан барои зинокорӣ маълумоте наёфтааст [15]. Бо омадани дуҷумбораи «Толибон» мушкилоти мардуми Афғонистон беҳ нашудааст. Вале ба хоҳири амнияти рӯзгорашон ҳар балои ба сарашон омадаро хомӯшона қабул карда, ҳувияти инсонӣ ва озодии ботинии хешро тадриҷан аз даст медиҳанд. Ҳадафи имрӯзаи «Толибон» ба даст овардани боварӣ ва итминони мардум аст, то ба воситаи дастгирии васеи қишрҳои мухталифи ҷомеа, ҳокимияти хешро устувор созанд. Баъд аз шикасти аввал «Толибон» низ ин сабақро аз худ кардаанд. Акнун қорҳоро анҷом медиҳанд, ки мақбули мардум бошад ва заҳматкаши муқаррарӣ аз қору аъмоли онҳо мафтун гардад. Онҳо чанд нафарро барои одамдӯздӣ

эъдом (қатл) карда, ришвахӯрии кормандони мақомотро саҳт пешгири мекунанд. Ронандаи мошини боркаше, ки аз Ҳайратон ба Кобул ғалла мебарад, нақл мекунад, ки дар роҳ баъди омадани «Толибон» нозирон ва дастаҳои дигари амниятӣ аз ӯ ришва нагирифтанд [11]. Ҳамин тавр, роҳбарияти имрӯзаи «Толибон» аз шикасти аввал «сабақ» гирифта, кӯшиш мекунанд симои инсонии худро ба намоиш гузоранд. Ҳайбатулло Охунзода (писари имом хатиби яке аз масҷидҳо дар вилояти Қандаҳор, солҳои ҳузури Шӯравӣ дар Афғонистон ҷангҷӯи неруи муҳолифин буд), дар марҳилаи аввали салтанати «Толибон» яке аз маҳкамаҳои шариатино [9] сарварӣ мекард. Он вақт синамо, телевизион, мусиқӣ, варзиш манъ буд. Ба духтаракони аз 10 сола калонтар иҷозаи мактабравӣ намедоданд. Сангсоркунӣ, дастбурӣ ва қамчинкорию ҷӯбзании намоишкорона ҳар замон иҷро мегардид. Байни ходимони дин ҳатто маъракаи мусобиқа барои бештар ҷазо додан, авҷ гирифта буд. Гуноҳе агар содир намешуд, онро бофта мебароварданд. 20 сол пештар Толибон занонро барои нодуруст чодар пӯшидан ва бе иштироки марди хона ба таксӣ нишастан, ҷазо медоданд. Дар маълумотномаи Human Rights Watch аз забони зане гуфта мешавад, ки соли 2001 дар шохидии тифлаш ӯро барои он ки даричаи чашмандози чодараш васеътар кушода будааст, Толибон лату кӯб карданд. Полиси ахлоқ барои

ҷӯроби номаҳрам пӯшидан ё каме як гӯшаи рӯи зан намоён шудан, тозиёна мезад. Баъд аз сукути соли 2001 хонадони Охунзода ба фаъолияти пинҳонкорона гузашта, ба сафи террористон шомил шуданд. Писари 23 солаи Ҳайбатулло соли 2017 дар ҷануби Афғонистон бо автомашинаи боркаши маводи тарканда дошта, истехкоми низомии Қувваҳои Мусаллаҳи Афғонистонро тарконд. Бародараш бошад, зимни таркиши бомба дар масҷиди Кветто ҳалок гашт. Абдулғанӣ Бародар, зодаи Урузгон, (шавҳари ҳамшираи мулло Умар) 8 сол (2010-2018) барои амалҳои террористӣ дар зиндони Карачӣ қарор дошт. Акнун онҳо дар шароити нав барномаҳои дигарро тарҳрезӣ мекунанд. Онҳо дигар намехоҳанд боз ба зиндону дараю ғор баргарданд. Имконияту зарурият, манфиат ва гирдобии муносибатҳои ҷамъиятӣ симои инсонҳоро тағйир медиҳад. Муҳити ҳаётӣ ва ҳадафҳои зиндагии навин маҷбур месозад инсонии қаблан бераҳму ҷохилро ба ҷамъомади хушӯрон ва саҳнаи ақлгароён ворид созад. Аз ҳуқуқи башар ва аз озодии мардуми афғон ҳар замон мусоҳибаҳо меороянд. Ҷунин амали онҳо тадриҷан тавачҷуҳи одамонро ҷалб намуда, бетарафӣ ва ҳатто дастгирии онҳоро ба сиёсати «Толибон» меафзояд. Вале нақшаи стратегии онҳо устувор намудани пояҳои ислом дар шакли замони хулафои рошидин буда, аз тарафи дигар қоим сохтани гегемонияи як миллати пуштун болои сари қавмҳои дигари Афғонистон аст.

Ин сиёсат ҳанӯз замони ҳукмронии амир Абдурахмонхон ва амир Ҳабибуллохон дар Шимоли Афғонистон оғоз шуда буд ва исёни Ҳабибуллохони Калакони як рӯйдоди эътирозие нисбати ҳамин сиёсат ба шумор меравад. «Толибон» аввалан худро эътиқодманди мазҳаби ҳанафия эълон дошта, нисбати пайравони равияю тариқатҳои дигар рӯирифт мубориза намебаранд. Вале дар маҳаллот ва қарияҷот толибони қаторӣ азияту шиканҷаро нисбати муҳолифони идеявиашон қатъ намекунанд.

Аввалин иқдоми пуштунсозии онҳо дигар намудани унвони «Донишгоҳ» ба «Пҳантун» буд. Дар Кобул ректори Донишгоҳи Кобул – доктори фармакогнозӣ, профессор Муҳаммад Усмон Бобурӣ ба истеъфо фиристода, ба ҷойи ӯ Муҳаммад Ашраф Ғайрат муқаррар мешавад. Ӯ маълумоти бакалавр дошта, ҳеҷ гоҳе дар ягон донишгоҳ кор накардааст. Ҳадафи роҳбарии ӯ дар Донишгоҳ ба сафи устодон овардани рӯҳониён аст. Маълумоти бакалаврии ӯ журналистӣ аст ва соле пештар куштори журналистонро аз ҷониби Толибон ҳақ ҳисобида буд [5]. Ба маънои эътироз 70 устоди Донишгоҳ корро партофта рафтанд. Донишҷӯдухтарон муваззафанд чодаре, ки пурра рӯй ва танро панаҳ мекунад, пӯшанд ва алоҳида аз ҷавонон сабақ омӯзанд. Барномаи таълимро бояд ба идеологияи исломӣ пурра мувофиқ намоянд. Ислоҳоти маорифсозие, ки ҳанӯз Амонуллохон дар аввали

асри ХХ оғоз намуда буд, баъд аз 100 сол «Толибон» бекор мекунанд. Набояд фаромуш сохт, ки хатарӣ ба мочароҳии сиёсӣ кашидани шиорҳои исломӣ ҳамеша вуҷуд доранд. Доираҳои манфиатҷӯи кишварҳои соҳибқудрат бо ҳар роҳу усуле аз шиорҳои исломӣ истифода бурда, ҳама амалҳои ифротию экстремистиро барои қувват гирифтани таъсироти хеш истифода мекунанд. Профессор С. Ятимов дуруст қайд мекунад, ки «Ҳангоми клерикалишавии (зиёд шудани таъсири ташкилотҳои динӣ) муносибатҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ, дар ҳаёти сиёсӣ воқеаҳои руҳ медиҳанд, ки дар давлатҳои Шарқи Миёна ва Наздик ба вуқӯъ пайваста истодаанд. Идеологияҳои зиёд ихтироъ кардаанд. Ба монанди ваҳобизм, салафизм, таҳриризм, толибизм ва бисёр «изм»-ҳои дигар, ки дар берун сохта шуда, ба миёни мусулмонон ворид карда шудаанд ва ба манфиати муаллифонашон –бадномсозони ислом ва халқҳои пайрави ин дини муқаддас, хизмат карда истодаанд» [16, 22]. Ҷаҳонишавӣ, дар пояи идеологияи исломӣ тарафҳои дигар низ дорад. Набояд чунин андеша ронд, ки ҳамкорию наздикшавии кишварҳои исломӣ сирф ба сӯйи торикию террор мебарад. Даҳҳо созмонҳои байнидавлатие дар кишварҳои исломӣ пайдо шудаанд, ки равиши тичорату савдо, ҳамкориҳои судмандро дар самтҳои гуногуни робитаҳои байнидавлатӣ анҷом медиҳанд. Аксари ин созмонҳо ҳадафҳои осоишта ва нияти ҳамкориҳои

муфидовар доранд. Созмони ҳамкориҳои исломӣ, ки қароргоҳаш дар Чидда (Арабистони Саудӣ) қарор дорад, як шакли бо ҳам омадани ҳадафҳои муштараконаи кишварҳои мусулмонӣ буда, ба хотири ҳамкорию ҳамраӣи халқҳою кишварҳо нигаронида шудааст. Чаҳонишавии афкори идеявӣ дар кадом шакле набошад, манфиати хоси неруҳои муайянеро инъикос менамояд. Кишварҳои истиқлолиятёфтаи Осиёи Марказӣ низ узвияти Созмони Ҳамкориҳои Исломиро пазируфтанд, то ба маҷрои ҳамкориҳои иқтисодии 57 кишвари исломӣ ворид шаванд. Глобализатсия ба маънои паҳншавии арзишҳои ҷомеаи технологӣ бешубҳа кишварҳои Шарқи Миёнаро низ фаро

мегирад. Бо вучуди паҳншавию пурзӯр шудани созмонҳои экстремистию террористӣ эътироз ва муқобилияти афкори солим низ устувор мешавад. Дар Покистон дар интихобот ба палатаи поёнии парламон, соли 2018 Ҳизби дингароии Муттаҳид Маҷлис Амал (якҷанд ҳизби клерикалии исломӣ) аз 342 ҷой, танҳо 16 ҷойро соҳиб шуд, дар сурате, ки Ҳизби ҳаракат ба сӯи адолат 156 ҷойро [4]. Халқҳои мусулмони кишварҳои Осиёи Марказӣ низ эҳсос кардаанд, ки дар паси шиору даъватҳои исломӣ на ҳимояи Исломи, балки манфиатҳои доираҳои махсусе ҳастанд, ки ҳадафшон вайрон кардани мамлакатҳои ором ва хароб сохтани низоми муътадили онҳост.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Беляев Е. Муслманское сектанство [Текст] / Е. Беляев // Ислам: сборник статей. – М., 1931 [Электронный ресурс] – URL: <http://yspu.org/hreader/3/?in=1.5> (Дата обращения: 14.02.2022).
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. 4-е изд. [Текст] / М. Вебер / Сост. Ю.Н. Давыдов. – М. – СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2017. – 656 с.
3. Дом стал тюрьмой. Как живут афганские женщины спустя месяц после захвата власти «Талибаном» [Электронный ресурс] – URL: <https://www.bbc.com/russian/features-58629492> (Дата обращения: 16.02.2022).
4. Исламская Республика Пакистан. Общие сведения [Электронный ресурс] – URL: <https://pakistan.mid.ru/ru/countries/pakistan/about/> (Дата обращения: 15.02.2022).
5. Кабульский университет возглавил бакалавр [Электронный ресурс] – URL: <https://www.vesti.ru/article/2617040> (Дата обращения: 12.02.2022).
6. Казанцев А.. Центральная Азия: «Большая игра» продолжается [Текст] / А. Казанцев [Электронный ресурс] – URL: // <http://www.viaeurasia.com> (Дата обращения: 12.02.2022).
7. Кудрявцев А.В. Феномен «арабских афганцев» [Текст] / А.В. Кудрявцев // Ближний Восток и современность. – 2003. – № 17. – С. 164-174.
8. Медведко Л.И. Именем Аллаха ... Политизация Ислама и исламизация политики [Текст] / Л.И. Медведко, А.В. Германович. – М.: Политиздат, 1988.

– 255 с.

9. Пять человек, которые руководят «Талибаном», и что о них известно [Электронный ресурс] – URL: <https://www.bbc.com/russian/news-58256380> (Дата обращения: 12.02.2022).

10. Рейхмутт С. Взаимодействие факторов местного развития и транснациональных отношений в Исламском мире [Текст] / С. Рейхмутт // Мусульманская культура в России в XVIII-XX вв. – Берлин, 1998.

11. Секундер Кермани. Месяц под властью талибов: зарисовки из Афганистана [Текст] / Секундер Кермани [Электронный ресурс] – URL: // <https://www.bbc.com/russian/features-58583955> (Дата обращения: 18.02.2022).

12. Сикоев Р.Р. Талибы: религиозно-политический портрет [Текст] / Р.Р. Сикоев. – М.: Институт Востоковедения РАН, Издательство Крафт+, 2004. – 254 с.

13. Слинкин М.Ф. Афганистан: тревожные лето и осень 1979 г. [Текст] / М.Ф. Слинкин // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 4. – С. 138-152.

14. Терористы с хорошими лицами [Электронный ресурс] – URL: https://lenta.ru/articles/2021/08/19/afghanistan_future/ (Дата обращения: 16.02.2022).

15. Шариат: что говорят о нем ученые и как его применяют в мире [Электронный ресурс] – URL: <https://www.bbc.com/russian/features-58329242> (Дата обращения: 18.02.2022).

16. Ятимов С. Идеология ва манфиати миллӣ. Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2015. – 192 с.

**ИНЪИКОСИ РАҚОБАТИ РУСИЯИ ПОДШОҲӢ ВА БРИТАНИЯИ
КАБИР ДАР МАСЪАЛАИ ҲАМРОҲ НАМУДАНИ ОСИЁИ МИЁНА
ДАР ОСОРИ О.Б. БОҚИЕВ**

**ИЗУЧЕНИЕ СОПЕРНИЧЕСТВА МЕЖДУ ЦАРСКОЙ РОССИЕЙ И
ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ В СРЕДНЕЙ АЗИИ В ТРУДАХ О.Б. БАКИЕВА**

**REVIEW OF THE COMPETITION BETWEEN KINGDOM RUSSIA AND
GREAT BRITAIN ON THE INTEGRATION OF CENTRAL ASIA IN THE
WORKS OF O.B. BOKIEV**

**Нуров С.Р.
Nurov S.R.**

*Муаллими кафедраи фанҳои ҷамъиятии Мактаби
олии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷуи кафедраи
таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, лейтенанти хурд.*

*Преподаватель кафедры общественных дисциплин
Высшей школы ГКНБ Республики Таджикистан, соискатель
кафедры историографии и архивоведения исторического
факультета Таджикского национального университета
Республики Таджикистан, младший лейтенант.*

*The lecturer of the Department of Social Sciences of the High
School of the State Committee for National Security of the Repub-
lic of Tajikistan, applicant for the Department of Historiography
and Archival Studies of the Faculty of History of the Tajik Na-
tional University of the Republic of Tajikistan, junior lieutenant.*

Ихтисоси илмӣ: 02.00.07 - Таърихи ватанӣ.

Научная специальность: 02.00.07 - Отечественная история.

Scientific speciality: 02.00.07 – The history of our country

*Тақриздиханда: Гуломов Т. - мудири кафедраи таърихнигорӣ ва
архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсент.*

*Рецензент: Гуломов Т.- Заведующий кафедры историография и
архивоведения исторического факультета Таджикского национального
университета, доцент.*

*Reviewer: Ghulomov T. - Head of the Department of Historiography and Ar-
chival Studies of the Faculty of History of the Tajik National University, docent.*

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур муаллиф дар таърихи ба осори профессор
О.Б. Боқиев оид ба яке аз масъалаҳои муҳими сарнавиштсоз барои халқи
тоҷик, яъне рақобати Русияи подшоҳӣ ва Британияи Кабир дар хусуси ҳамроҳ
намудани Осии Миёна маълумоти мушаххас додааст. Ин масъалаест, ки
дар нимаи дуюми асри XIX баҳси ду давлати абарқудрати империалистиро
ҷиҳати ҷимояи манфиатҳои геостратегӣ ва геополитикӣ дар минтақаи ҳоло
тақсимнашуда миёни мустамликадорон фаро мегирифт. Масъалаи Осии

Миёна аз ҷумлаи он масъалаҳои бахшоке миёни ду абарқударат буд, ки қариб 20 сол ҳалли худро наёфта буд. Бояд қайд кард, ки масъалаи мазкур то ба имрӯз аз ҷониби муаррихони зиёди ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст, вале то ҳол назари ягона ва қотеъ дар хусуси натиҷаи он ба вучуд наомадааст.

Калидвожаҳо: рақобат, Британия, Русия, Осиёи Миёна, Помир, манфиат, сарнавишт, осор, минтақа, муҳаққиқ.

Аннотация: В данной статье автор на основе работ О.Б. Бакиева рассматривает основные предпосылки и причины соперничества Царской России и Великобритании в Средней Азии во второй половине XIX века. Начиная с первой четверти XIX века, борьба за влияние в Средней Азии колониальными державами в данном ещё неразделенном регионе. Вопрос о включении Средней Азии в орбиту своей сферы влияния вплоть до начала XX века остался нерешенным между Великобританией и Россией, хотя с обеих сторон были приложены много усилий для дипломатического решения данного вопроса, но до конца XIX - начале XX вв. ещё не были ясны их позиции в отношении разграничения своих сфер влияния в огромных просторах Средней Азии. Необходимо отметить, что, отечественные и зарубежные исследователи уделяли пристальное внимание изучению данного вопроса, однако до сих пор на этот счет нет единого мнения.

Ключевые слова: соперничество, Британия, Россия, Средняя Азия, интерес, судьба, труды, территория, исследователь.

Annotation: In this article, the author draws on the works of Professor O.B. Bakiev spoke in detail about one of the most pressing issues for the Tajik people, namely the rivalry between Tsarist Russia and the United Kingdom over Central Asia's accession. This is the issue that in the second half of the 19th century was the dispute between the two great imperialist powers over the protection of geostrategic and geopolitical interests in the still undivided region between the colonial powers. The issue of Central Asia was one of the most contentious issues between the two superpowers, which remained unresolved for almost 20 years. It should be noted that this issue has been considered and analyzed by many domestic and foreign historians, but so far there is no consensus on the outcome.

Keywords: competition, Britain, Russia, Central Asia, Pamir, interest, destiny, art, region, researcher.

Дар таърихи сиёсии нимаи дуҷуми асри XIX-и Осиёи Миёна, яке аз масъалаҳои асосӣ баъд аз забти минтақа аз ҷониби Русияи подшоҳӣ, масъалаи ҳамроҳ намудани Помир ба ҳисоб мерафт. Масъалаи мазкур то ба имрӯз аз ҷониби муаррихони зиёди ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст, вале

то ҳол назари ягона ва қотеъ дар хусуси натиҷаи он ба вучуд наомадааст. Бояд тазаққур дод, ки ҳанӯз аз ибтидои асри XX сар карда, омӯзиши таърихи масъалаи ҳамроҳ намудани Помир аз ҷониби муаррихони рус оғоз шуда буд. Минбаъд муаррихони тоҷик ҳам оид ба масъалаи мазкур, ки яке аз саҳифаҳои муҳим барои миллат

маҳсуб меёфт, таҳқиқоту омӯзиши зиёд анҷом додаанд. Дар сарғаҳи таҳқиқу омӯзиши масъалаи мазкур аз муҳаққиқони ватанӣ профессор О.Б. Боқиев қарор дорад. Аз осори илмии ӯ бармеояд, ки муҳаққиқ нисбат ба масъалаи Помир ба таври хеле ҷиддӣ муносибат кардааст.

Бояд қайд кард, ки масъалаи ҳамроҳ намудани Осиёи Миёна ба Русия, аслан рақобат ва мубориза миёни ду абаркудрати бузурги аврупоӣ Русия ва Британияи Кабир шуморида мешуд. Ҳақ бар ҷониби О.Б. Боқиев аст, ки нақши ин ду давлатро дар таърихи низоми мустамликавӣ барҷаста арзёбӣ намудааст. Рақобати ин ду империяи мустамликавӣ дар Осиёи Миёна, яке аз қисмҳои муборизаҳо баҳри тақсимот ва ба даст овардани Осиё чун мустамлика буд. Масъалаи рақобати русу англис оид ба ҳамроҳ намудани Осиёи Миёна дар маркази диққати муаррихони тоинқилобии рус қарор дошт, ки объекти асосии таҳқиқотии профессор О.Б. Боқиевро осори онҳо ташкил медиҳад. Муҳаққиқ барои исбот намудани ҳақиқати таърихии масъала, осори муаррихони тоинқилобии русро бо осори муаррихони аврупоӣ мавриди таҳлилу муқоиса қарор додааст. Ӯ бо ин мақсад дар осори худ аз Ф. Энгелс иқтибос овардааст, ки чунин мазмун дорад: «Масъалаи муборизаи ду давлати абаркудрати мустамликавӣ – Русия ва Британияи Кабир барои ба даст овардани сарзаминҳои байни Сибир ва Ҳиндустон ҳанӯз аз соли 1839 оғоз шуда буд. Пас аз забти

Ҳиндустон Британияи Кабир ва пас аз ҳамроҳ намудани Сибир ба Русияи подшоҳӣ, дар як вақт рақобат барои ба даст овардани Осиёи Марказиро оғоз намуданд» [5, 78].

Таъкид кардан ба маврид аст, ки ҳарчанд муборизаи ошкорои миёни ду давлат барои Осиёи Марказӣ аз соли 1839 оғоз шуда бошад ҳам, вале амалиётҳои маҳфӣ-ҷосусӣ ҳанӯз барвақттар шуруъ гардида буд. Дар ин хусус профессор О.Б. Боқиев тазаккур додааст, ки ҳанӯз моҳи июли соли 1836 ҳайати сафорати амири Бухоро бо сарвари Қурбонбек Ашурбеков бо мақсади барқарор намудани робитаҳои сиёсӣ ва тичоратӣ миёни Русия ва Бухоро ба қалъаи Орск рафта буд. Сафир ба намояндагони Русия хабар дода буд, ки англисҳо тавассути ҷосусон ва тоҷирони худ ваъдаи ба Бухоро ворид намудани маҳсулоти саноатии ниёзи мардумро бо нархи арзон ва сифати хуб оғоз кардаанд.

Албатта, ин хабар ҳукумати Русияи подшоҳиро, ки дар фикри забт кардани Осиёи Миёна буд, ором гузошта наметавонист. Ҳамин буд, ки моҳи октябри соли 1839 аз Оренбург бо ҳамроҳии сафирони Бухоро ду афсари кӯҳгард: майор Ковалевский ва капитан Гернгросс ба Бухоро омаданд. Майор Ковалевский ҳамчун намояндаи Вазорати қорҳои хориҷии ҳукумати подшоҳӣ бо мақсади ҷамъоварӣ намудани маълумот оид ба сифат ва нархи молҳои англисӣ ва муқоисаи он бо молҳои русӣ ҷиҳати рақобатпазирии онҳо омада буд.

Ҳамчунин, ӯ мақсад дошт, ки бо омӯзиши ин масъала муайян кунад, ки дар оянда чӣ гуна ин минтақаро ҳамчун бозори тичоратии молҳои Русияи подшоҳӣ истифода кардан мумкин аст.

Аз маълумотҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки муборизаҳои геосиёсии ду абаркудрат барои Осиёи Марказӣ аллакай аз охири солҳои 30-юми қарни XIX ба таври мақсаднок оғоз гардида буд.

Аз маълумоти рӯзномаи «Times» маълум мегардад, ки новобаста аз забткориҳои Русия, минбаъд дар Осиёи Марказӣ, то охири солҳои 60-ум ва ибтидои солҳои 70-ум асри XIX Британияи Кабир ҳоло хавфи аз даст додани мақомашро дар Осиё эҳсос намекард, вале аз назорати ин раванд дур нашуда буд. Ин маънои онро надошт, ки Британияи Кабир дар масъалаи Осиёи Марказӣ бетарафӣ зоҳир менамояд. Дар ибтидо ҳар ду ҷониб қариб, ки қадамҳои якхела мезаданд, вале баъд аз шикаст дар ҷанги Қрим (1856) сиёсати Русияи подшоҳӣ нисбат ба масъалаи мазкур билкул хусусияти ҳарбӣ гирифт. Дар ибтидо бошад, ҳар ду ҷониб бо роҳи ворид кардани молҳои худ мехостанд тавассути тичорат минтақаро ба даст оваранд [5, 79].

Таҳлили осори профессор О.Б. Боқиев нисбат ба масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки англисҳо ҳанӯз аз соли 1839 ба ҳар як қадами гузоштаи Русия дар минтақа ҷавоб медоданд. Яке аз муаллифони немис М. Вартенберг, ки муддати

зиёд дар Петербург вазифаи ҷосуси ҳарбиро иҷро мекард, на танҳо ба адабиёти рус шинос буд, балки шоҳиди бевостаи раванди муборизаи ду давлати абаркудрат ба ҳисоб рафта, оид ба масъалаи рақобати ду ҷониб маълумотҳои ҷолиб додааст. Ӯ қайд кардааст, ки «Ҳадафи сиёсии англисҳо дар Осиёи Миёна дер боз рақобат баҳри мақом ва шикасти нуфузи русҳо тавассути молҳои сифатан пешқадами худ буд» [5, 80].

Профессор О.Б. Боқиев раванди рақобати Русия ва Британияро дар солҳои 50-ум нишон дода, қайд кардааст, ки замоне, ки диққати Русия дар ҷанг ба муқобили туркҳо дар Қрим нигаронида шуда буд, англисҳо аз ин истифода намуда, бо розӣ намудани амири Афғонистон Дустмуҳаммадхон ба имзои созишномаи Пешовар аз 30 март соли 1855 мақоми хешро дар ҷануби Осиёи Марказӣ то ҷойе устувор намуданд. Онҳо тавассути ин созишнома амири Афғонистонро вобастаи худ карда, ӯро воғузур карданд, ки дар сарҳад бо Осиёи Марказӣ бо дарназардошти манфиати англисҳо фаъолият намояд. Иттифоқи амири Афғонистон бо англисҳо то соли 1863, яъне вафоти Дустмуҳаммадхон идома кард. Вориси ӯ писараш Шералихон аз иҷрои шартҳои созишномаи Пешовар саркашӣ карда, худро ҳокими мутлақи тамоми Афғонистон эълон кард. Вале муноқишаҳои дохилии Афғонистон боиси сар даровардани англисҳо ба ин кишвар шуд. Новобаста ба

ин Шералихон аз болои рақибони худ пирӯз шуд ва англисҳо маҷбур гардиданд, ки сиёсати худро бо ҳукумати ӯ нарм намоянд. Ҳамин буд, ки ба сифати тухфа ба Шералихон маблағи зиёд ва силоҳҳои ҷангӣ ҳадя карданд. Дар мақолаи «Афғонистон» дар ин хусус қайд шудааст, ки Шералихон аз душманони дохилии ҳукумати хеш нигарон шуда, маҷбур буд, ки бо англисҳо созишнома ба имзо расонад [5, 81].

Қайд кардан ба маврид аст, ки пас аз шикасти Русия дар ҷанги Қрим аз соли 1864 то соли 1866 амалиётҳои бобарори Русия дар Осиёи Марказӣ оғоз шуд. Дар ин миён Русия аксар минтақаҳои шимолро забт намуда, ба кишварҳои минтақа аморати Бухоро ва хонигарии Қуқанд баъд аз ғалабаҳои пай дар пай таъсиррасонид. Британияи Кабир бошад, тавассути Афғонистон таъсиррасониро ба минтақаҳои ҷанубӣ оғоз кард. Бо мақсади миёни ду давлати абарқудрат сар назадани муноқиша онҳоро акнун зарур буд, ки мавқеашонро муайян созанд. Ҳамин буд, ки аз ибтидои соли 1869 музокироти англис-русҳо оғоз гардида, то соли 1873 идома кард.

Профессор О.Б. Боқиев раванди гуфтушуниди ду ҷонибро таҳлил намуда, тазаккур додааст, ки музокироти якуми русу англисҳо таҳти унвони «минтақаи бетараф» дар Лондон бо сарвари вазирони корҳои хориҷии Британия Кларендом ва сафири ҳукумати Русияи подшоҳӣ Брунов моҳҳои

январ ва март соли 1869 сурат гирифтааст. Ҳар ду ҷониб ба ҳулосае омаданд, ки ба хоҳири ҳимояи манфиатҳои хеш дар минтақа, махсусан миёни аморати Афғонистон ва Бухоро минтақаи бетараф, яъне нейтралӣ ташкил диҳанд. Ҷониби Петербург дар ибтидо ба сифати минтақаи бетараф Афғонистонро пешниҳод кард, аммо ин ба суди Лондон, ки набуд, қабул нашуд. Британия мақсади забти пурраи Афғонистон ва тавассути он таъсир расонидан ба Осиёи Марказиро дошт, ки ин бошад, ба манфиати Русия набуд. Аз ин рӯ, ҳоло ҳам масъала ба таври равшан ҳал нагардида буд.

Британияи Кабир ҳукумати Шералихонро водор сохт, ки Бадахшонро Вахонро забт ва ба Афғонистон ҳамроҳ намояд. Сиёсати Шералихон дар зери таъсири англисҳо боиси шуруи ошӯбҳои мардумӣ дар Помир гардид. Аз вазъи мавҷуда 29 ноябри соли 1872 генерал-губернатори Туркистон Кауфман ба Вазорати корҳои хориҷии ҳукумати подшоҳӣ хабар дод. Дар ҳамин давра ҳадафи Русия забти пурраи Хева ва шикаст додани қabilaҳои туркман буд. Ҳамин буд, ки масъалаи Бадахшон ва Вахон муддате аз назар ғойб монд. Ҳатто намояндаи ҳукумати Русияи подшоҳӣ ба Британия мактуб фиристод, ки Русия дар ҳайати Афғонистон боқӣ мондани Бадахшон ва Вахонро эътироф намуд. Мувофиқи шартномаи соли 1873 миёни Русия ва Британия Бадахшон ва Вахон нуктаҳои сарҳадӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Ҳамин тавр, дар асоси шартномаи соли 1872-1873 миёни Русия ва Британия сарҳади шимолии Афғонистон дарёи Панҷ муқаррар шуд. Тибқи шартнома Русия ба қисми чапи дарё ва Британия ба тарафи рости дарёи Панҷ таъсир расонида наметавонист. Дар умум, шарномаи соли 1873 ин муносибати ду давлати абарқудрати капиталистиро нисбати халқҳои Осиёи Марказӣ ва Афғонистон муайян мекард. Шартномаи мазкур ҳар ду ҷонибро уҳдадор карда буд, ки дар ҳудудҳои ҳамдигар амалиёти ҷарбӣ гузаронида наметавонанд.

Муносибатҳои дипломатии минбаъдаи байни Русия ва Британия баъд аз шартномаи соли 1873 бештар дар осори Ф. Мартенса, М.А. Терантева, М. Грулева ба таври хеле барҷаста инъикос гардидааст, ки аз онҳо профессор О.Б. Боқиев дар осораш иқтибос овардааст. О.Б. Боқиев тазаккур додааст, ки аз осори мазкур метавон рақобати минбаъдаи ду давлати империалистиро дар масъалаи тақсмоти Осиёи Марказӣ муайян кард. Ин маводҳо имкон медиҳад, ки аз як ҷониб рақобати бошиддати дучониба равшан гардад, аз тарафи дигар бошад, маълум мегардад, ки рақобати ду давлати аврупоӣ пеш аз ҳар як лашкаркашӣ ва ё забткорӣ дар минтақаҳои мухталиф, аз муносибатҳои бошиддати дипломатӣ маншаъ мегирад. Ду ҷониб дар аввал Афғонистонро ҳамун минтақаи бетараф ва ё нейтралӣ интиҳоб карданд, вале барои Ҳимояи манфиати худ боз шартномаро шикастанд. Яъне,

дар муносибати ду давлати империалистӣ манфиатҳои мардуми маҳаллӣ умуман ба эътибор гирифта намешуд. Англия соли 1875 шартномае, ки бо Шералихон ба имзо расонида буд, шикаста амалиётҳои худро дар Қандаҳор оғоз намуд [5, 82].

Рақобати ду ҷонибро минбаъд дар ҳалли масъалаи Помир бештар мушоҳида кардан мумкин аст, ки то охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми қарни XIX ҳалли хешро наёфта буд. Профессор О.Б. Боқиев таъкид месозад, ки ҳамоно пас аз имзои шартномаи солҳои 1872-1873 ва ҳамроҳ намудани як қисми Вахону Бадахшон ба аморати Афғонистон харитасози англис Стэмфорд ба омода намудани харитаи Осиёи Марказӣ шуруъ мекунад. Барои англисҳо ҳоло сарзамини миёни хонигарии Хуқанд ва Амударё пурра маълум набуд. Британия пас аз устувор намудани мақоми худ дар Афғонистон диққати худро ба Помир равона сохт. Диққати англисҳо ба Помир пас аз воридшавии сайёҳону олимони рус ба ин минтақа бештар гардид.

Бояд қайд кард, ки пас аз шартномаи соли 1873 аввалин аҳдшиканӣ дар хусуси масъалаи сарҳади аморати Бухоро ва Афғонистон соли 1883 ба амал омад. Дар хусуси масъалаи мазкур профессор О.Б. Боқиев аз ёддоштҳои капитан Путятты ва Д.Л. Иванов истифода бурдааст. Аз маводҳои мазкур маълум мегардад, ки пас аз он, ки Абдурахмонхон ба тахти Қобул

нишаст, аввалин шуда ҳукумати ўро ҳокими Бадахшон шинохт, вале ҳокими Шугнон Юсуфалихон ҳукумати навро эътироф накард. Абдурахмонхон хост маҷбуран сиёсати худро дар Шугнону Вахон ва мулкҳои сарҳадӣ ҷорӣ кунад. Дар ин роҳ ӯ аз англисҳо истифода кард ва Британия кумак ҳам кард, ҳол он, ки мувофиқи шартнома ин минтақаи бетараф миёни сарҳади ду давлат буд.

Муаррихи тоҷик Б. Искандаров тазаққур додаст, ки амири Афғонистон Абдурахмонхон ба воситаи Британия, ки пас аз ҷанги солҳои 1878–1880 бо Афғонистон «ҳомии» сиёсати хориҷии ин давлат гардида буд, дар соли 1883 ба мулкҳои Помири Ғарбӣ лашкар кашида, Вахон, Шугнон ва Рӯшонро ишғол кард ва дар ин ҷойҳо низоми бераҳмонаи қатли омро ҷорӣ намуд [8, 74].

Бояд тазаққур дод, ки ҳукумати подшоҳии Русия ба муқобили ин рафтор ба таври қатъӣ эътироз баён намуд, лекин ба ҷудо кардани қуввае аз қўшунҳои бе ин ҳам камшумори дар Осиёи Марказӣ, хусусан дар Туркменистон амалкунандаи худ, имкон надошт. Эътирозҳои дипломатӣ бошанд ҳеҷ натиҷае набахшиданд.

Академик Б. Ғафуров қайд кардааст, ки вазъият дар Помири Ғарбӣ торафт ошуфта мешуд. Аҳолии тоҷик бар зидди ғосибон сар бардошта, дар сурате ки ҳокимони маҳаллӣ-Шоалимардон (дар Вахон) ва Юсуфалихон (дар Шугнон) аз тарафи Абдурахмонхон маъзул гардида буданд, бо қатъияти

тамом ба дастаҳои афғон муқовимат мекарданд. Қисми зиёди вахониҳо диёри худро тарк карда, ба Туркистони Шарқӣ кўчидани шуданд. Тирамоҳи соли 1883 дар Шугнон шӯриш ба амал омад. Иштирокчиёни он чанде аз хирочситонандагони афғонро, ки ваҳшигарӣ бераҳмиро ба авҷ расонида буданд, қатл карда, худ ба тарафи Рӯшон фирор намуданд [7, 616].

Аз осори муаррихони тоинқилобӣ ва хориҷӣ маълум мегардад, ки дар Британия ҳар як қадами Русия дар хусуси масъалаи Помир назорат карда мешуд. Англисҳо дар масъалаи Помир ба мисли Ҳиндустон бисёр бо диққат амал мекарданд. Дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-ум амалиёти ҷосусони англис дар Помир ва маҳалҳои ҳамсои он хеле вусъат ёфт. Онҳо ҳам якнафарӣ ва ҳамчун дастаи ҳарбӣ ба ин ноҳияҳо сар дароварда, минтақаҳои алоҳидаро месанҷиданд ва роҳ мекушоданд.

Профессор О.Б. Боқиев қайд мекунад, ки соли 1891 Англия вилояти дар наздикии Помир воқеъбудаи Комчутро, ки ба он мулкҳои Хунза ва Наҳор дохил мешуданд, забт кард. Акнун ҳадафи вай дар хусуси пурра ба тасарруфи Британия даровардани Помир ба ҳисоб мерафт. Ин ба ҳамон вазъе, ки дар натиҷаи кўшишҳои Лондон барои таҳти нуфуз ва ҳукмронии худ қарор додани Туркменистон дар ғарби Осиёи Марказӣ руҳ дода буд, монандӣ дошт. Аммо чун истилокорони Афғонистону

Хитой бо таҳрики Англия барвақт заминҳои тоҷику қирғизнишини Помирро ишғол карда буданд, дар ин ҷо вазъият нисбатан мураккабтар гардид [5, 86].

Ҳамин тавр, Русия вазъиятро ба эътибор гирифта, дар аввали солҳои 90-ум ба амалиёти ҷиддитар шуруъ намуд. Моҳи июли соли 1891 дастаи на он қадар калони казакҳо ва аскарон бо сардории полковник М. Ионов ба сафари Помир фиристода шуд. М. Ионов роҳи худро аз нишеби Қизиларт оғоз бахшида, ба соҳилҳои Рангкӯл ва Қаракӯл сайр намуд ва то баландии Баик расид. Ӯ дар ҳама ҷо ба мардум эълон кард, ки ин минтақаҳо дар тобеияти Русия мебошанд. Генерал-губернатори Туркистон А. Б. Вревский барои таъкид намудани аҳамияти сиёсии «юриши Ионов» бо теъдоди зиёди мулозимонаш ба водихои Фарғона ва Олой сафар кард. Экспедитсияи Ионов масъалаи Помирро тақон дод. Англичҳо бо нотаҳои эътирозӣ муроҷиат карда, ба Петербург фишори дипломатӣ овардани шуданд. Ҳукумати подшоҳии рус ин эътирозҳоро рад кард. Арбобони давлатии Рус дар моҳи апрели соли 1892 барои машварати махсус ҷамъ омаданд, ки қомилан ба «масъалаи Помир» бахшида шуда буд. Дар ин машварат қарор карда шуд, ки ба Помир боз қўшун фиристода, онро доимӣ нигоҳ доранд ва ба ин васила ҳаққи қазовати империяи Русияро ба ин вилоят қомилан устувор намоянд. Дар моҳи июни соли 1892, вақте ки гузаргоҳҳои пурбарфи кӯҳӣ кушода шуданд,

полковник Ионов боз бо ҳамон роҳи шинос, вале ин бор бо қувваи зиёде ба сӯи Помир ҳаракат кард.

Бояд қайд кард, ки раванди мазкурро профессор О.Б. Боқиев дар осораш пайгирӣ намуда, тазаққур додааст, ки дар назди Англия ба таври қатъӣ масъала гузошта шуд, ки қўшунҳо ва идороти низомии Афғон аз мулкҳои тоҷикони Помири Фарбӣ бароварда шаванд. Чун дар байни Русия ва империяи Британия муоҳидаи солҳои 1869–1873 вучуд дошт, ки дар асоси он ҷараёнҳои боло ва миёнаи дарёи Аму сарҳади доираҳои нуфузи русу англис дар Осиёи Миёна гардида буд, Лондон бо чунин баҳонае, ки мулки аморати Бухоро Дарвоз дар ду қанори дарё воқеъ шудааст, боз ҳалли масъаларо таъхир додан хост [5, 87].

Академик Б. Гафуров қайд мекунад, ки сафирони англис дар охир маҷбур шуданд, ки шикасти худро дар хусуси Помир эътироф намоянд. Дар соли 1893 қотиб оид ба қорҳои хориҷии идораи мустамликадорӣ Англия ва Ҳиндустон Мортимер Дюранд бо сафари сиёсӣ ба Қобул омад. Ӯ ноилоҷ ба Абдурахмонхон пешниҳод кард, ки аз даъвои Шуғнон, Рӯшон ва Вахон даст кашад. Амири Афғонистон норизоияти зиёде накарда, ин пешниҳодро қабул намуд. Зеро мулкҳои хароб ва қашшоқи кӯхистони дурдаст барояш он қадар аҳамият надоштанд.

Мувофиқи шартномаи Британия ва Русия қисми шарқии водии Вахон, ки дар байни мулкҳои

Русия ва Ҳиндустон вазифаи минтақаи бетарафро адо мекард, дар қаламрави Афғонистон монд. Илова бар ин, заминҳои дар соҳили чапи дарёи Панҷ воқеъгардидаи Дарвози Бухоро низ ба ихтиёри Афғонистон гузашт. Вале аз канораҳои рости дарё, аз мулкҳои Вахон, Шугнон ва Рӯшон қўшунҳои афғон бароварда шуданд.

Шартномаи мазкур пас аз музокироти дипломатӣ ба муовизаи нотаҳои байни сафири рус дар Лондон ва вазири корҳои хориҷии Британия 11 март соли 1894 ба расмӣ даромад. Баҳори соли 1895 комиссияи англису рус сарҳади охирин қитъаи сарзамини Осиёи Миёнаро ба таври аниқ муайян намуданд [7, с 617].

Ҳамин тавр, Русия ва Британия дар Осиёи Миёна ва Афғонистон ба манфиат ва эҳтиёҷоти аҳолии маҳаллӣ эътибор надода, ҳудудҳои идораи ҳудро муқаррар намуданд. Ҳақ бар қониби Б. Фафуров ва О.Б. Боқиев

аст, ки ҳар ду дар осорашон қайд кардаанд, ки принсипи этнографии ҷо додани халқҳои ҷудогона ба назар гирифта нашуд. Масалан, туркманҳо дар вилояти Моварои Каспий кишвари Туркистон, инчунин дар аморати Бухоро ва хонии Ҳева мезистанд, ўзбекҳо дар хоки Туркистон, Бухоро ва Ҳева зиндагӣ мекарданд. Тоҷикон ҳам аз ин қисмат гурез наёфтанд, шимолӣ Тоҷикистон (Хучанд, Ўротеппа, туманҳои кӯҳистони Зарафшон ва ғ.) ба ҳайати генерал-губернатории Туркистон дохил шуда, оммаи асосии тоҷикон, ки дар қисмати чанубу шарқии Осиёи Марказӣ сукунат доштанд, тахти сиёсати золимонаи аморати Бухоро қарор гирифтанд. Ҳукумати Русияи подшоҳӣ амиро ба хидматгори содиқи худ табдил дода, бисёр мулкҳои тоҷиконро, ки пештар ниммустақил буданд (Қаротегин ва Дарвоз) ва ё ба ҳайати хонигарии Қўқанд дохил мешуданд, ба ихтиёри ӯ вогузор кард.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Бабаханов М. Предпосылки революционного союза трудящихся Туркестанского края с Российским пролетариатом / М. Бабаханов. Ирфон, 1975. – 311 с.
2. Бабаханов М. Социально – экономическое положение Северного Таджикистана накануне Октября (вопросы генезиса капитализма) / М. Бабаханов. – Душанбе, 1971. – 152 с.
3. Бабаханов М. Актуальные проблемы истории и историографии Средней Азии (вторая половина XIX – начало XX вв.) / М. Бабаханов. – Душанбе, 1990. – 123 с.
4. Бабаходжаев А.Х. Провал английской политики в Средней Азии и на Среднем Востоке / А.Х. Бабаходжаев. – М., 1962. – 167 с.
5. Боқиев О.Б. Социально-экономический строй Таджикистана во второй половине XIX века в русской дореволюционной исторической литературе дис... д-ра ист. наук / О.Б. Боқиев. – Ленинград, 1969. – 414 с.

6. Бокиев О.Б. Таджикистан в русской дореволюционной историографии автореф. дис... д-ра ист. наук / О.Б. Бокиев. – Санкт-Петербург, 1991. – 46 с.

7. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 2020.

8. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России / Б.И. Искандаров. – Таджикское государственное издательство, 1960. – 213 с.

9. Искандаров Б.И. Борьба за установление советской власти в Таджикистане (1920-1922) / Б.И. Искандаров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 167 с.

10. Пирумшоев Х. Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX – начала XX вв. / Х. Пирумшоев. – Душанбе: Дониш, 1992. – 129 с.

11. Ҳақимов Н. Таърихи халқи тоҷик / Н. Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 609 с.

12. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, М. Исоматов, С. Муллоҷонов. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 462 с.

*734018, шаҳри Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев, 54/2
Мақтаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон*

*734018, город Душанбе, улица Н.Карабаева, 54/2
Высшая школа ГКНБ Республики Таджикистан*

*734018, Dushanbe city, N.Qaraboev street, 54/2
High school of the SCNS of the Republic of Tajikistan*

Phone: +(992 37) 233-55-19

Ба матбаа ___ ___ _____ ирсол гардид.
Барои чоп ___ ___ _____ ба имзо расид.
Қоғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 ¹/₈.
Ҷузъи чопии шартӣ 28. Адади нашр 100
Супориши №___.

Дар матбааи РТМТ-и ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидааст.
734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҷ.Икромӣ, 8